

Προεδρική Δημοκρατία
versus
Προεδρευομένης
Κοινοβουλευτικής
Δημοκρατίας

Πρακτικά συνεδρίου

Προεδρική Δημοκρατία **versus** Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας

Πρακτικά συνεδρίου
Λευκωσία, 16 Οκτωβρίου 2018

Συνδιοργάνωση:

- Βουλή των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας
- Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία υπό την αιγίδα της Βουλής των Ελλήνων

**Έκδοση Υπηρεσίας Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων
Βουλής των Αντιπροσώπων**

Συντονισμός και εποπτεία

Γεωργία Ανδρονίκου, *Διευθύντρια Υπηρεσίας Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων*
Ανθή Τοφαρή, *Πρώτη Λειτουργός Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων*

Εκδοτική επιμέλεια

Σταυρούλα Γρηγορίου Θωμά, *Ανώτερη Λειτουργός Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων*
Αυγή Λίλλη, *Λειτουργός Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων Α΄*

Γραμματειακή υποστήριξη

Μαριάννα Μωυσέως

Σχεδιασμός

Sinartisi Creative Buzz

Εκτύπωση

Κυβερνητικό Τυπογραφείο

ISBN 978-9963-39-072-4

© Βουλή των Αντιπροσώπων

Λεωφόρος Τζαβάλ Νεχρού, 1402 Λευκωσία, Κύπρος
τηλέφωνο: +357 22407300, φαξ: +357 22677203
vouli@parliament.cy, www.parliament.cy

Λευκωσία 2020

Ἐκ τούτων οὖν φανερόν ὅτι τῶν φύσει ἢ πόλις ἐστί, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῶον [...] Φύσει μὲν οὖν ἡ ὁρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν· ὁ δὲ πρῶτος συστήσας μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος· ὡσπερ γὰρ καὶ τελεωθὲν βέλτιστον τῶν ζῴων ὁ ἄνθρωπος ἐστίν, οὕτω καὶ χωρισθὲν νόμου καὶ δίκης χεῖριστον πάντων.

**Αριστοτέλους Πολιτικά Α΄
[1253a]**

Εἶναι φανερό λοιπόν ὅτι ἡ πόλις εἶναι μια φυσική οντότητα καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως πολιτικὸν ζῶον [...]. Φυσική λοιπόν εἶναι ἡ ὁρμή που σπρώχνει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους σὲ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν κοινωνία· καὶ ἐκεῖνος που τὴν σύστησε πρῶτος ἦταν ἡ αἰτία γιὰ τὰ μεγαλύτερα ἀγαθὰ· γιὰτί ὁ ἄνθρωπος, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἀνώτερο ἀπὸ ὅλα τὰ ζῶα, ὅταν φτάσει στὴν τελειότητα, γίνεται τὸ χειρότερο ὅλων, ὅταν ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸν νόμο καὶ τὴν δικαιοσύνη.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	9
ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΑ ΤΕΛΕΤΗ	11
Χαιρετισμοί	
Δημήτρης Συλλούρης	15
Πρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων	
Νικόλαος Βούτσας	21
Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων	
Εισαγωγικές ομιλίες	
Νίκος Αναστασιάδης	25
Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας	
Προκόπιος Παυλόπουλος	34
Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας	
<i>Οι δύο όψεις της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας: Προεδρική και Κοινοβουλευτική Δημοκρατία</i>	
ΜΕΡΟΣ Α΄	53
Χρίστος Κληρίδης	56
<i>Προεδρική Δημοκρατία: Η περίπτωση της Κυπριακής Δημοκρατίας</i>	

Γιώργος Σωτηρέλης	65
<i>Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία: Η περίπτωση της Ελληνικής Δημοκρατίας</i>	
Συζήτηση	75
ΜΕΡΟΣ Β΄	87
Κύπρος Χρυσστομίδης	90
<i>Ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων στο κυπριακό πολιτικό σύστημα</i>	
Μιχάλης Σπουρδαλάκης	98
<i>Ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων στο ελληνικό πολιτικό σύστημα</i>	
Συζήτηση	105
ΜΕΡΟΣ Γ΄	115
<i>Προεδρική Δημοκρατία versus Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας: Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα</i>	
Αλέκος Μαρκίδης	119
Κωνσταντίνος Κόμπος	126
Χρήστος Λυριντζής	130
Πηνελόπη Φουντεδάκη	135
Συζήτηση	140
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ	149
ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ	183

Πρόλογος

Η παρούσα έκδοση συγκεντρώνει τα πρακτικά του συνεδρίου *Προεδρική Δημοκρατία versus Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας*, το οποίο συνδιοργάνωσαν το Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία υπό την αιγίδα της Βουλής των Ελλήνων και η Βουλή των Αντιπροσώπων, στη Λευκωσία τον Οκτώβριο του 2018. Στόχος της έκδοσης είναι να καταστήσει όλους τους ενδιαφερόμενους πολίτες κοινωνούς των απόψεων που εκφράστηκαν στο συνέδριο, καθώς και του διαλόγου ο οποίος αναπτύχθηκε σε συνάρτηση με τις προκλήσεις της εποχής μας.

Σκοπός του συνεδρίου ήταν να συζητηθούν πολυπλεύρως, με τη συμμετοχή διακεκριμένων νομικών και πολιτικών επιστημόνων από την Κύπρο και την Ελλάδα, οι δύο βασικότερες εκφάνσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Στην εναρκτήρια τελετή του συνεδρίου μάς τίμησαν με την παρουσία τους ο Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Νίκος Αναστασιάδης, καθώς και ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Προκόπιος Παυλόπουλος, οι οποίοι εκφώνησαν σχετικές με το θέμα ομιλίες.

Το συνέδριο επιδίωξε την παρουσίαση των δύο κυριότερων μορφών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, της προεδρικής και της προεδρευομένης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, έτσι όπως τα δύο πολιτειακά συστήματα πραγματώνονται στην Κύπρο και την Ελλάδα. Διερευνήθηκε επίσης ο ρόλος

που διαδραματίζουν τα πολιτικά κόμματα στο κάθε σύστημα. Παράλληλα, επιδιώχθηκε μία συγκριτική επισκόπηση των δύο πολιτευμάτων υπό το πρίσμα διάφορων παραμέτρων, ώστε να εντοπιστούν τα πλεονεκτήματα και οι αδυναμίες του καθενός.

Τα δύο κοινοβούλια, η Βουλή των Ελλήνων και η Βουλή των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας, συνεργάστηκαν για μια ακόμη φορά πέραν των πλαισίων της κοινοβουλευτικής διπλωματίας, αναπτύσσοντας ένα θεμελιώδες ζήτημα που αφορά την ίδια την ουσία της ύπαρξής τους: τον δημοκρατικό θεσμό και την πολιτική αντιπροσώπευση, ειδικότερα στη σύγχρονη εποχή της πολιτικής απαξίωσης, η οποία λαμβάνει ανησυχητικά όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις. Για την άψογη συνεργασία θα ήθελα να εκφράσω τις θερμότερές μου ευχαριστίες στον τέως Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων κ. Νικόλαο Βούτση, καθώς και στο Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία. Ευχαριστίες εκφράζουμε επίσης σε όλους τους εισηγητές του συνεδρίου, καθώς και στους διάφορους αξιωματούχους, αλλά και στους πολίτες που παρακολούθησαν τις εργασίες του και συνέβαλαν στον γόνιμο διάλογο που αναπτύχθηκε.

Δημήτρης Συλλούρης
Πρόεδρος Βουλής των Αντιπροσώπων

Εναρκτήρια τελετή

Χαιρετισμοί

Δημήτρης Συλλούρης

Πρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων

Νικόλαος Βούτσας

Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων

Εισαγωγικές ομιλίες

Νίκος Αναστασιάδης

Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας

Προκόπιος Παυλόπουλος

Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας

Οι δύο όψεις της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας:

Προεδρική και Κοινοβουλευτική Δημοκρατία

**Εκπρόσωπος Τύπου της Βουλής των Αντιπροσώπων:
(Λουκάς Φουρλάς)**

Εξοχότατε κύριε Πρόεδρε της Ελληνικής Δημοκρατίας,

Εξοχότατε κύριε Πρόεδρε της Κυπριακής Δημοκρατίας,

Εξοχότατε κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Ελλήνων,

Εξοχότατε κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας,

Αγαπητοί προσκεκλημένοι,

Κυρίες και κύριοι,

Είναι ιδιαίτερη τιμή για τη Βουλή των Αντιπροσώπων να παρουσιάζει σήμερα το συνέδριο αυτό με τίτλο *Προεδρική Δημοκρατία versus Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας*. Η παρουσία εξεχουσών προσωπικοτήτων, εκλεκτών ομιλητών, αλλά και προσκεκλημένων προσδίδει στο συνέδριο κύρος και εγκυρότητα.

Αποτελεί χρυσή ευκαιρία το σημερινό εγχείρημα, καθότι τα συμπεράσματα που θα εξαχθούν με το πέρας του συνεδρίου μπορούν να αποβούν χρήσιμα και καθοριστικά για μελλοντικές δράσεις. Το γεγονός μάλιστα ότι είναι η πρώτη φορά που επιχειρείται και πραγματοποιείται μια τέτοια συζήτηση προσδίδει αυτομάτως στο συνέδριο και τις εργασίες του ιδιαίτερη αξία.

Η πολιτική απαξίωση που εκδηλώνεται στις μέρες μας ως αποτέλεσμα του προβλήματος της μη πολιτικής συμμετοχής είναι καίριο θέμα που χρήζει συζήτησης. Επίσης, ο τρόπος λειτουργίας, αλλά και η ποιότητα ενός κράτους, των δομών αυτού, των θεσμών και των μηχανισμών του αποτελούν ζητήματα άκρως σημαντικά, τα οποία καθορίζουν την ταυτότητα και την υπόσταση των ίδιων των πολιτών.

Καλώ στο βήμα, για να απευθύνει τον χαιρετισμό του, τον εξοχότατο Πρόεδρο της Βουλής των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Δημήτρη Συλλούρη.

**Πρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων:
(Δημήτρης Συλλούρης)**

Εξοχότατε κύριε Πρόεδρε της Ελληνικής Δημοκρατίας,
Εξοχότατε κύριε Πρόεδρε της Κυπριακής Δημοκρατίας,
Εξοχότατε κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Ελλήνων,
Αξιότιμοι κύριοι αρχηγοί ή/και εκπρόσωποι των κοινοβουλευτικών κομμάτων,
Έντιμε κύριε Γενικό Εισαγγελέα της Δημοκρατίας,
Έντιμε κύριε Πρόεδρε του Ανωτάτου Δικαστηρίου,
Έντιμοι κύριοι υπουργοί,
Εξοχότατε κύριε πρέσβη της Ελλάδας,
Έντιμε κύριε τέως Πρόεδρε της Βουλής των Αντιπροσώπων,
Αγαπητοί νυν και πρώην συνάδελφοι,
Αξιότιμοι ακαδημαϊκοί,
Κυρίες και κύριοι,
Εκλεκτοί προσκεκλημένοι,

Είναι με ιδιαίτερη ικανοποίηση που σας καλωσορίζω σήμερα προσωπικά, αλλά και εκ μέρους του εξοχότατου Προέδρου της Βουλής των Ελλήνων κ. Βούτση στο συνέδριο, το οποίο συνδιοργανώνεται από κοινού από τη Βουλή των Αντιπροσώπων και το Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, με θέμα *Προεδρική Δημοκρατία versus Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας*.

Η παρουσία όλων εσάς, διακεκριμένων ακαδημαϊκών και νομικών, αλλά και ενδιαφερόμενων πολιτών, όχι μόνο τιμά την κυπριακή Βουλή, αλλά διαγράφει ξεκάθαρα και εκ προοιμίου την εποικοδομητική κατάθεση εισηγήσεων και θέσεων, όπως και την ανταλλαγή απόψεων που είμαι βέβαιος ότι θα ακολουθήσει για το διαχρονικά επίκαιρο και πάντα ενδιαφέρον ζήτημα της δημοκρατίας ως πολιτειακού συστήματος διακυβέρνησης, ειδικότερα δε των

διάφορων εκφάνσεων και εκφράσεων αυτού στις σύγχρονες κοινωνίες.

Ιδιαίτερη όμως χαρά και ύψιστη τιμή προσδίδει στη σημερινή εκδήλωση η παρουσία του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Προκόπιου Παυλόπουλου, μίας εξέχουσας στον δημόσιο βίο προσωπικότητας, ενός εγνωσμένου κύρους καταξιωμένου νομικού και ακαδημαϊκού στον τομέα του δημοσίου δικαίου, ο οποίος με περισσή ευγένεια και προθυμία απεδέχθη την πρόσκληση να παραστεί και να προσφωνήσει τη σημερινή εκδήλωση, καταδεικνύοντας έμπρακτα τους στενούς αδελφικούς δεσμούς που συνδέουν τα δύο κράτη σε όλα τα θεσμικά επίπεδα και για τούτο τον ευχαριστώ θερμά.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες επίσης στον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Νίκο Αναστασιάδη, ο οποίος με την υψηλή παρουσία του τιμά τη σημερινή εκδήλωση και ο οποίος υπό την ιδιότητά του ως πρώην βουλευτής, αλλά και νυν Πρόεδρος μίας κατεξοχήν προεδρικής δημοκρατίας είναι βαθύς γνώστης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και ιδιοτυπιών του συγκεκριμένου πολιτειακού συστήματος.

Κυρίες και κύριοι,

Στη διαδρομή των οργανωμένων μορφών άσκησης εξουσίας ανά τους αιώνες το άριστο πολίτευμα ή άλλως η άριστη πολιτεία του Αριστοτέλη δεν ήταν και δεν είναι παρά ό,τι σήμερα χωρίς δεύτερη σκέψη αποκαλείται «δημοκρατία»· εκείνο το πολιτικό σύστημα στο οποίο η γνώμη των πολλών είναι πιο σημαντική από τη γνώμη του ενός και ακόμη εκείνο το πολίτευμα στο οποίο η εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος προϋποθέτει αφενός την κυριαρχία του νόμου, αφετέρου δε τη θεμελίωση της κρατικής εξουσίας στη βούληση του λαού.

Η δημοκρατία, ως τρόπος άσκησης εξουσίας, με κριτήριο κατά τον μέγα διαφωτιστή Μοντεσκιέ ποιοτικό και όχι αριθμητικό, κριτήριο σθεναρά αντιστασόμενο στο αριθμητικό και αντιστρεφόμενο από τον ίδιο υπό διττή έννοια, ήτοι κατά τρόπο που η εξουσία να μην ασκείται από τον έναν και μάλιστα κατά τρόπο ολότελα διαφορετικό κάθε φορά, αλλά είτε ο ένας είτε

οι λίγοι είτε οι πολλοί να ασκούν την εξουσία κατά τρόπο παρεμφερή και το κυριότερο υπό συνθήκες ελευθερίας και ανεξαρτήτως του αριθμού των φορέων της κυρίαρχης εξουσίας, αποτελεί ουσιαστικά την πεμπτούσια του σημερινού συνεδρίου, στο τέλος του οποίου είμαι βέβαιος ότι περίτρανα θα καταδειχθεί ότι, ανεξαρτήτως της όποιας τυπολογίας, ένα και μόνο πρέπει να είναι το ζητούμενο. Και τούτο δεν μπορεί παρά να είναι η επιζητούμενη κατά τον Μοντεσκιέ «πολιτική ελευθερία» και «μετριοπάθεια», που πρέπει να διέπουν την άσκηση της κυρίαρχης κρατικής εξουσίας, οποιοδήποτε κι αν είναι το πολίτευμα, προεδρική ή προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Γιατί αναντίλεκτα, σε κοινωνίες στις οποίες ενσυνείδητα αφέθηκε να εκκολαφθούν ψήγματα δεσποτισμού και απολυταρχικών στοιχείων, σε κράτη στα οποία τη μετριοπάθεια υποκατέστησε η αλαζονεία της εξουσίας και ο φόβος και όπου στη σφαίρα του πολιτικά παραδεκτού εμφιλοχώρησε η άσκηση της απόλυτης κυριαρχίας του ενός ολέθριες και δραματικές υπήρξαν οι συνέπειες. Άλλωστε, πέραν της όποιας τυπολογίας, είτε αυτή είναι η αριστοκρατία και η πολιτεία του Αριστοτέλη είτε το αβασίλευτο πολίτευμα, η μοναρχία ή η δεσποτεία του Μοντεσκιέ, η αναζήτηση της πολιτικής ελευθερίας υπήρξε πάντοτε το ζητούμενο και στο ίδιο πλαίσιο η καταδίκη κάθε μορφής δεσποτισμού και τυραννίας, όπως κι αν τα φαινόμενα αυτά ερμηνεύονται στη σύγχρονη πραγματικότητα.

Κυρίες και κύριοι,

Από την Εκκλησία του Δήμου του 5^{ου} αι. π.Χ. και την άμεση συμμετοχική δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας, με κύριο γνώρισμα την απαίτηση για συμμετοχή όλων των πολιτών στη δημοκρατική συνέλευση της Πνύκας, όπως και τη διασφάλιση της ισότητας λόγου και ελευθερίας έκφρασης γνώμης αδιακρίτως για όλους ανεξαιρέτως τους συμμετέχοντες πολίτες, από τον οστρακισμό ως αντίβαρο σε κάθε μορφή τυραννίας, την αναζήτηση εκ μέρους του Σταγίριτη στοχαστή και φιλοσόφου της «αληθούς πολιτείας» και του αναγκαίου για την ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος σεβασμού προς τον νόμο, από τις διαμάχες του Μεσαίωνα, από τη διακήρυξη δικαιωμάτων της Magna Carta και τη γέννηση του κοινοβουλευτισμού στην Αγγλία του 12^{ου} αι., όπως και την ανά τους αιώνες πορεία αναζήτησης τρόπων έκφρασης

της λαϊκής κυριαρχίας σε συνθήκες ειρήνης, ευημερίας και σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που οι πλείστες των σύγχρονων κοινωνιών και κρατών απολαύουν σήμερα ως αταλάντευτη πραγματικότητα, η πορεία υπήρξε μακρά και ακανθώδης.

Στη μακρά αυτή πορεία προς τη μετεξέλιξη της «άριστης πολιτείας» του Αριστοτέλη στη σύγχρονη τυπολογία των επικρατησάντων τελικά πολιτικών συστημάτων και στην εμπέδωση της έμμεσης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ως συνιστώσας των σύγχρονων δημοκρατικών κρατών αδιαμφισβήτητης σημασίας υπήρξε επίσης ο κατά τους Μοντεσκιέ και Λοκ «αναγκαίος μερισμός της κυρίαρχης εξουσίας σε αμοιβαία ισορροπούμενους φορείς». Με άλλα λόγια η διάκριση των εξουσιών, αυστηρή ή/και λιγότερο αυστηρή, εκείνη δηλαδή η θεμελιώδης αρχή η οποία αποτελεί τη βάση κάθε σύγχρονου δημοκρατικού κράτους και η οποία διασφαλίζει ότι ναι μεν η νομοθετική, η εκτελεστική και η δικαστική εξουσία αποτελούν θεσμούς και όργανα του ενός και μόνο κράτους, ταυτόχρονα όμως ένα ισχυρό σύστημα ελέγχου και ισορροπιών (checks and balances) βρίσκεται σε ισχύ στο κράτος δικαίου ως μέσο εξισορρόπησης εξουσιών και πάταξης κάθε τάσης δεσποτικής διακυβέρνησης και απολυταρχισμού εν τη γενέσει τους.

Κυρίες και κύριοι,

Θα ήταν παράλειψη στο σημείο αυτό να μην αναφερθώ εν συντομία στη συνταγματική ιστορική διαδρομή του κυπριακού κράτους και στο δοτό σύνταγμα των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, στη σύνταξη του οποίου, ως γνωστό, ο κυπριακός λαός ήταν απών.

Όπως εξαρχής ήταν αντιληπτό, με ένα ισχυρό πλέγμα συνταγματικών δικαιωμάτων αρνησικυρίας (βέτο) σε ισχύ, διατάξεις για χωριστές πλειοψηφίες ως προς την ψήφιση φορολογικών νόμων και για τη δημιουργία χωριστών δήμων στις πέντε μεγαλύτερες πόλεις, αλλά και προβλεπόμενες συνταγματικά ποσοτώσεις στη συγκρότηση της δημόσιας υπηρεσίας, την ίδια δε στιγμή με ανυπαρξία μηχανισμών επίλυσης αδιεξόδων, η διατάραξη της συνταγματικής ομαλότητας μέσα από τρόπον τινά ανατρεπτικές ενέργειες της μίας ή της άλλης πλευράς δε θα μπορούσε να θεωρηθεί αμελητέος κίνδυνος.

Όπως είναι γνωστό, με την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από την κυβέρνηση και τη Βουλή το 1963 προέκυψε μείζονα συνταγματική κρίση, που ήταν εξαρχής προβλεπτό ότι θα προέκυπτε σε ανάλογη περίπτωση, ακριβώς λόγω της ιδιοτυπίας του κυπριακού συντάγματος. Όμως το κυπριακό κράτος και η συνέχιση της λειτουργίας του διασώθηκε.

Στην περίπτωση αυτή η αρχή της σωτηρίας της πολιτείας λειτούργησε αποτελεσματικά ως υπέρτατος νόμος του κράτους (*salus populi suprema lex esto*) και η προεδρική Κυπριακή Δημοκρατία συνέχισε να λειτουργεί ως κυρίαρχο κράτος, πλήρες μέλος του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 2004. Παρά την αμφίβολη αρχικά βιωσιμότητά του ως «παραχωρημένου συντάγματος» και όχι ως προϊόντος των συνήθων δημοκρατικών διαδικασιών, ήτοι ως αποτέλεσμα συλλογικού αντιπροσωπευτικού σώματος, και παρά τις ιδιαιτερότητές του ως μη στηριζόμενου στις παραδοσιακές συνταγματικές έννοιες του λαού και της λαϊκής κυριαρχίας, αλλά σε στοιχεία δυαδικά για τους γνωστούς λόγους, το κυπριακό σύνταγμα ως ο υπέρτατος νόμος του κράτους και συνακόλουθα η προεδρική Κυπριακή Δημοκρατία λειτούργησαν χωρίς προβλήματα και στην πορεία και μέχρι σήμερα συνεχίζουν να λειτουργούν υποδειγματικά ως προς τις επιμέρους πτυχές αυτού καθ' εαυτού του πολιτεύματος, η ανάλυση του οποίου όπως και ο συσχετισμός αυτού με το έτερο ισχύον στα πλείστα σύγχρονα κράτη δημοκρατικό πολίτευμα, την προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία, θα ακολουθήσει στο πλαίσιο του σημερινού συνεδρίου.

Κυρίες και κύριοι,

Σε μια εποχή αναβίωσης ολοένα και πιο έντονα διάφορων μορφών άμεσης συμμετοχικής δημοκρατίας και βούλησης για μεγαλύτερη εμπλοκή των πολιτών στη χάραξη πολιτικής και στη λήψη αποφάσεων, σε μια εποχή ανάπτυξης νέων μορφών δημοκρατίας όπως η ηλεκτρονική δημοκρατία (*e-democracy*), η οποία καθιστά τους πολίτες συνδημιουργούς πολιτικής και νόμων, δίδοντάς τους τρόπο έκφρασης, όπως και την ευκαιρία να βρίσκονται ανά πάσα στιγμή στην καρδιά των κυβερνητικών διεργασιών μέσω του διαδικτύου με απόλυτη ελευθερία έκφρασης και λόγου, η συζήτηση που θα επακολουθήσει θεωρώ ότι αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η ανάλυση των δύο κύριων αντιπροσωπευτικών

πολιτειακών συστημάτων στο πλαίσιο του σημερινού συνεδρίου αναμένω ότι όχι μόνο θα αναδείξει τα θετικά και ενδεχομένως αρνητικά των δύο συστημάτων, αλλά και ότι θα επεκταθεί και θα καλύψει και τα επίκαιρα ζητήματα της ανάπτυξης των διάφορων μορφών άμεσης συμμετοχικής δημοκρατίας, τα οποία αναντίλεκτα δύναται να συνυπάρξουν αρμονικά με τα πολιτειακά αντιπροσωπευτικά συστήματα της έμμεσης δημοκρατίας.

Προσβλέπω στην ανάπτυξη ενός γόνιμου διαλόγου επί του θέματος, έχοντας πάντοτε κατά νουν την αριστοτέλεια αντίληψη περί του πολιτεύματος, όχι μόνο ως πλαισίου οργάνωσης και ρύθμισης της πολιτικής και κοινωνικής ζωής, αλλά και ως εκείνου του πλαισίου διαμόρφωσης καλών και ενάρετων πολιτών, έτσι που η ίδια η πόλη να καθίσταται τελικά καλή και χρηστή.

Εύχομαι κάθε επιτυχία στις εργασίες σας.

Ευχαριστώ.

Εκπρόσωπος Τύπου της Βουλής των Αντιπροσώπων:

Ευχαριστούμε, κύριε Πρόεδρε.

Καλείται τώρα ο εξοχότατος Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων κ. Νικόλαος Βούτσος για τον δικό του χαιρετισμό.

Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων:
(Νικόλαος Βούτσας)

Κύριε Πρόεδρε της Κυπριακής Δημοκρατίας,

Κύριε Πρόεδρε της Ελληνικής Δημοκρατίας,

Κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Αντιπροσώπων,

Εξέχουσες προσωπικότητες της πολιτικής ζωής, της δικαστικής εξουσίας, του πνεύματος, της διανοήσης της Κυπριακής Δημοκρατίας,

Κυρίες και κύριοι,

Σας καλωσορίζω και εγώ με τη σειρά μου στο συνέδριο που συνδιοργανώνουν η Βουλή των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας και το Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία υπό την αιγίδα της Βουλής των Ελλήνων με θέμα *Προεδρική Δημοκρατία versus Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας*.

Η συνδιοργάνωση του συνεδρίου εντάσσεται και ενσαρκώνει τη στενή συνεργασία των δύο κοινοβουλίων τόσο στο πλαίσιο της κοινοβουλευτικής διπλωματίας όσο και άλλων εκδηλώσεων και συνεργειών. Δε θα μπορούσα στο σημείο αυτό να μην αναφερθώ στην επικείμενη -εντός του μηνός- έκδοση και κυκλοφορία τεσσάρων τόμων του *Φακέλου της Κύπρου* με αυθεντικά ντοκουμέντα που συγκεντρώθηκαν από την εξεταστική επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων την περίοδο 1986-1988.

Το θέμα του παρόντος συνεδρίου, *Προεδρική Δημοκρατία versus Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας*, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κλασικό, από την άποψη ότι η πραγμάτευσή του δεν μπορεί παρά να εκκινεί από τη μελέτη και ανάλυση της σύγχρονης πολιτικής ιστορίας, της ιστορίας του συνταγματισμού, του κοινοβουλευτισμού και της καθιέρωσης της δημοκρατικής αρχής.

Αποτελεί, νομίζω, κοινό τόπο ότι ο θεσμός του αρχηγού του κράτους έλκει την καταγωγή του από τα μοναρχικά πολιτεύματα του παρελθόντος. Η

ιστορική εξέλιξη προς το σύγχρονο συνταγματικό κράτος, τόσο στη χώρα μας όσο και αλλού, συντελείται παράλληλα με τη σταδιακή αποδυνάμωση των εξουσιών του κληρονομικού άρχοντα.

Η καθιέρωση στην Ελλάδα της μορφής του πολιτεύματος ως προεδρευομένης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας από το σύνταγμα του 1975 δεν μπορεί παρά να ερμηνεύεται υπό αυτό το ιστορικό πρίσμα. Είναι ακόμη τραυματικές στο συλλογικό μας υποσυνείδητο οι βασιλικές παρεμβάσεις-εκτροπές που διατρέχουν όλη τη σύγχρονη ελληνική πολιτική και συνταγματική ιστορία, όπως ο εθνικός διχασμός και τα γεγονότα του 1915, αλλά και τα γεγονότα του 1965 που οδήγησαν στη λεγόμενη «αποστασία».

Με νωπές ακόμη αυτές τις συλλογικές μνήμες οδηγηθήκαμε και στην αναθεώρηση του ελληνικού συντάγματος το 1986, οπότε και καταργήθηκαν οι αυξημένες αρμοδιότητες ή αλλιώς «υπερεξουσίες» του Προέδρου της Δημοκρατίας, παρότι βέβαια αυτές δεν είχαν ασκηθεί ποτέ. Έτσι λοιπόν, αφήσαμε στο παρελθόν τον δικεφαλισμό και καθιερώθηκε στην Ελλάδα μονιστικό σύστημα με επίκεντρο τον Πρωθυπουργό ή αλλιώς το λεγόμενο «πρωθυπουργοκεντρικό μοντέλο».

Εδώ ακριβώς είναι που η θεματική του σημερινού μας συνεδρίου απαγκιστρώνεται από την ιστορική ανάλυση και τοποθετείται στο σήμερα. Το ερώτημα πού σταματούν ή πού πρέπει να σταματούν οι εξουσίες του Πρωθυπουργού στην Ελλάδα ή του Προέδρου στην Κύπρο δεν επιδέχεται απόλυτες απαντήσεις. Η προβληματική των θεσμικών αντίβαρων και η αναζητήσή τους δεν μπορεί παρά να αφορά κάθε κρατική οντότητα και μάλιστα στη συγκεκριμένη κάθε φορά ιστορική της υπόσταση και άρα δε θα πάψει ποτέ να είναι επίκαιρη.

Αποτελεί κοινό μυστικό και αγωνία ότι σήμερα η δημοκρατία, είτε ως σύστημα θεσμών εκπροσώπησης είτε ως διαδικασία διευθέτησης στο πολιτικό επίπεδο των κοινωνικών διαφορών, ανισοτήτων, αιτημάτων, επιδιώξεων και οραμάτων, αντιμετωπίζει σοβαρούς κινδύνους και προκλήσεις. Προκλήσεις που φαίνεται να δυσκολεύουν τη λειτουργική αποτελεσματικότητα του πολιτεύματος και να υπονομεύουν την ελκυστικότητα των δημοκρατικών

ιδεωδών, εξέλιξη που δυστυχώς δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες για την άνοση αντιδημοκρατικών τάσεων και αντιλήψεων, οι οποίες με τη σειρά τους τροφοδοτούν την απειλητική πλέον ακροδεξιά όχι μόνο στις χώρες μας, αλλά και διεθνώς και ιδιαίτερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Κατά συνέπεια πρωτοβουλίες σαν και τη σημερινή, που επιχειρεί να αναλύσει συγκριτικά τις τυπικές μορφές δημοκρατικών πολιτευμάτων, σηματοδοτούν την αναγκαιότητα για συνεχή αναστοχασμό του δημοκρατικού μας πολιτεύματος. Φυσικά, η υποχρέωσή μας για κριτική αποτίμηση των σύγχρονων δημοκρατικών πρακτικών και έξεων πρέπει να πηγαίνει σε βάθος και σίγουρα πέρα από την τυπική και απολύτως ουσιαστική θεσμική της συγκρότηση. Και τούτο, γιατί δε χρειάζεται να είναι κανείς ειδικός, για να δει τους πολλαπλούς και πολυεπίπεδους κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες δημοκρατίες. Αλλά ταυτόχρονα να δει και τις αντίστοιχες προκλήσεις για εναλλακτικές επιλογές υπέρβασης αυτών των κινδύνων.

Κίνδυνοι που προκύπτουν από τον περιορισμένο και περιοριστικό ορισμό της έννοιας της δημοκρατίας μόνο ως απλής διαδικασίας ανάδειξης κυβερνήσεων, κάτι που συχνά οδηγεί σε ταύτιση νομιμότητας και νομιμοποίησης. Μια τάση που σημαίνει την εν τοις πράγμασι ακύρωση της δυνατότητας διευθέτησης των προβλημάτων του «κοινωνικού ζητήματος» και στη βάση μιας υποχρεωτικής συζήτησης αρχών, αξιών και οραμάτων για το συλλογικό μας μέλλον. Κίνδυνοι που επίσης προέρχονται από την επικράτηση μιας ακραίας αγοραίας λογικής, ενός είδους φονταμενταλισμού των «αγορών» που οδηγεί σε ολοκληρωτικές λογικές της διαβόητης ΤΙΝΑ (There Is No Alternative - Δεν Υπάρχει Εναλλακτική), οι οποίες αποκλείουν κάθε εναλλακτική λύση. Κίνδυνοι που προκύπτουν από τον μετασχηματισμό των θεσμών, οι οποίοι υποβαθμίζουν την πολιτική σε απλή τεχνοκρατική διαχείριση και μετατρέπουν την κυβέρνηση σε «διακυβέρνηση». Μετασχηματισμοί που περιορίζουν τη δημοκρατική λογοδοσία, αφού τα σημαντικά επίδικα επαφίνονται στη βούληση τεχνοκρατών και στη βούληση υπερεθνικών θεσμών. Κίνδυνοι από έναν συνεχώς επεκτεινόμενο ατομικισμό και ναρκισσιστικό εγωισμό, που απαιτεί μεν το πολιτιστικό πρότυπο της καταναλωτικής μας κοινωνίας, αλλά που δομικά υπονομεύει την αξία των συλλογικών πρωτοβουλιών κοινωνικής και πολιτικής εκπροσώπησης. Κίνδυνοι που προκύπτουν από την αντιμετώπιση

της κοινωνικής διαμαρτυρίας με επιλεκτικό μόνο σεβασμό στο κράτος δικαίου, γεγονός που οδηγεί σε σταδιακή παραγκώνιση των θεμελίων ακόμη και του πολιτικού φιλελευθερισμού, περιορίζοντας πολιτικά δικαιώματα και ελευθερίες. Εξέλιξη που συμβάλλει στον περιορισμό αν όχι στην ακύρωση του δημοκρατικού, του φιλελεύθερου και του κοινωνικού κεκτημένου. Τέλος, κίνδυνοι που προκύπτουν από μια πολιτική κουλτούρα πόλωσης, που ακυρώνει τον ουσιαστικό διάλογο και εγκαθιστά λογικές μηδενικού αθροίσματος. Οι κίνδυνοι αυτοί δεν μπορεί να αντιμετωπιστούν, όπως είπα, αν δεν κατανοηθούν ως κρίσιμες προκλήσεις που μόνο η κριτική και συνεχής αποτίμησή τους μπορεί να οδηγήσει και να δώσει νέα πνοή προοπτικής για τη δημοκρατία μας.

Με αυτές τις σκέψεις χαιρετίζω τη σημερινή συνάντηση κατανοώντας την ως την απαρχή μιας έμπρακτης εγρήγορσης για τη δημοκρατική ανανέωση του δημοκρατικού μας πολιτεύματος.

Σας ευχαριστώ.

Καλή επιτυχία στο συνέδριο.

Εκπρόσωπος Τύπου της Βουλής των Αντιπροσώπων:

Ευχαριστούμε, κύριε Πρόεδρε.

Παρακαλείται ο εξοχότατος Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Νίκος Αναστασιάδης όπως έλθει στο βήμα για τη δική του ομιλία.

**Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας:
(Νίκος Αναστασιάδης)**

Εξοχότατε Πρόεδρε της Ελληνικής Δημοκρατίας, αγαπητέ μου φίλε,

Φίλε Πρόεδρε της Βουλής των Ελλήνων,

Φίλε Πρόεδρε της κυπριακής Βουλής των Αντιπροσώπων,

Διακεκριμένες φίλες και φίλοι,

Θα ήθελα καταρχάς να συγχαρώ τους διοργανωτές που δεν είναι άλλοι από τη Βουλή των Αντιπροσώπων, αλλά και το Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία. Πραγματικά, είναι μια σημαντικά επίκαιρη ευκαιρία να συζητηθούν τα πλεονεκτήματα, τα μειονεκτήματα, οι διαφορές μεταξύ των δύο συστημάτων.

Θέλω να ελπίζω -και έχω ήδη πει και στους δύο Προέδρους των κοινοβουλίων- ότι καλό θα ήτο, με δεδομένες τις συζητήσεις που λαμβάνουν χώρα αυτές τις μέρες, να διοργανωθεί μια ανάλογη ημερίδα με το επίπεδο επιστημόνων που συμμετέχουν στο σημερινό συνέδριο, έτσι ώστε να εξεταστούν τα θέματα της ομοσπονδίας, της συνομοσπονδίας, τι σημαίνει «αποκέντρωση εξουσιών», πόσο αποδυναμώνεται η ομοσπονδία ή πόσο ενδυναμώνεται η βιωσιμότητα της λύσης. Όλα αυτά είναι σημαντικά και απολύτως επίκαιρα και θεωρώ ότι θα ήτο μια καλή αφορμή να ακουστούν και από επιστημονικής άποψης οι γνώμες εκείνων που μελετούν και εμβαθύνουν εις ανάλογα θέματα και όχι οι πολιτικές σκοπιμότητες που πολλές φορές υπαγορεύουν εις εμάς τους πολιτικούς να αυθαιρετούμε ενάντια στην πολιτική επιστήμη ή σε συστήματα που λειτουργούν αλλού.

Στην ιστορική εξέλιξή του το δημοκρατικό πολίτευμα, κυρίες και κύριοι, εμφανίζεται με ποικίλες μορφές. Μια κλασική διάκριση είναι εκείνη μεταξύ της άμεσης και της έμμεσης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Στην άμεση δημοκρατία ο λαός, δηλαδή το σύνολο των πολιτών, ασκεί ο ίδιος την εξουσία λαμβάνοντας αποφάσεις για την ουσία των ζητημάτων και καθορίζοντας ευθέως την ακολουθητέα πολιτική. Στην άμεση δημοκρατία

ο λαός πραγματοποιεί επιλογές προσώπων που θα στελεχώσουν τα άμεσα κρατικά όργανα και αυτά θα λάβουν τις πολιτικές αποφάσεις ουσίας.

Άμεση ήταν προφανώς η δημοκρατία στην αρχαία πόλη κράτος, όπως συνέβαινε για παράδειγμα στην Εκκλησία του Δήμου στην αρχαία Αθήνα, ενώ ως έμμεση ή αντιπροσωπευτική χαρακτηρίζεται η δημοκρατία στο σημερινό αστικό κράτος, αν και η διάκριση αυτή θεωρείται εν μέρει πια ξεπερασμένη. Μεγαλύτερη πρακτική σημασία έχει η διάκριση ανάμεσα σε δημοκρατία με κληρονομικό ή αιρετό αρχηγό του κράτους. Στην πρώτη εκδοχή πρόκειται για βασιλευόμενη δημοκρατία, όπου ο ρόλος του κληρονομικού ηγεμόνα είναι πια, τουλάχιστον στον ευρωπαϊκό χώρο, περισσότερο συμβολικός. Στη δεύτερη εκδοχή ο αιρετός αρχηγός του κράτους, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν αποκλείεται να διαθέτει και ουσιαστικές αρμοδιότητες, συνήθως σε αντιστοιχία με το αν εκλέγεται άμεσα από τον λαό ή έμμεσα από νομοθετικά σώματα ή κάποιο άλλο σύνθετο εκλεκτορικό σώμα. Έτσι, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να είναι ταυτόχρονα και ο αρχηγός του κράτους και της κυβέρνησης, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην Κύπρο και στις Η.Π.Α., εκλεγόμενος από τον λαό, οπότε γίνεται λόγος για προεδρικό σύστημα διακυβέρνησης.

Στον αντίποδα του προεδρικού συστήματος βρίσκεται το κοινοβουλευτικό σύστημα, όπου η κυβέρνηση εξαρτάται αποκλειστικά από το κοινοβούλιο και μάλιστα ο αρχηγός της είναι συνήθως και αρχηγός της πλειοψηφίας ή του μεγαλύτερου από τα κόμματα που τη συγκροτούν. Δηλαδή εκείνος ο οποίος αναλαμβάνει και τη διακυβέρνηση υπό την ιδιότητά του ως Πρωθυπουργού.

Ενδιάμεση θέση μεταξύ προεδρικού και κοινοβουλευτικού συστήματος κατέχει το λεγόμενο «ημιπροεδρικό σύστημα», που έχει για παράδειγμα η Γαλλία. Σε αυτό συνυπάρχουν ο Πρόεδρος, που εκλέγεται απευθείας από τον λαό, αλλά και ο Πρωθυπουργός. Αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στα προεδρικά συστήματα, η κυβέρνηση πρέπει να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής, η οποία μπορεί και να την αποσύρει οποτεδήποτε. Στη Γαλλία τον Πρωθυπουργό και τους υπουργούς επιλέγει ο Πρόεδρος, ο οποίος μπορεί επιπλέον να διαλύει τη Βουλή και να προκηρύσσει δημοψήφισμα. Είναι επίσης υπεύθυνος για την άσκηση της εξωτερικής και της αμυντικής πολιτικής της χώρας, γι' αυτό

άλλωστε είναι και ο Πρόεδρος που εκπροσωπεί τη Γαλλία στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και όχι ο Πρωθυπουργός.

Σπάνια είναι τέλος η εμφάνιση του συστήματος της συγκυβερνώσας Βουλής, με συγχωρείτε, της κυβερνώσας Βουλής -συγκυβερνώσα είναι στην Κύπρο, κυβερνώσα είναι άλλο σύστημα- όταν δηλαδή τα μέλη της κυβέρνησης εκλέγονται, το καθένα ξεχωριστά, από το κοινοβούλιο, εκπροσωπώντας συνήθως όλες ή πάντως τις σημαντικότερες ομάδες του τελευταίου, ενώ αποκλείεται η διάλυσή του. Ως παράδειγμα ενός τέτοιου συστήματος αναφέρεται η Ελβετία, αν και στην πραγματικότητα το πολιτικό βάρος της κυβέρνησης καταλήγει εκεί να είναι υπέρτερο από εκείνο του κοινοβουλίου, αφού μάλιστα δεν υπάρχει πολιτική ευθύνη της κυβέρνησης με τη μορφή της ψήφου εμπιστοσύνης. Είναι ενδιαφέρον ότι στην Ελβετία δεν υπάρχει θέση ούτε Πρωθυπουργού ούτε Προέδρου. Υπάρχει ο Πρόεδρος της Ελβετικής Συνομοσπονδίας, ο οποίος συμμετέχει ως πρώτος μεταξύ ίσων στο επταμελές Ελβετικό Ομοσπονδιακό Συμβούλιο. Το συμβούλιο είναι ταυτόχρονα κυβέρνηση, αλλά και αρχηγός του κράτους.

Συνεπώς, θα μπορούσε να υποστηρίξει κάποιος ότι το κοινοβουλευτικό, το προεδρικό και σε λιγότερο βαθμό το ημιπροεδρικό σύστημα αποτελούν τις κύριες μορφές κυβερνήσεως που εμφανίζονται σήμερα στο πλαίσιο του δημοκρατικού και αντιπροσωπευτικού, συνταγματικού κράτους. Από τις 114 Δημοκρατίες που καταγράφονται το 2002 -είναι παρωχημένα τα στοιχεία- 45% είχαν το κοινοβουλευτικό σύστημα, 33% το προεδρικό σύστημα και 22% το ημιπροεδρικό σύστημα.

Κυρίες και κύριοι,

Στο σημερινό επιστημονικό συναπάντημα πραγματευόμαστε τις δύο όψεις της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, την προεδρική και την κοινοβουλευτική, τα ακολουθούμενα συνταγματικά μοντέλα Κύπρου και Ελλάδος. Η συζήτηση βεβαίως αυτή δεν είναι καινούρια. Παρ' όλα αυτά, παραμένει ενδιαφέρουσα, αλλά και επίκαιρη, γι' αυτό και είμαι βέβαιος ότι το συνέδριο και συγκεκριμένα οι παρεμβάσεις και η συζήτηση μεταξύ διακεκριμένων Ελλήνων και Κυπρίων ειδικών θα συμβάλουν στον επιστημονικό διάλογο δίδοντας τροφή για σκέψη και περαιτέρω εμβάθυνση στο θέμα.

Μετά τις εισαγωγικές μου επισημάνσεις, να μου επιτρέψετε να ανατρέξω σε βασικά στοιχεία των δύο συστημάτων και να καταλήξω με μια συνοπτική παρουσίαση του κυπριακού παραδείγματος.

Ως προς την προεδρική και κοινοβουλευτική δημοκρατία υπάρχουν λοιπόν δύο βασικές μορφές δημοκρατικών κυβερνήσεων. Στο κοινοβουλευτικό σύστημα η κυβέρνηση, για να υπάρξει, αφενός εξαρτάται από την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου και αφετέρου η πλειοψηφία στο κοινοβούλιο μπορεί να απομακρύνει την κυβέρνηση από την εξουσία είτε ψηφίζοντας πρόταση δυσπιστίας/μομφής εναντίον της κυβέρνησης είτε απορρίπτοντας την ψήφο εμπιστοσύνης που έχει ζητήσει η κυβέρνηση. Στο προεδρικό σύστημα η κυβέρνηση ή, για να ακριβολογούμε, ο επικεφαλής της κυβέρνησης υπηρετεί για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Στα συστήματα προεδρικού τύπου δεν υπάρχει ανάλογος με τα κοινοβουλευτικά συστήματα μηχανισμός παύσης του εκλεγμένου Προέδρου ή πτώσης της κυβέρνησης.

Βασικό προσδιοριστικό στοιχείο του προεδρικού συστήματος είναι η αυστηρή διάκριση των εξουσιών και ιδιαίτερα ο διαχωρισμός ανάμεσα στην εκτελεστική και στη νομοθετική εξουσία. Ο Πρόεδρος του κράτους και ο αρχηγός της κυβέρνησης, ανεξαρτήτως του αν εκλεγεί ή όχι από το νομοθετικό σώμα, μόλις εκλεγεί, υπηρετεί για ορισμένη θητεία και δεν μπορεί να απομακρυνθεί από την εξουσία, ακόμα κι αν ευνοεί πολιτικές στις οποίες αντιτίθεται η πλειοψηφία του κοινοβουλίου.

Τα κοινοβουλευτικά και προεδρικά συστήματα εμφανίζουν πράγματι διαφορές σε σχέση με τα θεσμικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με τη διαμόρφωση συμμαχιών εντός του κοινοβουλίου. Βεβαίως, θα πρέπει να ληφθεί ποια είναι τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των δύο συστημάτων. Εις μιν το προεδρικό έχεις σταθερά κυβέρνηση, δεν έχεις όμως τη δυνατότητα, εκτός εάν υπάρξουν συμμαχίες εντός του κοινοβουλίου, να υλοποιήσεις προγράμματα, εάν δε διαθέτεις από μόνος, ως Πρόεδρος που εκλέγεσαι, και την πλειοψηφία στο σώμα. Και αυτό ίσως είναι πλεονέκτημα, διότι υποχρεώνει τον Πρόεδρο να συνδιαλέγεται με τις πολιτικές δυνάμεις, έστω και αν μολύνει κατά τι πολιτικές που κατά τα άλλα θα εφαρμόζε, εάν είχε πλειοψηφία.

Από την άλλη στο κοινοβουλευτικό σύστημα εκεί και όπου υπάρχει ισχυρή πλειοψηφία, είτε μονοκομματική είτε συνασπισμού, είναι σημαντικό, γιατί ο Πρωθυπουργός υλοποιεί κατά γράμμα το πρόγραμμα και συνεπώς υπάρχει μία σταθερή κυβερνητική πολιτική, αλλά μπορεί να υπάρξει αστάθεια όσον αφορά τις κυβερνήσεις, διότι ανά πάσα στιγμή, εκλιπούσης της πλειοψηφίας ή μιας προτάσεως μομφής που επιτυγχάνεται, η κυβέρνηση ανατρέπεται.

Στις προεδρικές δημοκρατίες ο Πρόεδρος είναι πάντα εκείνος ο οποίος σχηματίζει κυβέρνηση, ενώ στις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες κυρίαρχο ρόλο στον σχηματισμό της κυβέρνησης διαδραματίζουν τα κόμματα και ιδιαίτερα τα πλειοψηφούντα κόμματα.

Επιπλέον, η αποτυχία σχηματισμού κυβέρνησης συνασπισμού οδηγεί σε διαφορετικά αποτελέσματα σε κάθε σύστημα. Στις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες αυτό οδηγεί, κατά κανόνα, στη διενέργεια νέων εκλογών, προκειμένου να δοθεί η δυνατότητα στους ψηφοφόρους να καθορίσουν μια νέα κατανομή εδρών, με την οποία ελπίζεται ότι θα δημιουργηθεί ή θα διαμορφωθεί μια βιώσιμη κυβέρνηση. Στα προεδρικά συστήματα η αποτυχία σχηματισμού ενός συνασπισμού συνεπάγεται ότι τα κόμματα ή το κόμμα που στηρίζει τον Πρόεδρο είναι το μόνο που θα εξασφαλίσει ενδεχομένως και τις θέσεις στην κυβέρνηση.

Τέλος, στα προεδρικά συστήματα οι νομοθετικές εξουσίες του Προέδρου και κατά συνέπεια ο βαθμός στον οποίο ο Πρόεδρος ελέγχει τη νομοθετική διαδικασία διαφέρουν από τις εξουσίες της κυβέρνησης σε ένα κοινοβουλευτικό σύστημα. Το κοινοβουλευτικό σύστημα χαρακτηρίζεται από την επιτακτική ανάγκη για την ύπαρξη πλειοψηφίας εντός του κοινοβουλίου, κάτι που απουσιάζει, όπως έχω πει, από το προεδρικό σύστημα. Η εν λόγω επιταγή απορρέει από το γεγονός ότι το κοινοβουλευτικό σύστημα είναι ένα πολίτευμα στο οποίο η κυβέρνηση, προκειμένου να αναλάβει και να διατηρήσει την εξουσία, πρέπει να απολαμβάνει της εμπιστοσύνης του κοινοβουλίου.

Διαφορές υπάρχουν προφανώς και στον ρόλο των κομμάτων ανάμεσα στα δύο συστήματα. Συνήθως στα κοινοβουλευτικά συστήματα οι κομματικοί

συνασπισμοί λαμβάνουν χώρα γενικά μετά τη διενέργεια εκλογών και είναι «κατά κανόνα» δεσμευτικοί. Αντίθετα, στα προεδρικά συστήματα οι συμμαχίες κομμάτων οργανώνονται συχνά πριν από τις εκλογές και είναι λιγότερο δεσμευτικές μετά τη διεξαγωγή των εκλογών. Τα κόμματα ή ανεξάρτητοι βουλευτές μπορούν να ενταχθούν στην αντιπολίτευση, χωρίς να επιφέρουν την πτώση της κυβέρνησης, οπότε ο Πρόεδρος μπορεί να ολοκληρώσει τη θητεία του, έστω και αν τυγχάνει μερικής υποστήριξης από το κοινοβούλιο. Από την άλλη στα κοινοβουλευτικά συστήματα τα κόμματα που δεν πειθαρχούν μπορεί να σημαίνουν την αποτυχία της εξασφάλισης πλειοψηφικής στήριξης στο κοινοβούλιο, την ήττα των κυβερνητικών προϋπολογισμών και κατά συνέπεια την πτώση της κυβέρνησης. Ως εκ τούτου, προκειμένου να παραμείνουν στην κυβέρνηση, τα πολιτικά κόμματα επιβάλλουν την πειθαρχία, έτσι ώστε τα μέλη τους στο κοινοβούλιο να μπορούν να υπολογίζονται, για να υποστηρίξουν τα νομοσχέδια που η κυβέρνηση προτείνει.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να λεχθεί ότι το προεδρικό σύστημα συνεισφέρει στην κυβερνητική σταθερότητα, αφού η διάρκεια που ο Πρόεδρος θα παραμείνει στην εξουσία, από τη στιγμή που εκλέγεται, είναι καθορισμένη και δεδομένη. Παράλληλα, αν ο Πρόεδρος επιτύχει να εξασφαλίσει πλειοψηφία ή/και να πετύχει συμβιβασμούς εντός του κοινοβουλίου, αυτό θα βοηθήσει αποφασιστικά στην εφαρμογή των προεκλογικών του εξαγγελιών ή/και του προγράμματός του.

Αναφορικά τώρα με το κοινοβουλευτικό σύστημα, η εξασφάλιση ισχυρής πλειοψηφίας στο κοινοβούλιο, ιδιαίτερα στην περίπτωση της μονοκομματικής κυβέρνησης, οδηγεί ασφαλώς στην εφαρμογή των προεκλογικών δεσμεύσεων χωρίς προσκόμματα. Ωστόσο, στην περίπτωση που την εξουσία καταλαμβάνει ένας συνασπισμός κομμάτων, προκειμένου να επιτευχθεί η απαραίτητη πλειοψηφία, ελλοχεύει πάντοτε ο κίνδυνος κατάρρευσης της κομματικής συμμαχίας με ορατό το ενδεχόμενο δημιουργίας συνθηκών κυβερνητικής αστάθειας.

Ως κλασικό παράδειγμα κράτους, κύριες και κύριοι, προεδρικού συστήματος αναφέρεται η περίπτωση των Η.Π.Α. Στο πολίτευμα των Η.Π.Α. ο Πρόεδρος

μόνος συγκροτεί την κυβέρνηση. Σύμφωνα με το άρθρο II του συντάγματος του 1787: «The executive Power shall be vested in a President of the United States of America». Κυβέρνηση υπό την έννοια του συλλογικού οργάνου, προεδρευόμενη από τον Πρωθυπουργό, δεν υπάρχει. Ασφαλώς, υπάρχουν οι υπουργοί, οι γραμματείς του κράτους (Secretaries of State), οι οποίοι συγκαλούνται σε συνεδρίαση από τον Πρόεδρο. Οι αποφάσεις όμως ανήκουν στον Πρόεδρο και όχι στο Υπουργικό Συμβούλιο. Οι υπουργοί επιλέγονται από τον Πρόεδρο όχι για την άσκηση πολιτικής αλλά για την άσκηση αρμοδιοτήτων. Η εξάρτησή τους από τον Πρόεδρο είναι πλήρης.

Θα ήθελα τώρα να περάσουμε στο κυπριακό παράδειγμα. Στην Κύπρο η μορφή του πολιτεύματος καθορίζεται από το άρθρο 1 του κυπριακού συντάγματος, το οποίο αναφέρει ότι «η Κυπριακή Πολιτεία είναι ανεξάρτητη και κυρίαρχη Δημοκρατία, προεδρικού συστήματος». Το πολιτειακό σύστημα της Κύπρου είναι ιδιότυπο (*suí generis*). Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει μεταξύ άλλων και από τη συνέχεια της διάταξης του άρθρου 1, η οποία προβλέπει ότι της Κυπριακής Πολιτείας «ο Πρόεδρος είναι Έλληνας και ο Αντιπρόεδρος Τούρκος, εκλεγόμενοι αντιστοίχως υπό της ελληνικής και τουρκικής κοινότητας της Κύπρου».

Το κυπριακό πολίτευμα εξακολουθεί να παραμένει σε κάποιο βαθμό ιδιότυπο ακόμη και μετά την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από τα όργανα του κράτους και την εφαρμογή διαφοροποιημένου συστήματος στη βάση του δικαίου της ανάγκης. Παρά το γεγονός ότι το προεδρικό σύστημα που καθιερώνει το κυπριακό σύνταγμα έχει όλα τα κλασικά χαρακτηριστικά ενός προεδρικού συστήματος, εντούτοις δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αμιγές προεδρικό σύστημα, όπως αυτό δηλαδή των Η.Π.Α. Αντιθέτως, διακρίνεται από σοβάρεις από αυτό αποκλίσεις.

Για παράδειγμα, ενώ στις Η.Π.Α. η εκτελεστική εξουσία ανήκει δυνάμει ρητής συνταγματικής διάταξης στον Πρόεδρο, στην Κύπρο η εκτελεστική εξουσία δεν ανήκει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ανήκουν μόνο συγκεκριμένες και ρητά προσδιοριζόμενες εκτελεστικές εξουσίες. Πιο συγκεκριμένα, το σύνταγμα προβλέπει ότι η εκτελεστική εξουσία του Προέδρου περιορίζεται στα θέματα που απαριθμεί το άρθρο 48, η εκτελεστική εξουσία

του Αντιπροέδρου στα θέματα που απαριθμεί το άρθρο 49, ενώ η εκτελεστική εξουσία που ασκείται από κοινού από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο περιορίζεται στα θέματα που απαριθμούνται στο άρθρο 47.

Σύμφωνα με το κυπριακό σύνταγμα, το κατεξοχήν όργανο εκτελεστικής εξουσίας είναι το Υπουργικό Συμβούλιο, στο οποίο και ανήκει το κατάλοιπο (residuary) της εκτελεστικής εξουσίας. Το Υπουργικό Συμβούλιο λαμβάνει τις αποφάσεις του κατά πλειοψηφία, ο δε Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν έχει δικαίωμα ψήφου.

Βεβαίως, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός πως ο Πρόεδρος είναι εκείνος που κατά την απόλυτή του κρίση διορίζει και παύει τους υπουργούς της κυβέρνησης. Συνεπώς, μπορεί να μην ασκεί αμέσως εκτελεστική εξουσία, παρά ταύτα εμμέσως διά των διοριζομένων υπουργών εφαρμόζει ή λαμβάνει αποφάσεις σύμφωνα και με το προεκλογικό του πρόγραμμα και την εντολή που έλαβε από τον λαό.

Ένας εξάλλου από τους όρους αυτούς είναι για παράδειγμα το δικαίωμα του Προέδρου και του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας για αναπομπή και επανεξέταση οποιασδήποτε απόφασης του Υπουργικού Συμβουλίου προς επανεξέταση (άρθρο 57.2) και οριστικής αρνησικυρίας (βέτο) οποιασδήποτε απόφασης του Υπουργικού Συμβουλίου που αφορά σε εξωτερικές υποθέσεις, την άμυνα ή την ασφάλεια της Δημοκρατίας (άρθρο 57.3).

Παρ' όλες τις παρεκκλίσεις του, το σύστημα διακυβέρνησης της Κυπριακής Δημοκρατίας δεν παύει από του να είναι προεδρικό, γιατί διαθέτει τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα του προεδρικού συστήματος, δηλαδή αυτά της αυστηρής διάκρισης των εξουσιών και την άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας από χωριστά όργανα, τα οποία δεν προέρχονται από το κοινοβούλιο και είναι ανεξάρτητα από αυτό, αλλά και γιατί ο Πρόεδρος εκλέγεται απευθείας από τον λαό για καθορισμένη περίοδο. Είναι δε, στην αυθεντική του μορφή και προτού οι συνθήκες εισάξουν διαφοροποιήσεις στη βάση του δικαίου της ανάγκης, ένα μοναδικό συνταγματικό παράδειγμα αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας με ιδιαιτερότητες που αξίζουν επιπλέον εμπεριστατωμένης ιστορικοπολιτικής και νομικής μελέτης.

Είναι άλλωστε μια πρόκληση από μόνη της η μελέτη ενός συντάγματος και των προνοιών του, πόσω μάλλον αυτού της Κύπρου, ως απόρροια και αποτύπωση των ιστορικών και πολιτικών παραμέτρων και πώς αυτές μπόρεσαν να μετουσιωθούν σε συνταγματικές πρόνοιες για τους θεσμούς και εξουσίες του κράτους χωρίς υπονόμηση των βασικών αρχών της δημοκρατίας και δη της προεδρικής.

Κυρίες και κύριοι,

Έκαμα μια αδρομερή βεβαίως ανάλυση των συστημάτων. Όσοι θα ακολουθήσουν και είναι ειδήμονες επί του θέματος θα εμβαθύνουν ακόμη περισσότερο, θα αναδείξουν τα στοιχεία που χρειάζεται να γνωρίζει ο καθένας είτε των αξιωματούχων του κράτους είτε οι πολίτες. Γι' αυτό και επαναλαμβάνω την πρόσκλησή μου προς τα δύο κοινοβούλια. Οργανώστε τις αμέσως επόμενες των εβδομάδων και ένα συμπόσιο ή συνέδριο όπου θα συμμετέχουν εξειδικευμένοι για το θέμα νομικοί, προκειμένου να αναλύσουν τα διάφορα συστήματα που συζητούνται εδώ και σαράντα τέσσερα χρόνια και τι είναι αυτό που ενδεχόμενα να συμβάλει στο να ξεπεραστούν προβλήματα που αναφύονται κάθε μέρα ή συζητήσεις που γίνονται άλλες με περιεχόμενο, άλλες άνευ περιεχομένου.

Σας ευχαριστώ θερμά.

Εκπρόσωπος Τύπου της Βουλής των Αντιπροσώπων:

Ευχαριστούμε πάρα πολύ, κύριε Πρόεδρε.

Να πούμε ότι οι εργασίες του συνεδρίου μεταδίδονται ζωντανά από το Κανάλι της Βουλής των Ελλήνων, το οποίο ευχαριστούμε πάρα πολύ, και το Πρώτο Πρόγραμμα του ραδιοφώνου του Ρ.Ι.Κ.

Καλώ στο βήμα τον εξοχότατο Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Προκόπιο Παυλόπουλο, για να εκφωνήσει την ομιλία του με τίτλο «Οι δύο όψεις της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας: Προεδρική και Κοινοβουλευτική Δημοκρατία».

**Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας:
(Προκόπιος Παυλόπουλος)**

Κύριε Πρόεδρε της Κυπριακής Δημοκρατίας, αγαππτέ φίλε Νίκο,
Κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας,
Κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Ελλήνων,
Κυρίες και κύριοι,

Επιτρέψτε μου να πω με πολλή χαρά, κύριοι συνάδελφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο, γιατί με ξαναγυρίζετε πίσω σε μια πολύ σημαντική εποχή για μένα, της ακαδημαϊκής μου σταδιοδρομίας στον χώρο του δημοσίου δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και όχι μόνο. Είναι η περίοδος που διαμόρφωσα την προσωπικότητά μου και με ακολουθεί πάντοτε και κατά την άσκηση των καθηκόντων μου. Στο πλαίσιο αυτής της ιδιότητας θα προσπαθήσω να εκθέσω ορισμένες θέσεις, φυσικά χωρίς να μπορώ να παρεκκλίνω από την πολιτική μου ιδιότητα και από τη δέσμευση του ότι ο ίδιος δίνω εξετάσεις καθημερινά ως προς τον τρόπο με τον οποίο ασκώ τα καθήκοντα του Προέδρου μιας προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Μα, πριν από όλα, αγαππτέ κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας, αγαππτέ φίλε Δημήτρη, θέλω να σας συγχαρώ θερμά γι' αυτή την πρωτοβουλία που πήρατε. Είναι μια εξαιρετική πρωτοβουλία, η οποία στην ουσία πάει στο βάθος της δημοκρατικής διακυβέρνησης, γιατί αυτό είναι το ζητούμενο στο πλαίσιο αυτού του θέματος. Ξέρετε, κυρίες και κύριοι, η δημοκρατική διακυβέρνηση δεν είναι κάτι δεδομένο σήμερα και μην το παίρνουμε επιδερμικά. Τα φαινόμενα είναι πολλά, ακόμα και στο πλαίσιο της μεγάλης ευρωπαϊκής μας οικογένειας. Η δημοκρατία είναι ζητούμενο και εύχομαι οι ευρωεκλογές να με διαψεύσουν, αλλά, για να με διαψεύσουν, να μας διαψεύσουν, γιατί ξέρω ότι εκφράζω όλους σας, πρέπει οπωσδήποτε να κάνουμε το καθήκον μας απέναντι στη δημοκρατία, απέναντι στον άνθρωπο, απέναντι στην ίδια την Ευρώπη, στην ιστορία της και τον πολιτισμό της.

Γι' αυτό μιλώ, αγαππτέ φίλε Δημήτρη, γι' αυτή την πρωτοβουλία που μαζί

με τον Νίκο, τη Βουλή των Ελλήνων, πήρατε, αποδεικνύοντας και τούτο ακόμα, ότι η Βουλή των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας εκπέμπει δημοκρατία, δίνει μαθήματα δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, μολονότι είναι μια Βουλή ενός κράτους το οποίο χειμάζεται ακόμα και σήμερα μέσα από ένα καθεστώς εισβολής και κατοχής. Η διαιώνιση μιας τέτοιας εκκρεμότητας συνιστά όνειδος για την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση, για την ίδια τη διεθνή κοινότητα. Είναι διαιώνιση εις βάρος του πολιτισμού και της δημοκρατίας. Μολονότι συμβαίνει αυτό -και το απέδειξε και μέσα στην κρίση τελευταία- η κυπριακή Βουλή είναι εκείνη η οποία λειτουργεί άψογα και όχι μόνο λειτουργεί άψογα αλλά, το ξέρεις, αγαπητέ φίλε Νίκο, και σε όλες τις δικές σου παρεμβάσεις, η κυπριακή Βουλή εκπροσωπεί την Κυπριακή Δημοκρατία με έναν τρόπο άψογο, αναδεικνύοντας το γεγονός ότι, όταν πιστεύεις στη δημοκρατία, τίποτα δε σε εμποδίζει να την εφαρμόζεις στην πράξη και κυρίως να δίνεις μαθήματα και σε πολλούς άλλους που κάποτε κουνούσαν το δάκτυλο στις χώρες μας για το πώς πρέπει να λειτουργεί η δημοκρατία. Ας αναλογιστούμε όλοι τις ευθύνες μας.

Θεώρησα χρέος μου να κάνω αυτή την εισαγωγή, γιατί ακριβώς αυτό δικαιολογεί για ποιο λόγο είμαι σήμερα εδώ και με τις δύο ιδιότητές μου. Μένω στο ζήτημα της σύγκρισης μεταξύ των δύο συστημάτων διακυβέρνησης στο πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας: προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία, προεδρική δημοκρατία. Τι απ' τα δυο; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά τους, ποια είναι τα πλεονεκτήματά τους; Υπάρχει άραγε για τον κόσμο μας, για την Ευρώπη μας ένα ιδανικό πολίτευμα, που θα μπορούσε ενδεχομένως στην πορεία προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση κάθε κράτος να το υιοθετήσει, ώστε να έχουμε όσο το δυνατό περισσότερο κοινά σημεία; Γιατί είναι και αυτό που θα έπρεπε να δούμε.

Σπεύδω να τονίσω από την αρχή ότι οφείλω μια εξήγηση σχετικά με το ότι, όταν μιλάμε για προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία και για προεδρική δημοκρατία, τις δύο μορφές πολιτεύματος, μιλάμε πάντοτε για αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Εδώ είναι ανάγκη να ξεκαθαρίσουμε ορισμένα πράγματα στο τι σημαίνει σήμερα, υπό τα σημερινά δεδομένα, «αντιπροσωπευτική δημοκρατία», γιατί γνωρίζουμε θεωρητικά ορισμένα ζητήματα, αλλά είναι ανάγκη να δούμε ποιο είναι το σημείο εκείνο το

οποίο συνδέει τα δύο πολιτεύματα, γιατί αναδεικνύοντας την έννοια, υπό τα σημερινά δεδομένα, της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας αναδεικνύουμε ταυτοχρόνως και το κοινό σημείο μεταξύ των δύο πολιτευμάτων, που μας δίνει ταυτόχρονα και τη ρίζα από την οποία ξεπηδούν.

Η αντιπροσωπευτική δημοκρατία, αντίθετα από την άμεση δημοκρατία, είναι το σύστημα εκείνο διακυβέρνησης στο πλαίσιο του οποίου η διακυβέρνηση, μέσω κυρίως των δύο εξουσιών, της νομοθετικής και της εκτελεστικής, διενεργείται μέσω εκπροσώπων, οι οποίοι εκλέγονται είτε αμέσως είτε εμμέσως. Έχουμε κατά βάση τις δύο εξουσίες. Η δικαστική εξουσία έχει τη δική της ανεξαρτησία, λειτουργεί διαφορετικά. Κάθε μία από τις δύο εξουσίες, οι οποίες αποτελούν τη βάση διακυβέρνησης, νομοθετική ή εκτελεστική, έχουν τον δικό τους βαθμό δημοκρατικής νομιμοποίησης, ανάλογα με το πώς εκλέγονται και ανάλογα σε ποιον δίνουν λογαριασμό από πλευράς εμπιστοσύνης. Δηλαδή στην ουσία η αντιπροσωπευτική δημοκρατία σημαίνει δημοκρατική διακυβέρνηση μέσω εκλεγμένων προσώπων. Άρα, η πεμπτουσία της είναι ένα συγκεκριμένο δικαίωμα, που υπήρξε και το κορυφαίο αρχικό δικαίωμα στο πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, που είναι το πολιτικό δικαίωμα ή ορθότερα τα πολιτικά δικαιώματα, γιατί δεν είναι ένα, είναι περισσότερα, του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι. Αυτό το δικαίωμα, που είναι η βάση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, έχει τεράστια σημασία, κυρίες και κύριοι. Γιατί; Γιατί αποτελεί το μέσο συμμετοχής στην εκλογή των αντιπροσώπων, αλλά ταυτόχρονα και το μέσο ελέγχου του πολίτη προς την εξουσία, όχι μόνο όταν προσέρχεται στις κάλπες, αλλά και μετά, προκειμένου να μην καθίσταται η εξουσία αυταρχική.

Τα πολιτικά δικαιώματα είναι πολιτικά δικαιώματα συμμετοχής, αλλά και δικαιώματα ελέγχου. Γι' αυτό θα μπορούσε να πει κανείς θεωρητικά -και εδώ απευθύνομαι και στους συναδέλφους μου στον χώρο του πανεπιστημίου- ότι τα πολιτικά δικαιώματα είναι η μήτρα εκείνη η οποία κατά κάποιο τρόπο γέννησε εξειδικεύοντάς τα και τα υπόλοιπα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, είτε πρόκειται για αμυντικά δικαιώματα είτε πρόκειται για κοινωνικά δικαιώματα είτε πρόκειται για μικτά δικαιώματα. Στην ουσία, όπως ξέρετε, κυρίες και κύριοι, δεν υπάρχουν αμιγή δικαιώματα, είναι μικτά τα δικαιώματα όλα σήμερα. Μήτρα θα μπορούσε να 'ναι το πολιτικό δικαίωμα

απ' το οποίο γεννήθηκαν, αλλά και αντιστρόφως. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι, επειδή η διεκδίκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου προηγήθηκε της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, κατά κάποιο τρόπο η αντιπροσωπευτική δημοκρατία δημιουργήθηκε ως σύστημα διακυβέρνησης, για να υπάρξει καλύτερος τρόπος υπεράσπισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Άρα, τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, ως απαιτήσεις πολιτισμού για τον σύγχρονο άνθρωπο, είναι εκείνα που γέννησαν και το πολιτικό δικαίωμα, για να είναι το μέσο προστασίας τους. Γι' αυτό μιλώ για τη διαλεκτική σύνθεση ανάμεσα στο πολιτικό ή στα πολιτικά δικαιώματα και στα υπόλοιπα θεμελιώδη δικαιώματα.

Ένα είναι γεγονός, ότι η αντιπροσωπευτική δημοκρατία, με τη μορφή που σας εξέθεσα και που θα εκτεθεί καλύτερα από άλλους αρμοδιότερους εμού, ιδίως αυτούς τους καιρούς, αυτή η αντιπροσωπευτική δημοκρατία είναι σήμερα το καταλληλότερο πολίτευμα για τη δημοκρατική διακυβέρνηση του ανθρώπου σε ολόκληρο τον κόσμο. Δεν υπάρχει άλλο. Θα επαναλάβω τη φράση του Τσόρτσιλ: «Ναι, έχει πολλά ελαττώματα η δημοκρατία, αλλά δεν υπάρχει κάτι καλύτερο σήμερα». Όταν μιλάμε για δημοκρατία, μιλάμε για αντιπροσωπευτική δημοκρατία, διότι ακούω και σήμερα κάποιους να νοσταλγούν την άμεση δημοκρατία. Δεν αμφισβητώ την αξία της. Δεν την αμφισβητώ, ιδίως σε ότι μας έχει δώσει θεσμούς που παραμένουν ακόμα και σήμερα επίκαιροι, όπως είναι ο δημοψηφισματικός θεσμός, στον οποίο θα επανέλθω. Αλλά πάντως θα ήθελα να τονίσω σ' όλους εκείνους που νοσταλγούν το πολίτευμα της άμεσης δημοκρατίας ότι, πέραν του ότι το πολίτευμα αυτό είναι ανέφικτο στην εφαρμογή του σήμερα, θα μπορούσε να αποβεί εξαιρετικά επικίνδυνο στο επίπεδο της σημερινής δημοκρατίας και των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αν το εφαρμόζαμε αμιγώς ή σε μεγάλη έκταση. Γιατί; Γιατί άμεση δημοκρατία θα σήμαινε τη δημοκρατία εκείνη όπου στην ουσία όλοι εκλέγονται αμέσως και δίνουν απευθείας αναφορά στον λαό. Ένα είδος, όπως εξέθεσε ο φίλος κ. Αναστασιάδης προηγουμένως και με τη νομική του δεινότητα, κυβερνώσας Βουλής υπό προϋποθέσεις.

Όμως ένα τέτοιο πολίτευμα είναι εξαιρετικά επικίνδυνο, κυρίες και κύριοι. Πριν από όλα είναι ανέφικτο. Με τη μορφή που έχουν τα κράτη σήμερα, την έκταση, τον πληθυσμό, θα ήταν αδύνατο να φανταστούμε αμιγώς

άμεση δημοκρατία να μπορεί να λειτουργεί, ιδίως στη λήψη τεχνικών αποφάσεων. Για σκεφτείτε, συνεχώς να αποφασίζει ο οποιοσδήποτε μέσω δημοψηφισμάτων για θέματα που είναι εξαιρετικά τεχνικά, όταν ένα κράτος ανήκει π.χ. στη χορεία των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Γι' αυτό και λέω ότι θέλει ιδιαίτερη προσοχή και η εφαρμογή θεσμών άμεσης δημοκρατίας σήμερα για συγκεκριμένα θέματα, γιατί, το τονίζω, είναι ευεργετικό το ότι στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία έχουμε θεσμούς άμεσης δημοκρατίας, όπως το δημοψήφισμα, αλλά θέλει ιδιαίτερη προσοχή ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζουμε αυτούς τους θεσμούς.

Παίρνοντας το παράδειγμα του δημοψηφίσματος, θέλω να σας τονίσω το εξής: Εκείνο που ανταποκρίνεται στη φύση της άμεσης δημοκρατίας, το πραγματικό δημοψήφισμα είναι αυτό που στη νομική γλώσσα, από την εποχή των Ρωμαίων, ονομάζουμε «referendum». Τι είναι το referendum; Είναι το δημοψήφισμα στο πλαίσιο του οποίου απευθύνεται στην άμεση δημοκρατία κατευθείαν στον λαό και του ζητάς τη γνώμη του, είτε συμβουλευτικά είτε και αποφασιστικά, γιατί μπορεί να έχουμε ανάλογα με το τι ορίζουν τα συντάγματα και αποφασιστικά δημοψηφίσματα. Πάντως, του ζητάς γνησίως τη γνώμη του. Είτε να σε συμβουλευσει, αν είσαι εκτελεστική εξουσία, είτε να αποφασίσει, εάν πρόκειται για τα λεγόμενα αποφασιστικά δημοψηφίσματα.

Όμως οι κίνδυνοι από τον πολλαπλασιασμό τέτοιων δημοψηφισμάτων -και τα φαινόμενα τα έχουμε δει και τα βλέπουμε στην Ευρώπη και ορισμένες χώρες πληρώνουν ακόμη και σήμερα τις επιπτώσεις αυτού του πράγματος- είναι να χρησιμοποιούμε μέσω άμεσης δημοκρατίας το δημοψήφισμα, όχι για να ζητήσουμε πραγματικά τη γνώμη ή για να αποφασίσει ο λαός, αλλά για να προσπαθήσουμε να περιβάλλουμε εμείς, οι εκπροσωπώντας την εκτελεστική εξουσία, με μανδύα δημοκρατικής νομιμοποίησης μια προειλημμένη απόφαση, την οποία εμείς θέλουμε να ντύσουμε αυτό τον μανδύα. Στην περίπτωση εκείνη κατά την οποία ζητάμε από τον λαό μη γνησίως να επικυρώσει προειλημμένες αποφάσεις, πρόκειται για ένα είδος δημαγωγικών -για να χρησιμοποιήσω τη φράση- δημοψηφισμάτων, τα οποία είναι αυτά που αποκαλούμε στη νομική γλώσσα και πάλι -πάλι παραπέμποντας στη Ρώμη- «plebiscitum». Αυτή είναι η διαφορά ανάμεσα στο referendum και στο plebiscitum. Μην ξεχνάμε ότι αυτό το είδαμε και στη Ρώμη, γιατί και στη

Ρώμη χρησιμοποιήθηκε το δημοψήφισμα, εκεί που γεννήθηκε ο θεσμός, αν θέλετε, ο δημοψηφισματικός, υπό όρους μιας πολύ σχετικής δημοκρατικής οργάνωσης. Εκεί είδαμε άλλες φορές το δημοψήφισμα να χρησιμοποιείται, για να αποφασίζει ο λαός της Ρώμης ή π.χ. για να υπάρχει ένα είδος συμβουλής προς τα σώματα εκείνα που αποφάσισαν. Αλλά το είδαμε -γι' αυτό και από τότε υπάρχει και ο όρος «plebiscitum»- να χρησιμοποιείται ως μέσο από τον αυτοκράτορα, για να μπορέσει να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που είχε με τη Σύγκλητο την εποχή εκείνη.

Θέλει πολλή προσοχή λοιπόν σήμερα, το τονίζω, στο θέμα της άμεσης δημοκρατίας η χρησιμοποίηση των θεσμών της, που είναι ευεργετικοί υπό τον όρο ότι είναι γνήσιοι. Το δημοψήφισμα είναι ευεργετικό, εμπλουτίζει την αντιπροσωπευτική δημοκρατία με στοιχεία άμεσης δημοκρατίας, υπό τον όρο ότι είναι γνήσιο και όχι δημαγωγικό όργανο λαϊκισμού. Τότε είναι εξαιρετικά επικίνδυνο και, ξέρετε, άλλα περιμένει αυτός που το προκηρύσσει, άλλα προκύπτουν πολλές φορές από εκείνο που του απαντάει ο λαός, γιατί ο λαός έχει πολύ μεγαλύτερη ωριμότητα από όση φαντάζονται ορισμένοι που επιχειρούν να τον ποδηγετήσουν. Τα αποτελέσματα τα βλέπουμε σήμερα στον ευρωπαϊκό χώρο σε ορισμένους οι οποίοι ξεκίνησαν δημοψηφισματικά να πάρουν αποφάσεις και αλλού τους οδηγούν. Πολλή προσοχή λοιπόν σε αυτό!

Πέραν τούτου, μην ξεχνάμε ότι η άμεση δημοκρατία έχει και ένα άλλο μειονέκτημα, αν την εφαρμόσουμε αμιγώς. Στο πλαίσιο της πραγματικής άμεσης δημοκρατίας δεν υπάρχει μειοψηφία και έλεγχος πλειοψηφίας, γιατί, άπαξ και εκλεγεί κάποιος, ξέρετε ότι στην περίπτωση αυτή είναι princeps legibus solutus est στην άμεση δημοκρατία την πραγματική. Δεν υπάρχει, είναι καθετοποίηση της εξουσίας στην πραγματικότητα με όλα αυτά που λέμε. Δεν υπάρχει δηλαδή μειοψηφία. Δεν υπάρχει μηχανισμός ελέγχου και αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό, γιατί η εξουσία έχει την τάση να παρεκτρέπεται, να αυθαιρετεί. Η μειοψηφία και τα δικαιώματα της μειοψηφίας είναι βασικό στοιχείο της δημοκρατικής διακυβέρνησης σήμερα. Γι' αυτό μίλησα για τα αγαθά της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, που χαρακτηριστικό της είναι η μειοψηφία η οποία λειτουργεί.

Αυτό λοιπόν είναι σήμερα το βασικό κεκτημένο της αντιπροσωπευτικής

δημοκρατίας, ιδίως, Νίκο, στο προεδρικό σύστημα, όπου μιλάμε για τη θεωρία των checks and balances έχοντας ως υπόδειγμα το παράδειγμα των Ηνωμένων Πολιτειών, όπως το παρουσίασε σε εμάς τους Ευρωπαίους -αν και εμείς είχαμε θεσμούς, δεν το είχαμε καταλάβει- ο Alexis de Tocqueville σε αυτό το περίφημο βιβλίο του, το *De la Democratie en Amérique*, που εξακολουθεί να παραμένει εξαιρετικά επίκαιρο και σήμερα, ιδίως υπό τη σημερινή προεδρία των Ηνωμένων Πολιτειών. Πρέπει λοιπόν να δούμε ότι αυτό που θεωρούμε ιδανικό ως άμεση δημοκρατία δεν έχει μέσα του ελεγκτικούς μηχανισμούς γι' αυτόν ο οποίος εκλέγεται απευθείας και ασκεί για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα την εξουσία.

Τέλος, υπάρχει και το εξής ζήτημα στην άμεση δημοκρατία: Επειδή δεν εφαρμόζεται, στην πράξη δεν το αντιλαμβανόμαστε, αν εφαρμοζόταν όμως, όσα αντιπροσωπευτικά όργανα θα εκλέγονταν εμμέσως, με οποιαδήποτε μορφή, θα έπρεπε να είχαν αυτό που λέμε σε ό,τι αφορά τη θητεία τους όχι αντιπροσωπευτική εντολή αλλά επιτακτική εντολή. Ξέρετε τι σημαίνει «επιτακτική εντολή»; Αν είχαμε π.χ. ένα είδος Βουλής στο πλαίσιο της άμεσης δημοκρατίας ή ένα όργανο που θα εκπροσωπούσε εκλεγμένα όργανα εμμέσως, στο πλαίσιο της δυνατότητας λειτουργίας της, θα μπορούσαν να ανακληθούν αμέσως οι βουλευτές -αυτό σημαίνει «επιτακτική εντολή»- αντίθετα με την αντιπροσωπευτική δημοκρατία, όπου εκεί εκλέγεσαι, έχεις θητεία, έχεις δικαίωμα γνώμης και ψήφου ελεύθερης. Στην άμεση δημοκρατία, εάν εφαρμοστούν τέτοιου είδους θεσμοί, εκεί ισχύει η λεγόμενη «επιτακτική εντολή», όπου ο βουλευτής ή ο εκπρόσωπος είναι addendum ανακλητός από το εκλογικό σώμα το οποίο τον εξέλεξε. Ξέρετε τι σημαίνει αυτό; Οι εξ υμών βουλευτές μπορείτε να το καταλάβετε. Είναι δημοκρατική λειτουργία αυτή; Να εκλέγεται ο βουλευτής και από εκεί και πέρα θα πρέπει να εξαρτάται απολύτως σε ό,τι αφορά τη γνώμη την οποία έχει από αυτούς που τον εξέλεξαν, ανεξάρτητα αν αυτοί έχουν δίκαιο ή λάθος. Ενώ η αντιπροσωπευτική δημοκρατία έχει το μεγαλείο ότι, εάν δεν αρέσει αυτό που έκανε ο βουλευτής, δεν επανεκλέγεται. Αλλά πάντως, αυτός έχει την ευθύνη μετά την εκλογή του για την εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος. Να μην ωραιοποιούμε λοιπόν τα πράγματα.

Η αντιπροσωπευτική δημοκρατία είναι ένα μεγάλο αγαθό, με όλα τα

προβλήματά της. Στο πλαίσιο αυτής λοιπόν της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας έχουμε κατά βάση αυτά τα δύο συστήματα διακυβέρνησης, την προεδρική δημοκρατία και την προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Δε βλέπω τη βασιλευόμενη, γιατί σε όποια κράτη υπάρχει σήμερα ο θεσμός της βασιλείας θα μπορούσε να την πει κανείς «βασιλευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία». Παίρνω τα καθεστώτα όπως ακριβώς έχουν στις χώρες μας, για να μπορέσουμε να κάνουμε τη σύγκριση, έχοντας ως βάση και τα δικά μας πολιτεύματα.

Δε θα μείνω σε ορισμούς και πολύ, εκτέθηκαν προηγουμένως, θυμίζω μόνο εν είδει στοιχειωδών ορισμών, μολονότι δεν ξεχνώ και ως νομικός ότι *omnis definitio periculosa est*. Σας θέτω λοιπόν αυτό που είναι κοινός τόπος σήμερα: Βάση για τη διάκριση μεταξύ του ενός και του άλλου πολιτεύματος είναι ο βαθμός εμπιστοσύνης Βουλής και κυβέρνησης, η σχέση εμπιστοσύνης Βουλής και κυβέρνησης. Στην προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία η κυβέρνηση, η εκτελεστική εξουσία εξαρτάται αποκλειστικώς ή σχεδόν αποκλειστικώς από την εμπιστοσύνη της Βουλής. Γι' αυτό και στην περίπτωση αυτή έχουμε δύο μορφές προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, τη γνήσια, που εκεί η εμπιστοσύνη είναι απόλυτη, δηλαδή είναι η Βουλή εκείνη που μέσω της εμπιστοσύνης στηρίζει την κυβέρνηση και είναι δυνατό στην περίπτωση αυτή είτε η Βουλή να αποσύρει την εμπιστοσύνη είτε να κρατήσει την κυβέρνηση, είτε δεν είναι γνήσια, γιατί έχουμε και περιπτώσεις προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας όπου, ναι, είναι η εμπιστοσύνη της Βουλής προς την κυβέρνηση η οποία στηρίζει την κυβέρνηση, έχουμε όμως και φαινόμενα όπου κρατάει κάποιες εξουσίες ο Πρόεδρος.

Ήταν το παράδειγμα, για όσους δεν το θυμούνται, του ελληνικού συντάγματος του 1975, πριν από την αναθεώρησή του το 1985-1986, όταν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας την εποχή εκείνη είχε μία αρμοδιότητα που ποτέ δεν τη χρησιμοποίησε, αλλά μπορούσε να λειτουργήσει προληπτικά. Είναι η αρμοδιότητα της διάλυσης της Βουλής με προεδρική πρωτοβουλία για προφανή δυσαρμονία της κυβέρνησης προς τον λαό. Αν είχε χρησιμοποιηθεί, αν είχε εφαρμοστεί, θα μιλάγαμε και στην Ελλάδα για μη γνήσια προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Δεν εφαρμόστηκε ποτέ, και ευτυχώς, και τώρα στις σκέψεις που κάνουμε στην Ελλάδα για αναθεώρηση, για επαναφορά των αρμοδιοτήτων

των παλαιών, που πρέπει ορισμένες να επανέλθουν, δε γίνεται κανένας λόγος, και ορθώς, για την επαναφορά μιας τέτοιας αρμοδιότητας, γιατί το πολίτευμα στην περίπτωση αυτή μια τέτοια αρμοδιότητα το αλλοιώνει σημαντικά ως προς τις κοινοβουλευτικές του μορφές. Αυτή είναι η κοινοβουλευτική προεδρευόμενη δημοκρατία, είναι λυδία λίθος η εμπιστοσύνη που πρέπει να απολαύει η κυβέρνηση, πρέπει να απολαύει της εμπιστοσύνης της Βουλής και μπορεί να είναι γνήσια ή ημιγνήσια, ανάλογα με το αν έχει αρμοδιότητες και ο Πρόεδρος σε ό,τι αφορά την επιβίωση της κυβέρνησης. Πάντως, ένα είναι γεγονός, ότι εκεί υπάρχει η δυνατότητα να μην τελειώσει η θητεία της η Βουλή, ακριβώς επειδή χάνει την εμπιστοσύνη.

Στο προεδρικό σύστημα το αντίθετο. Στο προεδρικό σύστημα και εκεί ο Πρόεδρος είναι εκείνος, κατά βάση, ο οποίος καθορίζει την τύχη της κυβέρνησης. Εκεί η Βουλή δεν έχει αρμοδιότητα, είναι περισσότερο νομοθετικό το έργο της και ελεγκτικό κάπως και επιπλέον στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχει η δυνατότητα να πέσει ή να διαλυθεί η Βουλή, να ανασταλούν οι εργασίες της. Δεν έχει τέτοιες αρμοδιότητες ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Υπάρχει ένας πληρέστερος διαχωρισμός εξουσιών, θα το έλεγα, της νομοθετικής από την εκτελεστική εξουσία. Το τονίζω όμως, και εδώ υπάρχουν δυνατότητες διαφοροποίησης. Δηλαδή μπορεί να έχουμε γνησίως προεδρικό, που δεν υπάρχει καμία σχέση εμπιστοσύνης Προέδρου και Βουλής, ή μη γνησίως, θα το έλεγα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα -το εξέθεσε ο κ. Αναστασιάδης εξαιρετικά προηγουμένως- είναι η περίπτωση της Κύπρου. Θα λέγαμε για ένα ημιπροεδρικό, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, όπως είναι άλλωστε, υπό άλλη εκδοχή -και θα επανέλθω στο τέλος- το σύστημα της Πέμπτης Γαλλικής Δημοκρατίας. Στην προεδρική λοιπόν δημοκρατία δεν τίθεται θέμα εμπιστοσύνης της Βουλής από την πλευρά της κυβέρνησης. Η κυβέρνηση διορίζεται και παύεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Αυτός είναι υπεύθυνος. Βεβαίως, δεν έχει αρμοδιότητες επί της Βουλής, δεν μπορεί να τη διαλύσει, δεν μπορεί να αναστείλει τις εργασίες της. Τότε μιλάμε για γνησίως προεδρικό. Μη γνησίως, εάν υποθέσουμε ότι έχουμε και ορισμένες περιπτώσεις όπου πρέπει να υπάρχει αυτή η ώσμωση, θα έλεγε κανείς, ανάμεσα στην τύχη της Βουλής ή της κυβέρνησης και στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

Τι πλεονεκτήματα έχει το ένα ή τι πλεονεκτήματα έχει το άλλο; Αρκετά.

Παραδείγματος χάριν -και, σας είπα, θα είναι ενδεικτικά τα παραδείγματα, γιατί ήδη καταλαβαίνω ότι άρχισα να σας κουράζω- πρώτον, βλέπετε ότι το κοινοβουλευτικό σύστημα, η προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία έχουμε κάτι στο οποίο υστερεί. Τονίστηκε προηγουμένως. Είναι η σταθερότητα των κυβερνήσεων. Δεν έχουμε τόση σταθερότητα, μπορεί να υπάρχουν διακυμάνσεις και το βλέπουμε αυτό το πράγμα. Η σταθερότητα των κυβερνήσεων είναι ένα σημαντικό αγαθό στη σημερινή εποχή για τη διακυβέρνηση των λαών, ξέρετε, ιδίως σε κρίσιμες περιόδους. Εμείς οι Έλληνες κάτι ξέρουμε ιδίως προς αυτή την κατεύθυνση, που δεν το έζησε ευτυχώς η Κύπρος και γι' αυτό μπόρεσε ευκολότερα να βγει από όλη αυτή την περίοδο κρίσης, που και εκείνη αντιμετώπισε.

Απέναντι όμως από αυτή την έλλειψη σταθερότητας κυβερνήσεων, που αυτό αφορά την ωριμότητα των πολιτικών δυνάμεων και του ίδιου του λαού, έχει ορισμένα πλεονεκτήματα αναμφισβήτητα η προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Πλεονέκτημα πρώτον: Η δημοκρατική νομιμοποίηση της εκτελεστικής εξουσίας είναι μεγαλύτερη, η εφαρμογή της δημοκρατικής αρχής στην πράξη και ο έλεγχος της εκτελεστικής εξουσίας, που δεν μπορεί να γίνει ποτέ ενός ανδρός αρχή, παρά το γεγονός ότι σύστημα πρωθυπουργοκεντρικό, όπως τόνισε ο Νίκος Βούτσος, υπάρχει, εντούτοις η εξουσία του Πρωθυπουργού και σε αυτό ακόμα είναι εξαιρετικά μειωμένη σε σχέση με το προεδρικό σύστημα. Άρα λοιπόν, έχουμε ευρύτερη δημοκρατική νομιμοποίηση στο κοινοβουλευτικό σύστημα, ευρύτερη εφαρμογή της δημοκρατικής αρχής.

Δεύτερον, υπάρχει ο θεσμός του ελέγχου, που είναι ευρύτερος ο κοινοβουλευτικός ιδίως έλεγχος, άρα εφαρμογή της θεωρίας των checks and balances. Ο έλεγχος στο κοινοβουλευτικό σύστημα για τις μορφές κοινοβουλευτικού ελέγχου και ιδίως την ευθύνη των μελών της κυβέρνησης, των υπουργών είναι σαφώς ευρύτερος και αυτό είναι σημαντικό για τη δημοκρατία, γιατί οι ελεγκτικοί μηχανισμοί είναι πολύ σημαντικοί για τη δημοκρατική διακυβέρνηση. Επίσης, υπάρχει και ένα πλεονέκτημα στην πράξη -μπορεί να υπάρχει, μπορεί και όχι, αλλά πάντως είναι σύμφυτο με την κοινοβουλευτική δημοκρατία- είναι το πλεονέκτημα των πολιτικών ηθών, που αναγκάζονται στο πλαίσιο της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας να συνυπάρξουν οι πολιτικές δυνάμεις ιδίως σε περιόδους κρίσης. Σε μαθαίνει

η κοινοβουλευτική δημοκρατία τη συνεννόηση, που είναι πολύτιμο αγαθό, ιδίως σε περιόδους κρίσης.

Προεδρικό σύστημα. Μειονέκτημα; Αυτό που σας είπα πριν. Η έλλειψη της ευθείας της δημοκρατικής νομιμοποίησης, το ότι ωθεί πολλές φορές τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, όταν είναι αμιγές το προεδρικό σύστημα, να λειτουργεί ως ενός ανδρός αρχή. Αυτή είναι η σοφία του αμερικανικού πολιτικού συστήματος με τα σημερινά δεδομένα. Μολονότι φαίνεται ότι ο Πρόεδρος είναι παντοδύναμος, σας διαβεβαιώ ότι δεν είναι καθόλου έτσι. Η θεωρία των checks and balances λειτουργεί και θα το δείτε στην πορεία αυτό το πράγμα, αν χρειαστεί, εάν υποθέσουμε ότι υπάρχει αυτός ο δυισμός. Είναι η σοφία του αμερικανικού πολιτικού συστήματος, η οποία στα προεδρικά συστήματα ισχύει και στα υπόλοιπα, στα περισσότερα που έχουν υιοθετήσει το πρότυπο του αμερικανικού συντάγματος, εφόσον το εφαρμόσουν στην πράξη.

Έχει λοιπόν αυτό το μειονέκτημα του γεγονότος της μικρότερης δημοκρατικής νομιμοποίησης, έχει το πλεονέκτημα της κυβερνητικής σταθερότητας. Μια εκτελεστική εξουσία ξέρει για ένα χρονικό διάστημα ότι αυτή είναι η περίοδος που θα λειτουργήσει. Η κυβέρνηση έχει να κάνει τη δουλειά της. Δεύτερον, είναι ευκολότερο να προγραμματίσει εξ αυτού του λόγου τη δουλειά της και να πάρει αποφάσεις, κάτι που είναι εξαιρετικά σημαντικό σήμερα μέσα στις πρωτεϊκές μεταβολές και τις οβιδιακές μεταμορφώσεις του διεθνούς γίνεσθαι και εσείς στην Κύπρο κάτι ξέρετε από αυτό, όταν χρειάζεται να προσαρμόζεται η πολιτική ταχύτητα και χωρίς να προσφεύγει κανείς σε ισορροπίες που θα ήταν άνωφελος για το δημόσιο και για το εθνικό συμφέρον. Αυτή η ταχύτητα στη λήψη των αποφάσεων, η εφαρμογή του προγραμματισμού, η δυνατότητα του Προέδρου να εφαρμόσει αυτά για τα οποία δεσμεύτηκε πριν εκλεγεί, και τονίστηκε προηγουμένως, δε συμβαίνουν πολλές φορές με τον ίδιο τρόπο στο κοινοβουλευτικό πολίτευμα.

Τέλος, είναι και κάτι το οποίο θέλω να πω. Με δυο λόγια μόνο θα καταλάβετε τη σημασία. Όπως και να το κάνουμε, σήμερα στα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα, λόγω του ότι οι βουλευτές είναι και υπουργοί, υπάρχει αυτός ο τρόπος εκλογής, ο τρόπος δημοκρατικής οργάνωσης των κομμάτων

μας, παντού σε όλη την Ευρώπη, αλλά υπάρχουν και μερικές εξαιρέσεις, δεν είναι ο καταλληλότερος, δεν είναι ο καλύτερος, θα έλεγα. Από πλευράς δημοκρατικής οργάνωσης και δημοκρατικής επιλογής και αξιοποίησης, ιδίως των ηγετικών στελεχών, έχουμε πρόβλημα σε ολόκληρη την Ευρώπη όσοι εφαρμόζουμε ιδίως συστήματα κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Το προεδρικό σύστημα βοηθάει προς αυτή την κατεύθυνση. Επειδή το κομματικό φαινόμενο απομακρύνεται, δηλαδή λειτουργεί στην εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας και ουδέποτε στην πορεία, από εκεί και πέρα καταλαβαίνει κανείς ότι εδώ έχουμε μία δυνατότητα καλύτερης οργάνωσης και λειτουργίας δημοκρατικής και επιλογής των στελεχών και cursus honorum, για να το πω έτσι, των στελεχών. Αυτά είναι τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του καθενός.

Ιδανικό υπάρχει; Τι απ' αυτά θα μπορούσαμε να εφαρμόσουμε, με βάση τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα, είτε αμιγώς είτε στη μέση; Ημιπροεδρικό, ημικοινοβουλευτικό. Σας διαβεβαιώ ότι δεν υπάρχει, όπως στη ζωή γενικά δεν υπάρχει κάτι το ιδανικό. Είναι η φύση του ανθρώπου, ξέρετε, η φύση της ζωής μας. Όσο πηγαίνουμε να ανακαλύψουμε την αλήθεια γενικότερα, την απόλυτη αλήθεια, αν ποτέ την ανακαλύψουμε, η έννοια της σχετικότητας δε θα ισχύει μόνο στον χώρο της φυσικής, όπως θεώρησε ο Αϊνστάιν, ισχύει και σε πολλά άλλα πράγματα. Η σχετικότητα είναι βασικό στοιχείο που μας κάνει να γυρίζουμε στα ανθρώπινα μεγέθη μας, γιατί κανείς δεν κατέχει την εξ αποκαλύψεως αλήθεια. Το ίδιο ισχύει και με τα πολιτεύματα. Και ένα πολίτευμα είναι καλό για έναν λαό, όταν ανταποκρίνεται στον ψυχισμό του και στην ιστορία του και στη συγκυρία. Και φαίνεται και στα δύο συστήματα. Ας πάρουμε το κοινοβουλευτικό. Πού εφαρμόστηκε περισσότερο και πού ταιριάζει περισσότερο; Στους λαούς που διεκδίκησαν δημοκρατία και υπέστησαν τα δεινά της ελέω Θεού μοναρχίας και διεκδίκησαν τον κοινοβουλευτισμό ως μέσο, για να μπορέσουν να φρενάρουν σε κρίσιμες στιγμές την εκτελεστική εξουσία.

Η Ελλάδα είναι ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα. Για θυμηθείτε πώς κατέκτησε την κοινοβουλευτική της διακυβέρνηση μετά το 1864, μετά το «Τις πταίει;», με αυτή την τεράστια προσπάθεια του Χαρίλαου Τρικούπη και των προοδευτικών δυνάμεων της εποχής εκείνης. Η Ελλάδα έμεινε και είναι

προσπλωμένη σ' αυτό ακριβώς το σύστημα. Πάντοτε θα μείνει προσπλωμένη. Είναι τόσο προσπλωμένη, ώστε, ξέρετε -και αυτό είναι αυτονόητο βέβαια- αν κοιτάξετε το άρθρο 1 του συντάγματος, στην αρχή δηλαδή, λέει ποια είναι η βάση και η μορφή του πολιτεύματος. Δεν είναι όμως μόνο στα αρχικά άρθρα. Κατά το άρθρο 110, παράγραφος (1) του συντάγματος, οι διατάξεις περί βάσης και μορφής του πολιτεύματος είναι μη αναθεωρητές. Γι' αυτό προβληματίζομαι -εγώ θα λέω πάντα τη γνώμη μου ευθαρσώς, αυτά διδάσκα, αυτά θα λέω, δεν μπορεί να με αλλοιώνει, αν θέλετε, η εκάστοτε άσκηση καθηκόντων, οφείλω να το λέω αυτό το πράγμα- με προβληματίζει ιδιαίτερα -λέω «με προβληματίζει», δεν μπαίνω παραπέρα, γιατί υπάρχει και η αντίθετη άποψη- με προβληματίζει έντονα το αν ανταποκρίνεται στο άρθρο 110, παράγραφος (1) η δυνατότητα να υιοθετήσουμε στην Ελλάδα απευθείας εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας με όλες τις αρμοδιότητες που είχε το 1975, συμπεριλαμβανομένης και της αρμοδιότητας που αφορά τη διάλυση της Βουλής. Φοβάμαι ότι τότε μεταβαίνουμε σε ένα ημιπροεδρικό σύστημα, το οποίο θα ήταν εξαιρετικά προβληματικό σε σχέση με το άρθρο 110, παράγραφος (1), συν το γεγονός ότι -και θα πω πάλι ευθαρσώς κάτι- αυτά τα συστήματα δημιουργούν ένα είδος δυαρχίας στην κορυφή της εκτελεστικής εξουσίας. Εμείς στην Ελλάδα ζήσαμε πολλά δεινά από τέτοιου είδους δυαρχίες, ακόμα και αν δεν προβλέπονταν από το σύνταγμα. Δε θέλω να πω τίποτα παραπάνω.

Το σύνταγμα ως έχει σήμερα, με μια ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του Προέδρου και ενδεχομένως αλλαγή του συστήματος, για να μην υπάρχει αυτού του είδους η σχέση, να μπορεί να πείσει η Βουλή για την εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας, αν εξορθολογήσουμε αυτό το σύστημα και δώσουμε περισσότερες αρμοδιότητες, μια χαρά είναι. Αν και σας διαβεβαιώ ότι ο ρυθμιστικός ρόλος του Προέδρου της Δημοκρατίας στην Ελλάδα είναι τέτοιος και ερμηνεύεται σωστά -και έχει γίνει αποδεκτό από όλους έτσι- ώστε σε κρίσιμες περιπτώσεις να αποκτά τον όγκο τον οποίο χρειάζεται, για να λειτουργήσει ο Πρόεδρος, χωρίς ενδεχομένως να του απονέμονται ρητώς ορισμένες αρμοδιότητες, οι οποίες ούτως ή άλλως απορρέουν από τον ρυθμιστικό του ρόλο. Σας είπα, είναι προσωπική μου γνώμη, δε δεσμεύω κανέναν, θέλω να τη λέω, γιατί αυτό το θάρρος είχα με την ακαδημαϊκή μου ιδιότητα, δεν κατέχω την εξ αποκαλύψεως αλήθεια, την κατέθεσα εδώ την

άποψή μου, με όλη τη σχετικότητα την οποία ενέχει και μ' όλη την αγωνία του ιστορικού βάρους του παρελθόντος μας και της συνταγματικής μας ιστορίας στην Ελλάδα.

Βέβαια, θα φέρω ένα δεύτερο παράδειγμα κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, το οποίο μετεξελίχθηκε, αλλά που δείχνει πόσο δεμένο είναι με τις κοινοβουλευτικές του ρίζες. Μιλώ για το γαλλικό πολίτευμα. Όπως ξέρετε, η Γαλλία δημιουργήθηκε κατεξοχήν ως κοινοβουλευτικό κράτος μετά την επανάσταση του 1789 και έμεινε. Ακόμα και σε κρίσιμες περιόδους, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, είχαμε την Τέταρτη Γαλλική Δημοκρατία από το 1946 μέχρι το 1958, όπου είχαμε μια τεράστια αστάθεια. Παρ' όλα αυτά, η Γαλλία έμεινε πιστή σε αυτό το σύστημα. Άλλαξαν τα πράγματα. Ήρθε ο στρατηγός Ντε Γκολ, εγκαθίδρυσε την Πέμπτη Γαλλική Δημοκρατία ως ένα είδος ημιπροεδρικής, αλλά πώς την εγκαθίδρυσε; Οι εξ υμών δημοσιολόγοι το γνωρίζουν πάρα πολύ καλά. Αρχικά δεν είχε αυτή τη μορφή το πολίτευμα της Πέμπτης Γαλλικής Δημοκρατίας το 1958. Ουσιαστικά, απέκτησε τα ημιπροεδρικά στοιχεία, όχι της μη γνήσιας κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, αλλά τα ημιπροεδρικά, που ουσιαστικά είναι προεδρικό το σύστημα στη Γαλλία, αλλά ρέπει και σε ένα είδος κοινοβουλευτισμού και θα πω πού: Αυτά τα απέκτησε μετά από την αναθεώρηση που επέφερε ο στρατηγός Ντε Γκολ. Πώς; Μέσω δημοψηφίσματος. Ένα δημοψήφισμα το οποίο ήταν εντελώς αντίθετο με τις διατάξεις του γαλλικού συντάγματος περί αναθεώρησής του. Προκήρυξε δημοψήφισμα, το κέρδισε, μετέτρεψε σε ημιπροεδρικό το σύστημα της Πέμπτης Γαλλικής Δημοκρατίας, αλλά, όταν ήρθε το Συνταγματικό Συμβούλιο της Γαλλίας να αποφανθεί αν η αναθεώρηση αυτή μέσω δημοψηφίσματος ήταν σωστή, είπε την περίφημη φράση -όπως ξέρετε, υπάρχει αυτός ο σεβασμός στη Γαλλία στη λαϊκή ετυμγορία- «δεν προβλέπει κάτι τέτοιο το σύνταγμα, αλλά εγώ δε θα γίνω κριτής της λαϊκής ετυμγορίας, αφού εκφράστηκε». Έτσι δημιουργήθηκε η Πέμπτη Γαλλική Δημοκρατία ως ημιπροεδρικό σύστημα που έχουμε σήμερα. Ναι, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι εκείνος που εκλέγει την κυβέρνηση κ.λπ., αλλά, τονίστηκε προηγουμένως, ενέχει στοιχεία και κοινοβουλευτικής διαδικασίας, λόγω του παρελθόντος της Γαλλίας, που παραμένει πάντοτε ένα κράτος με βαθιές κοινοβουλευτικές ρίζες, γιατί αυτός είναι ο ψυχισμός. Γιατί έχουμε μορφές που αφορούν την εμπιστοσύνη της κυβέρνησης και

σε επίπεδο ψήφου εμπιστοσύνης και σε πρόταση μομφής, που θεωρητικά μπορούν να υπάρξουν, αν το κοιτάξει κανείς το γαλλικό σύνταγμα και την πρακτική του.

Άρα λοιπόν, βλέπετε, Ελλάδα, μια κοινοβουλευτική παράδοση. Για μας θα ήταν αδιανόητο -και συνταγματικά άλλωστε δε θα μπορούσε να γίνει- η μετατροπή σε προεδρικό. Το ίδιο και η Γαλλία, ημιπροεδρική, κρατάει όμως ρίζες κοινοβουλευτικές, γιατί μέσα της ήταν μια κοινοβουλευτική δημοκρατία και δε μετατρέπεται αμιγώς την άλλη μέρα. Το ίδιο συμβαίνει και στην προεδρική. Φανταστείτε στις Ηνωμένες Πολιτείες να μιλήσετε εσείς στον μέσο Αμερικανό για κοινοβουλευτική δημοκρατία. Του είναι αδιανόητη και σε επίπεδο εκλογής του Προέδρου και σε επίπεδο άσκησης των αρμοδιοτήτων, παρά τα προβλήματα που εμφανίζει το σύστημα εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας στις Ηνωμένες Πολιτείες, γιατί, αν δείτε, το σύστημα είναι τέτοιο -και το είδαμε και στις τελευταίες εκλογές- που μπορεί να έχουμε το περίεργο φαινόμενο να έχει πάρει περισσότερες ψήφους ο Πρόεδρος και να μην εκλεγεί. Ξέρετε, αν κοιτάξετε, θα δείτε ότι το σύστημα της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας, επειδή έχει μείνει ως κατάλοιπο της εποχής της συνομοσπονδίας -στην ουσία η Αμερική είναι ένα ομοσπονδιακό κράτος- ενέχει σπέρματα ακόμα της πάλαι ποτέ συνομοσπονδίας, αν το κοιτάξετε και το δείτε αυτό το πράγμα. Αλλά πάντως είναι αδιανόητο για τον μέσο Αμερικανό να υιοθετήσει κοινοβουλευτικούς θεσμούς. Του αρκούν οι θεσμοί των θεσμικών αντιβάρων των checks and balances, που λειτουργούν κάθε φορά που πάει να αυθαιρετήσει ο Πρόεδρος. Και ο Πρόεδρος έχει το πεδίο εκείνο στο οποίο μπορεί να λειτουργήσει και βεβαίως έχει αυτό τον σοφό θεσμό του impeachment, ο οποίος μπορεί να φρενάρει τον Πρόεδρο, όταν ο Πρόεδρος είναι δυνατό να πάει κόντρα σε αυτό που θα λέγαμε το «εθνικό και το δημόσιο συμφέρον των Ηνωμένων Πολιτειών». Πάντως, εκεί το σύστημα είναι αδιαμφισβήτητο.

Το ίδιο και στην Κύπρο. Η Κύπρος, από τότε που δημιουργήθηκε με τη μορφή που έχει, για μένα θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο, αγαπητέ φίλε Νίκο, αγαπητέ φίλε Δημήτρη, να έχει κοινοβουλευτικά χαρακτηριστικά αμιγώς. Έτσι γεννήθηκε το κυπριακό κράτος μέσα από την ιδιομορφία την ιστορική. Και αυτή η παράδοση η προεδρική είναι σημαντική με κάποια κοινοβουλευτικά στοιχεία,

που κάνουν όμως το σύστημα όχι μη γνισίως κοινοβουλευτικό, το κάνουν κατά κάποιο τρόπο ημιπροεδρικό. Είναι προεδρικό προς το ημιπροεδρικό και αυτό ταιριάζει απόλυτα στην Κυπριακή Δημοκρατία σήμερα, όταν είναι ανάγκη να πάρεις σημαντικές αποφάσεις ταχύτατα, να έχει κυβερνητική σταθερότητα, διότι οι καιροί ου μενετοί, ιδίως σήμερα.

Αλίμονο -το ζήσαμε και στο παρελθόν, ακόμα και ένα προεδρικό σύστημα-αλίμονο αν αυτή την ώρα, που η ενότητα όλου του ελληνισμού και ιδίως των κυπριακών δυνάμεων πρέπει να είναι δεδομένη σε ό,τι αφορά την υπεράσπιση του δημοσίου συμφέροντος αυτού του μαρτυρικού τόπου, προσθέταμε σε αυτό και τα ζητήματα των αντιπαραθέσεων, τα οποία θα μπορούσαν να δημιουργήσουν κομματικές σκοπιμότητες. Το πόσο ταιριάζει, ξέρετε, στην Κύπρο αυτό το σύστημα φαίνεται από το εξής: Λογικά, η Κύπρος, η οποία έζησε την αποικιοκρατία του Ηνωμένου Βασιλείου, που είναι το λίκνο και η κοιτίδα του κοινοβουλευτισμού -ξέρετε, αν μιλάμε για ένα κοινοβουλευτικό κράτος στον κόσμο σήμερα κορωνίδα, αυτό είναι το Ηνωμένο Βασίλειο- η Κύπρος, που έζησε την αποικιοκρατία, την υπέστη με όλα τα δεινά, η Κύπρος επέλεξε το προεδρικό σύστημα. Γι' αυτό σας είπα είναι ζήτημα του ψυχισμού ενός λαού και των συγκεκριμένων συνθηκών.

Τελειώνω, σας λέω μόνο τούτο όμως, ότι, όταν μιλάμε για ένα ιδανικό σύστημα διακυβέρνησης, αυτό δεν υπάρχει αντικειμενικά και αφηρημένα. Εκ των πραγμάτων δεν υπάρχει. Όταν ρωτάμε λοιπόν ποιο είναι το καλύτερο σύστημα διακυβέρνησης, θα πρέπει να ρωτάμε για ποιον λαό, να βλέπουμε την ιστορία του και επίσης σε ποια φάση της ιστορίας του βρίσκεται αυτός ο λαός. Τι είναι εκείνο το οποίο πρέπει να κάνει, για να υπερασπιστεί καλύτερα το μέλλον του, το δημόσιο και το εθνικό συμφέρον του; Τότε μπορούμε να βρούμε το καλύτερο πολίτευμα. Αν επιχειρήσουμε αφηρημένες λύσεις, αν ωραιοποιήσουμε τις νομικές διατάξεις, θα έχουμε κάνει το μεγάλο λάθος. Οι νόμοι, ακόμη και τα συντάγματα φτιάχτηκαν, για να υπερασπίζονται τον άνθρωπο, να υπερασπίζονται βασικές αρχές και αξίες του πολιτισμού μας, όπως ταιριάζουν σε κάθε λαό. Δεν μπορούν να επιβληθούν σε έναν λαό. Όταν πάνε να επιβληθούν σε έναν λαό, τότε θα υπάρξουν παρεκβάσεις και από παρεκβάσεις δυστυχώς σε τούτο τον τόπο, στο σύνολο του ελληνισμού ζήσαμε πολλές και καλύτερα να μην τις

ξαναζήσουμε. Ας ζήσουμε καθένας με το πολίτευμα που του ταιριάζει και ξέρουμε πολύ καλύτερα μέσα από τη διαφορά των πολιτευμάτων μας να κάνουμε τη σύνθεση και των απόψεών μας, των αγωνιών μας, αλλά και των ελπίδων μας.

Σας ευχαριστώ πολύ.

Εκπρόσωπος Τύπου της Βουλής των Αντιπροσώπων:

Ευχαριστούμε πάρα πολύ, κύριε Πρόεδρε.

Μέρος Α΄

Πρόεδρος πάνελ: **Νίκη Μαρωνίτη**

Χρίστος Κληρίδης

Προεδρική Δημοκρατία: Η περίπτωση της Κυπριακής Δημοκρατίας

Γιώργος Σωτηρέλης

Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία:

Η περίπτωση της Ελληνικής Δημοκρατίας

Συζήτηση

Εκπρόσωπος Τύπου της Βουλής των Αντιπροσώπων:

Κυρίες και κύριοι, στο πρώτο μέρος του συνεδρίου θα προεδρεύσει η κ. Νίκη Μαρωνίτη, Γενική Γραμματέας του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Κυρία Μαρωνίτη, παρακαλώ.

**Πρόεδρος πάνελ:
(Νίκη Μαρωνίτη)**

Αξιότιμοι προσκεκλημένοι, αγαπητές φίλες και αγαπητοί φίλοι, να σας καλωσορίσω και εγώ από την πλευρά μου εκ μέρους του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία. Είμαστε πολύ χαρούμενοι για τη συνδιοργάνωση αυτού εδώ του συνεδρίου. Έχουμε ήδη ένα πλαίσιο που έθεσαν οι προηγούμενες ομιλίες και πολλά ερεθίσματα. Θα συνεχίσουμε λοιπόν με το πρώτο πάνελ και θα παρακαλέσω τους ομιλητές να τηρήσουν λίγο πολύ τη χρονική διάρκεια των εισηγήσεων που έχουμε, για να μπορέσουμε να έχουμε και μια συζήτηση.

Θα ξεκινήσουμε με τον κ. Χρίστο Κληρίδη, δικηγόρο, Αναπληρωτή Καθηγητή και Πρόεδρο της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Frederick, πρώην

βουλευτή. Ο κ. Κληρίδης θα μας μιλήσει για το θέμα «Προεδρική Δημοκρατία: Η περίπτωση της Κυπριακής Δημοκρατίας».

Χρίστος Κληρίδης:

Έντιμε κύριε Πρόεδρε,

Κύριε Γενικό Εισαγγελέα,

Φίλοι βουλευτές,

Φίλες και φίλοι,

Εντιμοτάτη -τώρα σας πρόσεξα- από το Ανώτατο Δικαστήριο,

Καταρχάς είναι γνωστό ότι, όπως έχει λεχθεί και από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, το κυπριακό σύστημα είναι *suī generis*. Να υπενθυμίσω επίσης ότι οι πρόνοιες αυτές που αφορούν τον Πρόεδρο, τον Αντιπρόεδρο και το Υπουργικό Συμβούλιο είναι από τα βασικά άρθρα του συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας, τα οποία ενσωματώθηκαν μετά τη συμφωνία Ζυρίχης και Λονδίνου Φεβρουαρίου του 1959. Έτσι, μπορεί να μιλήσουμε σήμερα για την προεδρευόμενη δημοκρατία στην Ελλάδα, αλλά εμείς έχουμε μια τεράστια δυσκολία να τροποποιήσουμε τις βασικές αυτές πρόνοιες του συντάγματος. Διότι το σύνταγμα δεν επελέγη από τους Κυπρίους, είναι δοτό, γι' αυτό στη γαλλική ορολογία ονομάζεται «*octroyées*» και συνεπώς υπάρχει αυτή η εγγενής αδυναμία στη δυνατότητα τροποποίησης του συντάγματος, άρα αυτό έχουμε.

Όμως εκείνο το οποίο θα αναπτύξω σήμερα και θα προσπαθήσω να εμπεδώσω είναι ότι άλλο το γράμμα του συντάγματος, δηλαδή του συντάγματος του 1960, και άλλο το πώς εξελίχθηκε η προεδρία στην Κύπρο. Υπάρχει μια διάσταση λόγω των εξελίξεων βεβαίως μεταξύ του γράμματος του δικέφαλου κράτους ή τρικέφαλου ακόμα, θα έλεγα, κράτους, διότι η εκτελεστική εξουσία ασκείται από Πρόεδρο, Τύρκο Αντιπρόεδρο και το Υπουργικό Συμβούλιο, και του τι συνέβη μετά το 1964 και πώς εφαρμόστηκε και λειτουργεί το κυπριακό σύνταγμα σήμερα.

Υπάρχουν κάποιες γνωστές πραγματικότητες, αλλά και κάποιιοι άλλοι παράγοντες, οι οποίοι συντέιναν στην ενδυνάμωση της προεδρίας, σε βαθμό που να πλησιάζει

περισσότερο το προεδρικό σύστημα. Επειδή έχει λεχθεί, και είναι και το πρώτο άρθρο του συντάγματος, ότι έχουμε προεδρικό σύστημα, αυτό αληθεύει κατ' όνομα, αλλά στην ουσία, όπως θα δούμε, υπάρχει ένας διαχωρισμός σαφής των εξουσιών και η προεδρία υπό κανονικές συνθήκες είναι ελεγχόμενη μέσα σε ένα σύστημα checks and balances, όπως έχει λεχθεί, και είναι ελεγχόμενη σε έναν μεγάλο βαθμό και από το Ανώτατο -τότε Συνταγματικό- Δικαστήριο, από τα βέτο του Τουρκοκυπρίου Προέδρου, αλλά και από το γεγονός ότι πηγή της εκτελεστικής εξουσίας είναι το Υπουργικό Συμβούλιο, το οποίο απαρτίζεται από επτά, ως γνωστό, Έλληνες υπουργούς και τρεις Τούρκους.

Ο συνταγματολόγος, γνωστός σε όλους, S.A. De Smith στο γνωστό του βιβλίο *The New Commonwealth* χαρακτήρισε το σύνταγμα της Κύπρου ως εξής: «Το σύνταγμα της Κύπρου είναι πιθανόν το πλέον άκαμπο στην υφήλιο, σίγουρα είναι το πλέον λεπτομερές, με πιθανή εξαίρεση το νέο σύνταγμα της Κένυας, και το πλέον περίπλοκο. Βαρύνεται με ελέγχους και ισορροπίες οικονομικές και ουσιαστικές εξασφαλίσεις, εγγυήσεις και απαγορεύσεις. Ο συνταγματισμός κατέστη ανεξέλεγκτος προσπαθώντας να συμπλεύσει με τον κοινοτισμό. Η διακυβέρνηση της Δημοκρατίας πρέπει να επιτευχθεί, αλλά ποτέ οι εκλεγέντες εκπρόσωποι της πολιτικής πλειοψηφίας δεν αντιμετώπισαν τέτοιο ακανθώδη δρόμο από τους συνταγματικούς νομοθέτες». Τούτο βεβαίως λόγω των απαιτήσεων αναβάθμισης της μειονότητας σε κάτι το οποίο θα αποτελούσε αυτά τα ουσιαστικά checks and balances.

Κάνει βεβαίως ο κ. De Smith αναφορά στο πρώτο άρθρο του συντάγματος, το οποίο προνοεί ότι η κυπριακή πολιτεία είναι προεδρικού συστήματος, αλλά επισημαίνει και τα εξής τέσσερα σοβαρά θέματα, τα οποία είναι αξιοσημείωτα:

Πρώτον, οι εκτελεστικές εξουσίες του Προέδρου δεν είναι γενικές ή το κατάλοιπο των εξουσιών, είναι καθορισμένες. Είναι καθορισμένες στις πρόνοιες του συντάγματος και, όταν κανείς διαβάσει τις πρόνοιες αυτές του συντάγματος, θα διαπιστώσει ότι οι εξουσίες του Προέδρου δεν είναι ουσιαστικές, είναι μάλλον τυπικής φύσεως, αφορούν τα διαπιστευτήρια, τελετές. Η μόνη ίσως ουσιαστική εξουσία είναι η επιλογή, όσον αφορά τον Πρόεδρο, των επτά Ελλήνων υπουργών, και, όσον αφορά τον Τούρκο Αντιπρόεδρο, των τριών δικών του υπουργών.

Δεύτερον, το σύνταγμα παράλληλα αποδίδει αποκλειστικούς τομείς εκτελεστικής δικαιοδοσίας στον Αντιπρόεδρο και στο Υπουργικό Συμβούλιο και λέει ο Καθηγητής De Smith: «Το να αποκαλέσει κανείς το σύστημα αντιπροεδρικών δυνατών να θεωρεί μεν παράδοξον, όμως καλύτερα μπορεί να κατανοήσει κάποιος την ιδιομορφία του συντάγματος μέσα από μια προσεκτική μελέτη της φύσης και των λειτουργιών της Αντιπροεδρίας». Αν θέλει δηλαδή κανείς να καταλάβει το σύνταγμα, ας κοιτάξει τις πρόνοιες για την αντιπροεδρία πρώτα.

Τρίτον, ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος εκλέγονται μεν για πέντε χρόνια, αλλά προνοείται βεβαίως ένας λεπτομερής μηχανισμός στο σύνταγμα για τη μετακίνηση του Προέδρου σε ειδικές περιπτώσεις που αφορούν βεβαίως καταδίκη για εσχάτη προδοσία, καταδίκη για αδικήματα ατιμωτικής ή ηθικής αισχροπίας ή και για ανικανότητα ή αδυναμία εκπλήρωσης των καθηκόντων του.

Βεβαίως, για να ενεργοποιηθούν όλες αυτές οι διαδικασίες, δε χρειάζεται -όπως, ας πούμε, στην Αμερική το impeachment process- να ξεκινήσει η διαδικασία απλώς από τη Βουλή, αλλά χρειάζεται η σύμπραξη των κοινοτήτων μέσα στο πλαίσιο της Βουλής των Αντιπροσώπων, χρειάζεται σε κάποιες περιπτώσεις η άδεια του Προέδρου του Ανωτάτου Δικαστηρίου και περαιτέρω η σύμπραξη, ως ήταν το σύνταγμα πριν από το δίκαιο της ανάγκης, τόσο του Γενικού όσο και του Βοηθού Γενικού Εισαγγελέα. Άρα, μιλούμε για μια διαδικασία η οποία είναι πολύπλοκη. Ουδέποτε βεβαίως ενεργοποιήθηκε στην Κύπρο και συνηγορεί υπέρ της σύμπραξης όλων των κοινοτήτων και θεσμικών οργάνων της Κυπριακής Δημοκρατίας. Αυτά βεβαίως δεν είναι χαρακτηριστικά κατ' ανάγκη του προεδρικού συστήματος.

Ο Καθηγητής De Smith καταλήγει ότι το σύστημα εδράζεται στην έλλειψη δικοινοτικής εμπιστοσύνης, η οποία είναι διάχυτη στις συνταγματικές πρόνοιες. Οι συνταγματικές διευθετήσεις αντικατοπτρίζουν την απόλυτη άρνηση της τουρκικής μειονότητας να δεχθεί τις αποφάσεις της πλειοψηφίας. Αυτά δεν τα λέω εγώ, τα λέει ο Καθηγητής De Smith.

Ένας άλλος νομομαθής, ο αείμνηστος Κρίτων Τορναρίτης, ο οποίος ασχολήθηκε εν εκτάσει με τη φύση του κυπριακού συντάγματος, στο βιβλίο του *Το πολιτειακόν δίκαιον της Κυπριακής Δημοκρατίας* διαπιστώνει: «Το υπό του Συντάγματος

καθιερωμένον προεδρικών σύστημα δεν είναι το αμιγές ή κλασσικόν προεδρικών σύστημα ως του Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών του 1787». Παρατηρεί πολύ ορθά ότι «[...] δεν υφίσταται Πρόεδρος της Δημοκρατίας ασκών την εκτελεστικήν εξουσίαν εν τω συνόλω της μέσω γραμματέων ή προϊσταμένων τμημάτων υπαγομένων εις αυτόν και εκτελούντων τας οδηγίας αυτού ως εν Αμερική. Ούτε ο Αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας έχει ανάλογον θέσιν ως Αντιπρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών, αντικαθιστών τον Πρόεδρον εν περιπτώσει απουσίας [...]». Στην Κύπρο ο Αντιπρόεδρος έχει τις ίδιες εξουσίες παραλλήλως προς αυτές του Προέδρου, τις οποίες ασκεί ομού ή κεχωρισμένα. Επίσης, οι εξουσίες των δύο καταγράφονται περιοριστικά στο σύνταγμα και το κατάλοιπο της εκτελεστικής εξουσίας ασκείται από το δεκαμελές Υπουργικό Συμβούλιο, το οποίο είναι αυθύπαρκτο όργανο και ασκεί βεβαίως την εκτελεστική εξουσία μέσα από μια δικέφαλη προεδρία, η οποία περιορίζεται στη διασφάλιση απλώς της άσκησης της εκτελεστικής εξουσίας μέσα από το Υπουργικό Συμβούλιο.

Ο Πρόεδρος είναι ο αρχηγός βεβαίως της πολιτείας και ο Αντιπρόεδρος ο υπαρχηγός, αλλά, όπως έχω πει, τα καθήκοντά τους και οι αρμοδιότητές τους είναι πολύ περιορισμένες. Η εξουσία κατά το σύνταγμα η οποία ασκείται από κοινού από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο περιορίζεται σε δεκατέσσερα θέματα και αφορούν, όπως είπα, κυρίως θέματα δημοσιεύσεων των νόμων, διορισμών των ανεξάρτητων αξιωματούχων και άλλα διαδικαστικά θέματα που αφορούν τη δυνατότητα αναφοράς για γνωματεύσεις κατά πόσο νόμοι είναι αντισυνταγματικοί, μία προληπτική μέθοδος ελέγχου της συνταγματικότητας, αλλά και σε ορισμένες περιπτώσεις, οι οποίες έπαυσαν να ισχύουν από το 1964, για να ελεγχθεί το θέμα δυσμενούς διάκρισης μεταξύ των δύο κοινοτήτων και στον βαθμό που είτε αποφάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου είτε νόμοι παραβιάζουν αυτή τη διάκριση. Άρα λοιπόν, όπως προκύπτει από αυτή τη σύντομη ανάλυση και μέσα στα χρονικά πλαίσια που μου επιτρέπει το συνέδριο, οι εξουσίες του Προέδρου και του Αντιπρόεδρου είναι συγκεκριμένες και περιορισμένες.

Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει, με το οποίο συμφωνώ, ο Κρίτων Τορναρίτης είναι: «Ο οιονεί “δικεφαλισμός” της εκτελεστικής εξουσίας και η ύπαρξις του Υπουργικού Συμβουλίου ως ανεξάρτητου οργάνου υπέρ του οποίου υφίσταται το τεκμήριον αρμοδιότητος της ασκήσεως της εκτελεστικής εξουσίας αποτελούσι

ιδιομορφίαν της μορφής του πολιτεύματος της Κυπριακής Δημοκρατίας και απόκλιση από της κλασσικής μορφής του προεδρικού συστήματος».

Όμως διεφάνη από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του συντάγματος ότι η συμβίωση ήταν πολύ δύσκολη. Εξ υπαρχής και ήδη από τον Οκτώβριο του 1961, να υπενθυμίσω, ο Αντιπρόεδρος Κουτσιούκ ήσκησε βέτο σε απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου να ενοποιήσει μονάδες του κυπριακού στρατού.

Περαιτέρω, αρχές του 1963 απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου να καταστούν όλες οι δημοτικές αρχές περιοχές βελτιώσεως και να προσληφθούν συμβούλια βελτιώσεως εις αντικατάστασιν των δημοτικών συμβουλίων παραπέμφθηκε από τον Τούρκο Αντιπρόεδρο στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο. Προηγήθηκε η προσπάθεια της Κοινοτικής Τουρκικής Συνέλευσης να εγκαθιδρύσει ξεχωριστούς δήμους. Αυτή η προσπάθεια παραπέμφθηκε αυτή τη φορά από τον Έλληνα Πρόεδρο, τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο τελικά έκρινε και τις δύο προσπάθειες ως άκυρες. Γενεσιουργό αιτία αποτέλεσε η ισχυριζόμενη παράλειψη της Βουλής των Αντιπροσώπων να εφαρμόσει τους ξεχωριστούς δήμους κατά το άρθρο 173 του συντάγματος, το οποίο όμως, να υπενθυμίσω, προνοούσε για κάποια προθεσμία η οποία δεν είχε λήξει ακόμη.

Παράλληλα, ηγέρθησαν πολλά προβλήματα, να υπενθυμίσω, που αφορούσαν την επιχορήγηση της Τουρκικής Κοινοτικής Συνέλευσης και τη στελέχωση της δημόσιας υπηρεσίας με την αναλογία 70% και 30%. Τον Μάρτιο του 1961 οι Τούρκοι δεν έδωσαν τη συγκατάθεσή τους για παράταση της νομοθεσίας επιβολής φόρων εισαγωγής και το 1961 για θέματα επιβολής φορολογίας. Ήδη δηλαδή από τα γεννοφάσκια της η Κυπριακή Δημοκρατία, μέσα από αυτό τον δικεφαλισμό, τρικεφαλισμό, θα έλεγα, άσκησης της εκτελεστικής εξουσίας, αντιμετώπιζε προβλήματα. Είναι ίσως αυτό που είπε και ο κ. Παυλόπουλος. Όταν ένα σύνταγμα επιβληθεί, όπως είναι το κυπριακό σύστημα, είναι πολύ δύσκολο στο τέλος της ημέρας να λειτουργήσει σωστά.

Βεβαίως, αυτή είναι η θεωρία υπό την έννοια της ανάλυσης των βασικών συνταγματικών προνοιών, για να δείξουμε τις ιδιαιτερότητες του κυπριακού συντάγματος. Τι έγινε όμως στην πράξη, που είναι το δεύτερο και τελευταίο

μέρος της εισήγησής μου. Ανεξάρτητα από τις συνταγματικές ρυθμίσεις, όπως εξελίχθηκαν τα πράγματα, διαπιστώνουμε μία ουσιαστική διάσταση μεταξύ του γράμματος του συντάγματος και της πραγματικής προεδρίας όπως ασκήθηκε έκτοτε. Είναι βεβαίως γνωστά τα γεγονότα και το δίκαιο της ανάγκης, το οποίο ευτυχώς υιοθετήθηκε από το τότε Ανώτατο Δικαστήριο, για να περισώσει μια καταρρέουσα Κυπριακή Δημοκρατία στη γνωστή απόφαση «Ιμπραήμ».

Με τη λειτουργία όμως του συντάγματος χωρίς τη συμμετοχή των Τουρκοκυπρίων, η προεδρία έπαψε να είναι δικέφαλος πλέον και λόγω της απουσίας του Τούρκου Αντιπροέδρου εξακολουθεί να λειτουργεί ο Πρόεδρος από μόνος του, όπως επίσης και το Υπουργικό Συμβούλιο χωρίς τη συμμετοχή των Τούρκων υπουργών. Συνεπώς, αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν η προεδρία να επαυξηθεί και να συγκεντρώσει όλες τις δυνάμεις, όλες τις εξουσίες στα χέρια της, χωρίς τους ελέγχους και ισορροπίες που είχαν καταχωρισθεί στις πρόνοιες του συντάγματος. Λειτουργούσε λοιπόν ο Πρόεδρος και λειτουργεί σήμερα από μόνος του και το γεγονός ότι εκλέγεται -όπως ακούσαμε και στις εισαγωγικές ομιλίες- απευθείας από το εκλογικό σώμα, αυτό του προσδίδει μια ιδιαίτερη εξουσία και αίγλη.

Όμως εκείνο το οποίο θεωρώ ότι ήταν καθοριστικό στη διαμόρφωση του νέου πλαισίου του συντάγματος στην πράξη όπως εξελίχθηκε μετά το 1964 ήταν ο χειρισμός του κυπριακού θέματος. Είναι γνωστό ότι ο Πρόεδρος από την εποχή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου χειριζόταν και εξακολουθεί να χειρίζεται το κυπριακό πρόβλημα κατά αποκλειστικότητα. Αυτό οπωσδήποτε του έχει προσδώσει μια πολιτική αυξημένη αξία, η οποία όμως πολιτική αυξημένη αξία επικυρώθηκε με δύο αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου το 1985. Εάν ενθυμείστε καλά, το 1985, όταν υπήρξε διάσταση των πολιτικών δυνάμεων, του λεγόμενου «μίνιμουμ προγράμματος» σε σχέση με χειρισμούς του κυπριακού θέματος, η Βουλή, την οποία σήμερα την απεκάλεσε κάποιος και «κυβερνώσα Βουλή», απεφάσισε να καλέσει τον Πρόεδρο, με απόφασή της, να προκηρύξει εκλογές. Τότε Πρόεδρος ήταν ο Σπύρος Κυπριανού, είχε καταρρεύσει το μίνιμουμ πρόγραμμα, η συνεργασία μαζί με το Α.Κ.Ε.Λ. Απότοκο της κατάρρευσης ήταν αυτή η απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων.

Βεβαίως, ο Πρόεδρος δυνάμει του άρθρου 140 του συντάγματος ανέφερε

την απόφαση αυτή της Βουλής των Αντιπροσώπων στο Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο μετά από πολλές συνεδριάσεις -έτυχε ως νεαρός δικηγόρος να συμμετάσχω στις συνεδριάσεις αυτές εκ μέρους της Βουλής των Αντιπροσώπων με τον αείμνηστο πατέρα του Γενικού Εισαγγελέα Λεύκο Κληρίδη και τον πατέρα μου Φοίβο Κληρίδη και τον Αλέκο Μαρκίδη, ο οποίος συμμετείχε, εξ όσων θυμούμαι, στη διαδικασία- απεφάσισε ότι το Κυπριακό είναι ένα εξωσυνταγματικό θέμα και ως εξωσυνταγματικό θέμα ξεφεύγει από την αρμοδιότητα του Ανωτάτου Δικαστηρίου να δώσει γνωμάτευση για την ουσία της απόφασης με την οποία εκαλείτο ο Πρόεδρος να κηρύξει εκλογές. Δηλαδή αρνήθηκε να δεχθεί δικαιοδοσία, χωρίς να αποφασίσει την ουσία, σε αντίθεση με τους δύο δικαστές οι οποίοι διαφώνησαν, τους κ. Πική και Κούρη τότε, οι οποίοι πήραν τη θέση -ίσως να ήταν και η πιο σωστή- ότι, εφόσον η Βουλή είχε πρόθεση η απόφασή της να είναι δεσμευτική, τότε θα έπρεπε το Ανώτατο Δικαστήριο να εξετάσει. Βεβαίως, οι ίδιοι την εξέτασαν και την έκριναν αντισυνταγματική, διότι επενέβαινε στην πενταετή μεταξύ άλλων θητεία, καθορισμένη από του συντάγματος, του Προέδρου.

Δεν ικανοποιήθηκε η Βουλή από την απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου και επανήλθε δριμύτερη με έναν νέο νόμο τώρα, με τον οποίο η ίδια προκήρυσσε προεδρικές εκλογές. Βεβαίως, αυτή τη φορά το Ανώτατο Δικαστήριο δεν μπορούσε να αποφύγει τον πειρασμό και απεφάσισε ότι ο νόμος ήταν αντισυνταγματικός. Όμως αυτή η διαδικασία, η επίπονη διαδικασία του 1985 είχε πολιτικές επιπτώσεις. Στο τέλος της ημέρας έδωσε στον Πρόεδρο λευκό χαρτί να διαχειρίζεται το Κυπριακό χωρίς καμία επέμβαση από τη Βουλή των Αντιπροσώπων, αλλά παράλληλα έδωσε και στη Βουλή των Αντιπροσώπων τη δυνατότητα να περνά ψηφίσματα ή και αποφάσεις για εξωσυνταγματικά θέματα, που είναι το Κυπριακό. Έτσι βρέθηκε μια χρυσή τομή, η οποία όμως στο τέλος της ημέρας είχε ως αποτέλεσμα την επαύξηση των εξουσιών του Προέδρου.

Ένα άλλο σημείο το οποίο, νομίζω, έχει επαυξήσει τις εξουσίες του Προέδρου είναι η ίδρυση και η λειτουργία του Εθνικού Συμβουλίου και πάλι για το εθνικό θέμα. Βλέπουμε ότι ο Πρόεδρος εκεί λειτουργεί ως αρχηγός, ως εθνάρχης μέσα στο πλαίσιο του Εθνικού Συμβουλίου και αυτό αναβαθμίζει τον ρόλο του. Όπως είπα, μετά το 1964 ελλείπει των checks and balances, δηλαδή λόγω

της απουσίας των Τουρκοκυπρίων, ο Πρόεδρος ενεργεί πλέον από μόνος του.

Όμως και η Βουλή συνέτεινε, θα έλεγα, προς αυτή την κατεύθυνση πολλές φορές. Πρόσφατα φέρνω ως παράδειγμα την ψήφιση του νόμου για τα υφυπουργεία. Νόμος ο οποίος βεβαίως δεν ετέθη στην κρίση ακόμη του Ανωτάτου Δικαστηρίου και προβλέπω ότι σε κάποια φάση θα τεθεί και ενδεχομένως -δε θέλω να είμαι μάντης κακών- να υπάρξουν προβλήματα, με δεδομένο ότι η εκτελεστική εξουσία ασκείται από δέκα υπουργούς, ένα συγκεκριμένο Υπουργικό Συμβούλιο και τους υπουργούς και δεν προβλέπει τη δημιουργία υφυπουργείων ή άλλων οργάνων για άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας.

Βλέπουμε λοιπόν την πραγματικότητα έναντι του γράμματος του συντάγματος. Βεβαίως, το γεγονός ότι ο Πρόεδρος, όπως ελέχθη και σήμερα από τον ίδιο τον Πρόεδρο, επιλέγει τους υπουργούς και τους παύει κατά βούληση, έστω και αν δεν ψηφίζει στο Υπουργικό Συμβούλιο, τον καθιστά τον απόλυτο άρχοντα, επιπρόσθετα με δεδομένο ότι οι περισσότεροι νόμοι που ψηφίζονται από τη Βουλή των Αντιπροσώπων δίδουν την εκτελεστική εξουσία στους υπουργούς να θεσπίζουν κανονισμούς, δευτερογενή νομοθεσία και εν γένει να εφαρμόζουν τον νόμο.

Συμπεράσματα και τελειώνω: Αναπόδραστο συμπέρασμα είναι ότι το ζυρικικό σύνταγμα του 1960 ήταν κατ' όνομα προεδρικό, κατά τη γνώμη μου. Στην πράξη η δικέφαλη προεδρία είχε περιορισμένες εξουσίες και οι εκτελεστικής φύσεως εξουσίες του Προέδρου ήταν συγκεκριμένες και πολύ περιορισμένες και σε αρκετές περιπτώσεις ασκούσαν από κοινού μαζί με τον Τουρκοκύπριο Αντιπρόεδρο ή και υπό τον έλεγχο αυτού. Τα βέτο είναι γνωστά βεβαίως στα θέματα των εξωτερικών υποθέσεων, άμυνας και ασφάλειας.

Η πραγματική εκτελεστική εξουσία με βάση το κυπριακό σύνταγμα ασκείται από το Υπουργικό Συμβούλιο, αλλά και η νομοθετική εξουσία ασκεί τη δική της λειτουργία μέσα στα στενά πλαίσια του συντάγματος. Η δυνατότητα του Προέδρου να παραπέμψει στο Ανώτατο Δικαστήριο για γνωμάτευση νόμους -έχω μετρήσει πάνω από εκατόν αναφορές μέχρι στιγμής, τα τελευταία χρόνια αυξήθηκαν δραματικά, στις περισσότερες όμως περιπτώσεις έχει κερδίσει τις υποθέσεις ο Πρόεδρος στο Ανώτατο Δικαστήριο- αυτή η δυνατότητα του

Πρόεδρου να ασκεί προληπτικό έλεγχο για τη συνταγματικότητα των νόμων με την παραπομπή στο Ανώτατο Δικαστήριο έχει ανακόψει πολλές φορές τη Βουλή των Αντιπροσώπων στην άσκηση της νομοθετικής της εξουσίας.

Μετά το 1964 ο Πρόεδρος λειτουργεί μέσα σε ένα σύνταγμα, αυστηρά όμως στο πλαίσιο της διάκρισης των εξουσιών και εδώ έχουμε μια πολύ πλούσια νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου που έχει βοηθήσει, θα έλεγα, τον Πρόεδρο, διότι έχει εμποδίσει, όπως έχω πει, πολλές φορές τη νομοθετική εξουσία από το να επεμβαίνει σε θέματα που αφορούν την άσκηση της κρατικής και της εκτελεστικής εξουσίας. Είναι και ο εθναρχικός του ρόλος, τον οποίο έχω αναλύσει.

Θα ήθελα να καταλήξω με την επισήμανση και πάλι του νομομαθούς πρώην Γενικού Εισαγγελέα Κρίτωνα Τορνάρη ότι το προεδρικό καθεστώς που υιοθετήθηκε από το σύνταγμα δεν είναι του κλασικού τύπου των Η.Π.Α. ούτε του προεδρικού συστήματος της Λατινικής Αμερικής ή του καθεστώτος ημιπροεδρίας της Γαλλίας από το 1962 ή της Αυστρίας ή της Γερμανίας με το σύνταγμα της Βαϊμάρης. Άρα λοιπόν, έχουμε ιδιαίτερο σύνταγμα, το οποίο στην πράξη έδωσε στον Πρόεδρο σχεδόν απόλυτες εξουσίες άσκησης της εκτελεστικής.

Ευχαριστώ πάρα πολύ.

Πρόεδρος πάνελ:

Ευχαριστούμε και εμείς τον κ. Κληρίδη τόσο για τη θεωρητική του περιδιάβαση γύρω από το σύστημα της προεδρικής δημοκρατίας όσο και για την κατάθεση του προβληματισμού του γύρω από τη δραστηριότητα του κυπριακού συστήματος.

Να περάσουμε τώρα στον Γιώργο Σωτηρέλη, τον δεύτερο ομιλητή. Είναι Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, προϊστάμενος του Τμήματος Κοινοβουλευτικών Ερευνών και Μελετών της Βουλής των Ελλήνων και εκπρόσωπος της Βουλής των Ελλήνων στο Ευρωπαϊκό Κέντρο Κοινοβουλευτικών Ερευνών και Τεκμηρίωσης. Ο κ. Σωτηρέλης θα μας μιλήσει για το θέμα «Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία: Η περίπτωση της Ελληνικής Δημοκρατίας».

Γιώργος Σωτηρέλης:

Αξιότιμοι Πρόεδροι της κυπριακής και ελληνικής Βουλής,

Αξιότιμοι προσκεκλημένοι της σημερινής εκδήλωσης,

Η περίπτωση της ελληνικής προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας θα μπορούσαμε να πούμε ότι ενδείκνυται για case study στην εξέταση των σύγχρονων ευρωπαϊκών κοινοβουλευτικών πολιτευμάτων, διότι εμφάνισε υπό τις δύο εκδοχές της, πριν και μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 1986, ορισμένες από τις πλέον χαρακτηριστικές παραλλαγές της προεδρευόμενης δημοκρατίας, και τις πιο ακραίες ίσως, μιας δημοκρατίας της οποίας τα βασικά χαρακτηριστικά ανέδειξε ήδη με ενάργεια και πληρότητα ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και αγαπητός συνάδελφος Προκόπης Παυλόπουλος.

Ας δούμε όμως τα πράγματα συγκεκριμένα. Η μεταπολεμική καθιέρωση της προεδρευόμενης δημοκρατίας στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες σηματοδότησε την άρση μιας ιστορικής αντίφασης, της συνύπαρξης ενός κληρονομικού ανώτατου άρχοντα με τους δημοκρατικούς θεσμούς που επικράτησαν σταδιακά στη γηραιά ήπειρο μετά τη μεγάλη ευρωπαϊκή επανάσταση του 1848. Ωστόσο, η απαλλαγή αυτών των χωρών από ένα αναχρονιστικό ιστορικό κατάλοιπο δεν μπορεί να θεωρηθεί και αλλαγή παραδείγματος, διότι η πεμπτουσία των πολιτευμάτων που χαρακτηρίζουν τον μεταπολεμικό ευρωπαϊκό συνταγματισμό έγκειται εν τέλει στον κοινοβουλευτικό και όχι στον βασιλευόμενο ή τον προεδρευόμενο χαρακτήρα τους.

Ως εκ τούτου, οι διαφορές μεταξύ βασιλευόμενης δημοκρατίας, όπου αυτή διατηρήθηκε για λόγους παράδοσης, και προεδρευόμενης δημοκρατίας ως προς την οργάνωση και λειτουργία του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος δεν είναι εν τέλει ριζικές. Ωστόσο, αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν καθόλου διαφορές. Απλώς, αυτές ποικίλουν ανάλογα με τον τύπο προεδρευόμενης δημοκρατίας που έχει επιλεγεί σε κάθε χώρα.

Σε γενικές γραμμές, ο ρόλος του Προέδρου ως αιρετού ανώτατου άρχοντα είναι κατά κανόνα πιο κρίσιμος από αυτόν του μονάρχη. Βαίνει δε κλιμακούμενος ανάμεσα σε έναν Πρόεδρο του οποίου οι αυστηρά τυποποιημένες αρμοδιότητες

δεν απέχουν πολύ από αυτές του μονάρχη, οπότε υπερτερεί εν τέλει μόνο ως προς τη δημοκρατική του νομιμοποίηση, και σε έναν Πρόεδρο που διαδραματίζει αισθητά ενεργότερο ρόλο στο πλαίσιο της εκτελεστικής εξουσίας, αναδεικνυόμενος σε σημαντικό πόλο της. Ωστόσο, ακόμη και στην περίπτωση που έχουμε έναν ισχυρό Πρόεδρο -και αυτό συμβαίνει ιδίως αλλά όχι πάντα, όταν αυτός εκλέγεται άμεσα, όπως σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, από τον λαό- ο ρόλος του σε καμία περίπτωση δεν μπορεί -και δεν πρέπει άλλωστε- να είναι ισότιμος με αυτόν του Πρωθυπουργού, διότι τότε πλέον μιλούμε για ημιπροεδρικό σύστημα, το οποίο για πολλά χρόνια ίσχυε μόνο στη Γαλλία, αλλά το έχουν υιοθετήσει πλέον, με διάφορες παραλλαγές για τους δικούς τους λόγους, και αρκετές χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ.

Αυτά λοιπόν είναι τα όρια του θεσμικού εκκρεμούς στο οποίο έχει κινηθεί έως τώρα η προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Από τη μια, ένα σχεδόν μονιστικό σύστημα, με τον Πρόεδρο περιθωριοποιημένο σε έναν συμβολικό και ενοποιητικό ρόλο, και, από την άλλη, ένα εν μέρει δυαδικό σύστημα, με τον ρόλο του Προέδρου να προσεγγίζει σε κάποια σημεία, αλλά όχι στους κρίσιμους τομείς της εξωτερικής πολιτικής και της άμυνας, το μοντέλο της ημιπροεδρικής δημοκρατίας.

Έκανα αυτή την εισαγωγή, ακριβώς για να αναδειχθεί με τον πλέον ανάγλυφο τρόπο η ιδιαιτερότητα της προεδρευόμενης δημοκρατίας που καθιερώθηκε τη μεταπολιτευτική περίοδο στην Ελλάδα. Και η ιδιαιτερότητα αυτή έγκειται ακριβώς στο ότι ο συνταγματικός νομοθέτης επέλεξε να κινηθεί, με διαφορά έντεκα μόλις χρόνων, στις δύο πλέον ακραίες εκδοχές της προεδρευόμενης δημοκρατίας. Και εξηγούμαι: Είναι γνωστό ότι το σύνταγμα του 1975 είχε κατά βάση συναινετικό χαρακτήρα. Με αυτό η Ελλάδα εναρμονίζεται τριάντα χρόνια μετά λόγω του εμφυλίου με τα μεταπολεμικά δυτικοευρωπαϊκά συντάγματα, κύριο χαρακτηριστικό των οποίων ήταν οι ευρύτατες συνθέσεις και συγκλίσεις όλων των δημοκρατικών πολιτικών δυνάμεων, που οδήγησαν στη θριαμβευτική ολοκλήρωση του ευρωπαϊκού συνταγματισμού.

Ωστόσο, υπήρξε και ένα σημείο στο οποίο υπήρξαν ισχυρές διαφωνίες, που οδήγησαν μάλιστα στην αποχώρηση της τότε αντιπολίτευσης από τη διαδικασία για την τελική ψήφιση του συντάγματος. Επρόκειτο ακριβώς για

τον ρόλο του Προέδρου στο πλαίσιο της προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, η οποία αποτέλεσε, μετά και από το σχετικό δημοψήφισμα, θεμελιώδη και μη αναθεωρήσιμη επιλογή του συντάγματος του 1975. Αιτία των αντιδράσεων ήταν το ότι ο σχεδιασμός του πολιτεύματος κινήθηκε πολύ κοντά σε μια ακραία εκδοχή προεδρευόμενης δημοκρατίας, απονέμοντας στον Πρόεδρο σημαντικότερες εξουσίες, ορισμένες από τις οποίες μάλιστα υπερακόντιζαν εμφανώς τον ρόλο του «ρυθμιστή του πολιτεύματος», που του επιφύλασσε ρητά το σύνταγμα. Οι εξουσίες αυτές χαρακτηρίστηκαν τότε από τους επιφανέστερους εκπροσώπους της θεωρίας, πρωτοστατούντος του αείμνηστου δασκάλου μου Αριστόβουλου Μάνεση, «υπερεξουσίες» και αποτέλεσαν την αιχμή του δόρατος της έντονης νομικοπολιτικής διαμάχης που ξέσπασε ως προς το σύνταγμα εκείνη την εποχή.

Το πολεμικό κλίμα βέβαια και η συνακόλουθη πόλωση ως προς αυτό το ζήτημα είχε πολιτικά ισχυρή δικαιολογητική βάση. Ήταν προφανές ότι ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο τότε ισχυρός άνδρας της συντηρητικής παράταξης, είχε σχεδιάσει προσωπικά τον ρόλο του Προέδρου, ώστε να είναι «κομμένος και ραμμένος» στα μέτρα του, διότι ήδη από τότε είχε αποφασίσει τη μεταπήδησή του από τη θέση του Πρωθυπουργού στη θέση του Προέδρου, προκειμένου να κηδεμονεύσει τις μετέπειτα εξελίξεις. Ως εκ τούτου, και με δεδομένο το δυναμικό πολιτικό προφίλ του Κωνσταντίνου Καραμανλή, εκεί εστιάσθηκε, αναπόφευκτα ίσως, ο σχετικός νομικοπολιτικός διάλογος. Ήταν δε τόσο οξυμμένος με βάση τα ιστορικά συμφραζόμενα της εποχής, που δεν επέτρεψε τελικά να πρυτανεύσουν ούτε νηφαλιότερες προσεγγίσεις αλλά ούτε και συναινετικότερες λύσεις, όπως συνέβη αντίθετα για όλα σχεδόν τα άλλα συνταγματικά ζητήματα.

Η πρώτη εκδοχή λοιπόν της προεδρευόμενης δημοκρατίας, που σχεδιάσθηκε και ψηφίσθηκε ερήμην της τότε αντιπολίτευσης, περιλάμβανε δύο ισχυρούς πόλους της εκτελεστικής εξουσίας. Σε πρώτο επίπεδο βέβαια η εικόνα έδειχνε ότι η εξουσιαστική υπεροχή του κοινοβουλευτικού Πρωθυπουργού, δηλαδή του Πρωθυπουργού που απολάμβανε την εμπιστοσύνη της Βουλής, ήταν αδιαφιλονίκητη. Πολλώ δε μάλλον με δεδομένο ότι ο Πρόεδρος ήταν έμμεσα αιρετός, διότι πρυτάνευσε η λογική ενός Προέδρου που θα εκλέγεται με ευρεία συναίνεση, συγκεντρώνοντας 200 ψήφους στις δυο πρώτες ψηφοφορίες ή

έστω 180 ψήφους στην τρίτη. Διαφορετικά, θυμίζω, προκηρύσσονται εκλογές, για να παρεμβληθεί η λαϊκή κυριαρχία και η ψηφοφορία αρχίζει από τις 180 ψήφους και φθάνει μέχρι τη σχετική πλειοψηφία.

Ωστόσο, μια προσεκτικότερη ματιά δείχνει ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, πέρα από τις καθαρά ρυθμιστικές αρμοδιότητές του, δηλαδή αυτές που προσιδιάζουν στον ρόλο του ουδέτερου πολιτειακού παράγοντα και του «διαιτητή», διέθετε και ένα διόλου αμελητέο εφεδρικό θεσμικό οπλοστάσιο, που μπορούσε να τον καταστήσει πραγματικό παίκτη στην πολιτική σκηνή, με καθοριστικό εν δυνάμει ρόλο ως προς έναν συγκεκριμένο προσανατολισμό των πολιτικών εξελίξεων. Με άλλα λόγια, όσο ο Πρωθυπουργός είχε ισχυρή μονοκομματική πλειοψηφία, δεν μπορούσε εκ των πραγμάτων να τεθεί θέμα αμφισβήτησης ή έστω δραστικού περιορισμού της εξουσίας και των επιλογών του από τον Πρόεδρο. Αν όμως οι συσχετισμοί των πολιτικών δυνάμεων οδηγούσαν σε αδύναμα κόμματα και σε εύθραυστες πλειοψηφίες, και μάλιστα όχι μόνο σε κρατικό, αλλά και σε εσωκομματικό επίπεδο, τότε τα πράγματα αλλάζουν.

Ο πειρασμός πλέον για έναν Πρόεδρο με ισχυρή πολιτική προσωπικότητα είναι μεγάλος και τίποτα δεν αποκλείει να χρησιμοποιήσει τις εξουσίες που του παρέχονται και να εκτραπεί εν τέλει σε επικίνδυνες ατραπούς, δηλαδή σε επιλογές που θα υποκρύπτουν άμεσα ή έμμεσα πολιτικές σκοπιμότητες. Δε θα προβώ βέβαια σε λεπτομερή ανάλυση λόγω της στενότητας του χρόνου. Θα αναφέρω απλώς ενδεικτικά τις σημαντικότερες από αυτές τις εξουσίες, οι οποίες, ακόμη και αν δεν τις χαρακτηρίσουμε «υπερεξουσίες», σε κάθε περίπτωση εγκυμονούσαν κινδύνους ως προς την ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος, παρά το πολιτικό άλλοθι που παρείχε στις περισσότερες από αυτές το Συμβούλιο της Δημοκρατίας, δηλαδή ένα συμβουλευτικό όργανο που αποτελούνταν από τον Πρωθυπουργό, τον αρχηγό της αξιωματικής αντιπολίτευσης και τον Πρόεδρο της Βουλής, καθώς και από τους πρώην Προέδρους και τους πρώην κοινοβουλευτικούς Πρωθυπουργούς.

Η πρώτη εξουσία που είχε ο Πρόεδρος ήταν να παρεμβαίνει μετά τις εκλογές μέσω του διορισμού της κυβέρνησης και να διαμορφώνει εν μέρει τους κομματικούς, αλλά και τους εσωκομματικούς συσχετισμούς, σε περίπτωση που δεν υπήρχε κόμμα απόλυτης πλειοψηφίας. Και αυτό γιατί μετά από μια πρώτη

ατελέσφορη διερευνητική εντολή στον αρχηγό του σχετικά πλειοψηφούντος κόμματος μπορούσε στη συνέχεια να αναδεικνύει στην πολιτική σκηνή ένα πρόσωπο της αρεσκείας του, μέλος ή μη της Βουλής, διορίζοντάς το Πρωθυπουργό μετά από απλή γνώμη του Συμβουλίου Δημοκρατίας, είτε για να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης, για μια κυβέρνηση που θα μπορούσε βέβαια να τη συνδιαμορφώσει, είτε για να διαλύσει τη Βουλή.

Η δεύτερη εξουσία ήταν η εξουσία να παύει μια κυβέρνηση που είχε την εμπιστοσύνη της Βουλής, επίσης με απλή γνώμη του Συμβουλίου της Δημοκρατίας, δίνοντας μάλιστα χωρίς περαιτέρω δέσμευση, και άρα με περιθώρια επηρεασμού των πολιτικών εξελίξεων, εντολή σχηματισμού κυβέρνησης σε μέλος της Βουλής, προκειμένου να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης, ή σε μέλος ή μη της Βουλής, προκειμένου να διαλύσει τη Βουλή και να προκηρύξει εκλογές.

Η τρίτη εξουσία -αναφέρθηκε και ο Πρόεδρος σ' αυτήν- ήταν να διαλύει τη Βουλή, μετά και πάλι από γνώμη του Συμβουλίου της Δημοκρατίας, αν έκρινε ότι είτε βρισκόταν σε «δυσαρμονία με το λαϊκό αίσθημα» είτε η σύνθεσή της δεν εξασφάλιζε «κυβερνητική σταθερότητα», για λόγους δηλαδή που ενείχαν μεγάλη δόση αοριστίας και ως εκ τούτου ήταν επιδεκτικές καταχρηστικής πολιτικής εφαρμογής.

Αν στις ανωτέρω εξουσίες προσθέσουμε τον υπέρμετρα ενισχυμένο ρόλο του ως προς την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, τη δυνατότητά του να αναπέμπει στη Βουλή νομοσχέδια ακόμη και για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας και την εξουσία να προκηρύσσει μόνος αυτός δημοψήφισμα για σοβαρό εθνικό θέμα, είναι φανερό ότι το πολίτευμα που επελέγη από τον συνταγματικό νομοθέτη το 1975 είχε ισχυρή ροπή προς μια κυβέρνηση που στην πράξη θα υπέκειτο σε διπλή εμπιστοσύνη: προεχόντως μεν της Βουλής, αλλά υπό προϋποθέσεις, που δεν ήταν δύσκολο να συντρέξουν, και για τον Πρόεδρο. Πρόκειται δηλαδή για μια ακραία εκδοχή της προεδρευόμενης δημοκρατίας, που θυμίζει σε αρκετά σημεία, χωρίς πάντως να ταυτίζεται, τόσο τον ορλεανικό ή γνήσιο κοινοβουλευτισμό, που αποτέλεσε το πρόπλασμα της βασιλευόμενης δημοκρατίας, όσο και την ημιπροεδρική δημοκρατία, στην οποία όμως ο Πρόεδρος είναι ισχυρότερος κατά τα προαναφερθέντα.

Είναι αλήθεια βέβαια ότι οι επίφοβες εξουσίες ή οι «υπερεξουσίες», αν θέλετε, δεν ασκήθηκαν εν τέλει. Ωστόσο, αυτό δε δικαιώνει όσους υποστήριξαν ότι το πρόβλημα που είχε επισημανθεί κατά την ψήφιση του συντάγματος ήταν ανύπαρκτο. Κάθε άλλο μάλιστα. Μία προσεκτικότερη ματιά δείχνει ότι το όπλο των εξουσιών αυτών ήταν διαρκώς πάνω στο τραπέζι κατά την περίοδο συγκατοίκησης Καραμανλή-Παπανδρέου, διότι πριν βεβαίως δεν ετίθετο τέτοιο θέμα. Αρκεί να διαβάσει κανείς το αρχείο του Κωνσταντίνου Καραμανλή, και ιδίως πίσω από τις γραμμές, για να μην έχει καμιά αμφιβολία. Ωστόσο, το όπλο αυτό δεν ήταν διόλου εύκολο να χρησιμοποιηθεί, διότι ο μεν Ανδρέας Παπανδρέου ήταν ένας πανίσχυρος Πρωθυπουργός, ο δε Κωνσταντίνος Καραμανλής ήταν ένας εμπειρότατος πολιτικός, που γνώριζε καλά ότι κάθε πολιτική παρέμβασή του εκείνη την εποχή, για παράδειγμα η διάλυση της Βουλής για λόγους προφανούς δυσαρμονίας, που την υπαινίχθηκε μάλιστα κάποια στιγμή λόγω της διαφαινόμενης και στη συνέχεια πραγματοποιηθείσας νίκης της Νέας Δημοκρατίας στις ευρωεκλογές, θα μπορούσε τελικά να γίνει μπούμερανγκ και να τον βγάλει εντελώς έξω, και μάλιστα με τρόπο ταπεινωτικό, από το πολιτικό παιχνίδι.

Για να σκεφθούμε όμως: Τι θα μπορούσε να συμβεί, αν δεν είχε αναθεωρηθεί το σύνταγμα το 1986; Πόσες φορές ο τέως, αλλά κυρίως ο τωρινός Πρόεδρος θα είχε βρεθεί στο δίλημμα να παρέμβει δραστικά στα πολιτικά δρώμενα κατά τη διάρκεια της κρίσης και ποιες θα ήταν τελικά οι συνέπειες μιας τέτοιας απόφασης; Ούτε ψύλλος στον κόρφο του σημερινού Προέδρου σε μια τέτοια περίπτωση, διότι όλες οι κινήσεις θα μπορούσαν να είναι συζητήσιμες -αρκεί να σκεφθούμε ποια ήταν η συγκυρία- αλλά και όλα τα ενδεχόμενα θα ήταν ανοιχτά.

Εν πάση περιπτώσει πάντως, η συνταγματική αναθεώρηση έγινε. Ούτε σε αυτήν όμως πρυτάνευσε η νηφαλιότητα. Οι όποιες προσπάθειες ψύχραιμης αποτίμησης των έως τότε δεδομένων υποχώρησαν μπροστά σε διαφορετικές πλέον πολιτικές σκοπιμότητες του Ανδρέα Παπανδρέου αυτή τη φορά, ο οποίος απέβλεπε ταυτόχρονα σε δύο στόχους. Ο πρώτος ήταν να ενδύσει με έναν νομικοπολιτικό μανδύα την προσωπική του επιλογή να μην επανεκλεγεί ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας και

ο δεύτερος να επιβάλει με την επίκληση της λαϊκής κυριαρχίας ένα σχεδόν μονιστικό σύστημα εκτελεστικής εξουσίας, που αυτό θυμίζει τον ρόλο του βασιλιά στη βασιλευόμενη δημοκρατία, με τον Πρωθυπουργό απόλυτο κύριο του παιχνιδιού και με τον Πρόεδρο σε έναν ρόλο απλώς συμβολικό· ούτε έλεγχοι, checks, ούτε ισορροπίες, balances.

Έτσι λοιπόν, με την αναθεώρηση του 1986 φθάσαμε στην άλλη ακραία εκδοχή της προεδρευόμενης δημοκρατίας, δηλαδή τη σήμερα ισχύουσα. Θεωρητικώς βέβαια πρόκειται για μία αποκατάσταση του αμιγώς κοινοβουλευτικού χαρακτήρα του πολιτεύματος, η οποία μάλιστα εμφανίσθηκε ως εναρμονιζόμενη με τη σκληρή κριτική που είχε ασκήσει η θεωρία του Συνταγματικού Δικαίου στο σύνταγμα του 1975. Και αυτό βέβαια ισχύει εν μέρει, πρώτον, με τη δικαιολογημένη υποκατάσταση της Βουλής στη θέση του Προέδρου ως προς την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, δεύτερον, με την ορθή κατάργηση των εξουσιών για παύση της κυβέρνησης και για διάλυση της Βουλής για λόγους προφανούς δυσαρμονίας προς το λαϊκό αίσθημα και, τρίτον, με την επίσης ορθή αναρρόθμιση της διάλυσης της Βουλής για έλλειψη κυβερνητικής σταθερότητας, με την προσθήκη της προϋπόθεσης «να έχουν παραιτηθεί ή καταψηφισθεί δύο κυβερνήσεις».

Από εκεί και πέρα όμως αρχίζουν τα ερωτηματικά: Γιατί ο διορισμός της κυβέρνησης έπρεπε να είναι τόσο ασφυκτικά τυποποιημένος; Τι νόημα έχουν οι τόσο αυστηρά οριοθετημένες διερευνητικές εντολές, δηλαδή τα περίφημα πλέον «τριήμερα και εννιάμερα», που έλεγε ο ιστορικός ηγέτης του Κ.Κ.Ε. Χαρίλαος Φλωράκης; Δεν αρκούσε να δίνονται δύο διερευνητικές εντολές χωρίς αυστηρούς χρονικούς περιορισμούς στους αρχηγούς του πρώτου και του δεύτερου κόμματος, όταν δεν υπάρχει αυτοδυναμία, και στη συνέχεια να μη δεσμεύεται ο Πρόεδρος ως προς τις διαβουλεύσεις που θα κάνει για τον σχηματισμό κοινοβουλευτικής κυβέρνησης;

Γιατί έπρεπε να μετατραπεί από δυναμική σε υποχρεωτική η αποδοχή της πρότασης της κυβέρνησης για διάλυση της Βουλής, προκειμένου να ανανεωθεί η λαϊκή εντολή προς αντιμετώπιση σοβαρού εθνικού θέματος, με αποτέλεσμα να γελοιοποιείται ενίοτε η σχετική διαδικασία με την επίκληση ανύπαρκτων ή επουσιωδών λόγων;

Γιατί η ορθή κατάργηση της κύρωσης, δηλαδή του ελέγχου σκοπιμότητας των νόμων, να συμπαρασύρει ελλείψει ρητής πρόβλεψης και τον ουσιαστικό έλεγχο συνταγματικότητας τόσο των νόμων όσο και των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας;

Γιατί να καταργηθούν τα διαγγέλματα του Προέδρου χωρίς κυβερνητική έγκριση; Δε δικαιούται δηλαδή ο ανώτατος άρχων του κράτους, που εξακολουθεί μάλιστα να εκλέγεται με τον ίδιο συναινετικό τρόπο και άρα με ευρεία δημοκρατική νομιμοποίηση, να επικοινωνεί σε έκτακτες περιστάσεις με τον λαό χωρίς κηδεμονία;

Γιατί, ενώ προβλέφθηκε δημοψήφισμα τόσο με πρωτοβουλία της κυβέρνησης όσο και με πρωτοβουλία της Βουλής, έπρεπε να καταργηθεί η δυνατότητα προκήρυξης δημοψηφίσματος για κρίσιμο εθνικό θέμα από τον Πρόεδρο, είτε αυτοτελώς είτε συνδυαζόμενη και με λαϊκή πρωτοβουλία;

Και επιπλέον, αφού καταργήθηκε το Συμβούλιο Δημοκρατίας, γιατί δεν προβλέφθηκε, τουλάχιστον ως υποκατάστατος θεσμός υπό την προεδρία του Προέδρου της Δημοκρατίας, το Συμβούλιο των Πολιτικών Αρχηγών με την προσθήκη και του Προέδρου της Βουλής;

Όλα αυτά οδηγούν σε ένα αναμφισβήτητο συμπέρασμα, που το διατύπωσε μάλιστα πρώτος ο ίδιος ο αυστηρός επικριτής των «υπερεξουσιών», δηλαδή ο Αριστόβουλος Μάνεσης. Μαζί με τις επίφοβες εξουσίες του Προέδρου φαίνεται να περικόπηκαν εν τέλει και αυτές που στοιχειοθετούν τον ρυθμιστικό του ρόλο, ο οποίος όμως εξακολουθεί να του αποδίδεται από το σύνταγμα. Όσες δε από αυτές του απέμειναν είναι κατά βάση καθαρά συμβολικές και διεκπεραιωτικές, δηλαδή αυτές που διαθέτουν πλέον στο κοινοβουλευτικό πολίτευμα μόνο οι μονάρχες λόγω της δικαιολογημένης δυσπιστίας απέναντι στον μη αιρετό χαρακτήρα τους.

Είναι εύλογο λοιπόν να τίθεται σήμερα ένα μείζον ερώτημα: Ποιος είναι τελικά ο ρόλος του Προέδρου στο ελληνικό πολίτευμα μετά την αναθεώρηση του 1986; Μήπως ο Πρόεδρος είναι, όπως έχει λεχθεί χαρακτηριστικά, ένας πολιτικός «συμβολαιογράφος» ή, ακόμα χειρότερα, «ένα πουκάμισο αδειανό»;

Η απάντηση είναι προφανής, κατά την άποψή μου, και έχει δύο σκέλη. Το πρώτο σκέλος αφορά την αποτίμηση της έως τώρα συνταγματικής μας πραγματικότητας ως διαλεκτικής σύνθεσης του νομικού δέοντος και του πολιτικού είναι. Υπό αυτό το πρίσμα ο αναθεωρητικός νομοθέτης έδειξε πράγματι μια υπέρμετρη δυσπιστία απέναντι στον Πρόεδρο, πηγαίνοντας -όπως το συνθηίζουμε δυστυχώς όλοι εμείς οι Έλληνες- από το ένα άκρο στο άλλο. Ξεκινήσαμε το 1975 με μια κοινοβουλευτική δημοκρατία η οποία δεν κυριαρχούνταν μεν, όπως στη Γαλλία, από τον Πρόεδρο, αλλά μπορούσε πάντως ευχερώς να κηδεμονευθεί από αυτόν, χάρη στο πανίσχυρο εφεδρικό θεσμικό οπλοστάσιο που διέθετε. Φθάσαμε δε σήμερα στον αντίποδά της, με έναν Πρόεδρο ο οποίος παρά την ευρεία δημοκρατική του νομιμοποίηση βρίσκεται στη σκιά του Πρωθυπουργού, ανήμπορος ακόμη και σε περιόδους κρίσης να αναλάβει πρωτοβουλίες που συνάδουν με τον ρυθμιστικό του ρόλο και περιοριζόμενος κατά βάση στις άτυπες, αλλά όχι και ασήμαντες λειτουργίες που χαρακτηρίζουν τον μονάρχη της βασιλευόμενης δημοκρατίας: «Να νουθετεί, να ενθαρρύνει και να προειδοποιεί».

Είναι αλήθεια, κυρίες και κύριοι, ότι ο σημερινός Πρόεδρος της Δημοκρατίας άσκησε με τον πλέον σώφρονα, εποικοδομητικό και αποτελεσματικό τρόπο αυτές τις άτυπες λειτουργίες και είμαι βέβαιος ότι παρά τις όποιες επιμέρους υπερβολές ή παραλείψεις του η ιστορία θα του το αναγνωρίσει απλόχερα.

Και εδώ περνάω πλέον στο δεύτερο σκέλος της απάντησης. Η σημερινή πραγματικότητα βοά ότι χρειάζονται κάποιες συνταγματικές τροποποιήσεις, ώστε να ξεφύγουμε και από τη δεύτερη ακραία εκδοχή της προεδρευόμενης δημοκρατίας και να αναζητήσουμε, κατά την ορθή προτροπή των αρχαίων μας προγόνων, τη μέση οδό. Η από καιρό εξαγγελθείσα συνταγματική αναθεώρηση, που δυστυχώς έχει ήδη καθυστερήσει, παρέχει μια μοναδική ευκαιρία να κινηθούμε προς αυτή την κατεύθυνση, με ένα μεγάλο μάλιστα συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση τόσο με το 1975 όσο και με το 1986. Οι συνθήκες είναι καταλληλότερες για έναν πιο νηφάλιο και αποστασιοποιημένο από μικροπολιτικές σκοπιμότητες διάλογο. Αυτό βέβαια δε σημαίνει, όπως νομίζουν ορισμένοι συνάδελφοί μου, ότι το ζητούμενο είναι ένας πολιτικά αποστειρωμένος διάλογος μεταξύ ειδικών. Κάθε άλλο μάλιστα. Η συνταγματική πολιτική είναι υποσύνολο της όλης πολιτικής και οι σχετικές αποφάσεις δε

λαμβάνονται, και δεν είναι δυνατόν να λαμβάνονται, σε συνθήκες θερμοκηπίου, μακριά από τη ζέουσα κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα. Ωστόσο, το ότι η σημερινή πολιτική περιρρέουσα ατμόσφαιρα δεν εστιάζεται στην εκλογή του Προέδρου, όπως συνέβαινε το 1975 και το 1986, είναι θετικό, για να αναζητηθούν επιτέλους με εποικοδομητικό τρόπο οι ενδεικνυόμενες λύσεις.

Την άποψή μου για τη γενική κατεύθυνση αυτών των λύσεων την περιέγραψα ήδη έμμεσα και σε αδρές γραμμές μέσω των ερωτημάτων που έθεσα προηγουμένως ως προς τις προϊσχύσασες διατάξεις. Πρέπει βέβαια επιπλέον να συζητηθεί τόσο ο τρόπος εκλογής, για τον οποίο έχουν διατυπωθεί αρκετές ενδιαφέρουσες προτάσεις, όσο και το αν θα αποδοθούν στον Πρόεδρο και κάποιες πρόσθετες αρμοδιότητες, πέραν αυτών που είχε το 1975, ιδίως σε ό,τι αφορά την τελική επιλογή μετά από προτάσεις της Βουλής ή της κυβέρνησης ή και των δύο, της ηγεσίας της δικαιοσύνης και των ανεξάρτητων αρχών. Είναι αναμφίβολο ότι όσο πιο συναινετικά οργανωθεί η εκλογή του Προέδρου με επίκεντρο μια ευρεία δημοκρατική νομιμοποίηση, που μπορεί να είναι με βάση τα ευρωπαϊκά δεδομένα είτε άμεση είτε έμμεση είτε μικτή, τόσο ευκολότερα θα φθάσουμε σε συνθέσεις και συγκλίσεις ως προς τον ρόλο και την προοπτική του θεσμού.

Σε κάθε δε περίπτωση, ο συνταγματικός νομοθέτης πρέπει να έχει συνεχώς προ οφθαλμών ως χτυπητό παράδειγμα προς αποφυγήν τις διαμάχες του παρελθόντος, οι οποίες οδήγησαν σε ακραίες, απρόσφορες και ανελαστικές επιλογές ένθεν κακειθεν. Βέβαια, οι επιλογές αυτές ναι μεν ταλάνισαν, αλλά εν τέλει ευτυχώς δεν τραυμάτισαν το πολίτευμα. Ωστόσο, σήμερα δεν υπάρχουν πλέον περιθώρια για άλλες τέτοιες επιλογές. Οι πολιτικές δυνάμεις οφείλουν να αρθούν στο ύψος των περιστάσεων, για να θωρακίσουν και να προστατεύσουν με τον προσφορότερο και συναινετικότερο δυνατό θεσμικό τρόπο την ελληνική προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία, που αποτελεί ίσως τη μεγαλύτερη κατάκτηση της μεταπολίτευσης.

Ευχαριστώ για την προσοχή σας.

Πρόεδρος πάνελ:

Ευχαριστούμε και εμείς τον κ. Σωτηρέλη, αφενός για την ευαίσθητη

ιστορική ματιά του, αφετέρου για τη διεισδυτική ανάγνωση της ελληνικής περίπτωσης και κυρίως για τα ερωτήματα που έθεσε. Ο ίδιος έδωσε απαντήσεις· προφανώς, μπορεί να υπάρχει αντίλογος ή να ανοίξει ένας διάλογος γύρω από αυτά.

Έχουμε λίγο χρόνο για συζήτηση. Να μαζέψουμε ίσως κάποια ερωτήματα και να απαντήσουν οι ομιλητές στη συνέχεια.

Θα σας παρακαλούσα θερμά να μας πείτε το όνομα, το επώνυμό σας και την ιδιότητα.

Ανδρέας Αγγελίδης:

Ανδρέας Αγγελίδης, δικηγόρος.

Προς τον κ. Κληρίδη είναι το ερώτημά μου. Οι δύο αποφάσεις του 1985, κύριε Κληρίδη, μεταξύ άλλων ανέφεραν ότι δικαιολογημένα θα μπορούσε ο Πρόεδρος να ασχοληθεί με το Κυπριακό, που ήταν εξωσυνταγματικό ζήτημα, διότι είχε λαϊκή εντολή. Αλλά παράλληλα, αναγνώρισε το Ανώτατο Δικαστήριο την ίδια δυνατότητα και στη Βουλή, η οποία επίσης είχε λαϊκή εντολή. Το ερώτημά μου: Γιατί για τόσα χρόνια η Βουλή απέφυγε να σχηματίσει μηχανισμό ο οποίος να είναι προβλεπόμενος και διά νόμου για ό,τι αφορά την επίλυση του Κυπριακού;

Πέτρος Παπαπολυβίου:

Μια διευκρινιστική ερώτηση. Ο Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας εκφράζει τον λαό; Μήπως τον εκφράζει περισσότερο η Βουλή; Λέει το σύνταγμα κάτι σε αυτό; Αν δε λέει, υπάρχει η δυνατότητα να το πει κάποια στιγμή;

Ντίνος Πασπαλίδης:

Ντίνος Πασπαλίδης, δικηγόρος.

Στη συνέχεια των δύο προηγούμενων ερωτήσεων, ουδείς αμφισβητεί το δικαίωμα του Προέδρου να διαπραγματεύεται το Κυπριακό. Τι γίνεται και πώς ελέγχεται, όταν ξεφεύγει από τις εξαγγελίες του στο στάδιο της

υποψηφιότητας, δηλαδή προτάσσει κάποιες αρχές λύσης του Κυπριακού τις οποίες παραβιάζει ενίοτε και ξεκάθαρα; Πώς ελέγχεται και τι μηχανισμός υπάρχει;

Και ένα επιπλέον ερώτημα, μάλλον θεωρητικό. Στην περίπτωση που οι προτάσεις του Προέδρου ξεφεύγουν από τη συνταγματική τάξη, εννοώ ξεφεύγουν αισθητά ή τείνουν να διαλύσουν την υφιστάμενη έννομη τάξη, υπάρχει κάποιο θέμα ελέγχου; Και, αν ναι, από ποιον;

Ευχαριστώ.

Γιώργος Μαυρογένης:

Γιώργος Μαυρογένης, δημοσιογράφος και γελοιογράφος.

Δεδομένου ότι προϋπάρχει η λέξη «δημοκρατία» της λέξης «προεδρική», έτυχε πλείστες φορές, όταν εκλέγεται ένας Πρόεδρος ή μία κυβέρνηση ή στη Βουλή υπάρχει πλειοψηφία, συνεργάζονται δύο κόμματα φέρ' ειπείν, αποτελούν τεκμηριωμένα πλειοψηφία, συμβαίνει πολύ συχνά να διασπάται αυτή η ενότητα της πλειοψηφίας και να είναι μειοψηφία πλέον ό,τι παραμένει. Δεν έπρεπε να υπάρχει πρόνοια στο σύνταγμα ότι, αν διασπαστεί αυτή η ενότητα, πρέπει να ζητηθεί ξανά η εντολή του λαού;

Αντώνης Μανιτάκης:

Αντώνης Μανιτάκης, Κοσμήτορας Πανεπιστημίου Νεάπολις και Ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Καταρχάς θέλω να συγχαρώ τους δύο ομιλητές για τις πράγματι εμπεριστατωμένες, θα έλεγα, ακέραιες και ουσιαστικές παρεμβάσεις τους. Θα ήθελα να διατυπώσω μια απορία, μια διερώτηση και να μου πείτε όσον αφορά το κυπριακό πολίτευμα της προεδρικής δημοκρατίας αν είναι αυτό που συγκράτησα αυτό που λείπει από την Ελλάδα, από το κοινοβουλευτικό σύστημα, αυτές οι αρμοδιότητες που έχει ο Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας, ως checks and balances, ως αντιστάθμισμα, να αναπέμπει νόμους, να τους προσυπογράφει είτε να προκαλεί έναν έλεγχο

της συνταγματικότητάς τους. Το θεωρώ πάρα πολύ σημαντικό και θέλω πραγματικά, επειδή έχω ζήσει τα τελευταία χρόνια στην Κύπρο, να επαινέσω την πραγματιστική λειτουργία του κυπριακού πολιτεύματος -επιτρέψτε μου να πω αυτό τον όρο- ακριβώς επειδή επιτυγχάνει checks and balances. Από την άλλη όμως μεριά, θέλω να τονίσω ότι, αν αυτό λειτουργεί, λειτουργεί γιατί υπάρχει μεταξύ των κομμάτων στοιχειώδης πολιτική συναίνεση, μια συνεννόηση μεταξύ των κομμάτων τόσο σε εθνικά ζητήματα όσο και σε θεσμικά. Θα ήθελα, αν θέλετε, να μου πείτε αν η σκέψη μου αποδίδει κάπως την πραγματικότητα.

Για τον αγαπητό συνάδελφο, φίλο, μαθητή Γιώργο Σωτηρέλη, καταρχάς θέλω να εκφράσω τη χαρά μου και να του πω ότι συμμερίζομαι την κριτική που άσκησε στην αναθεώρηση του 1986. Για να είμαι ειλικρινής, δεν το περίμενα και χαίρομαι πάρα πολύ, γιατί έδειξε ότι η αναθεώρηση έγειρε πράγματι το πολίτευμα σε μια άλλη πλευρά με πάρα πολλά ελαττώματα και είναι καιρός τώρα αυτά να διορθωθούν. Τα τόνισε ποια θα πρέπει να είναι. Πράγματι, πρέπει να ενισχυθεί ο ρυθμιστικός χαρακτήρας του Προέδρου της Δημοκρατίας και ο αντισταθμιστικός του ρόλος.

Με αυτά που είπατε δεν ξέρω αν κάποια στιγμή αναφέρατε ότι πρέπει, για να τα ασκήσει αυτά, να έχουμε άμεση ή έμμεση εκλογή. Θέλω να μην πιστεύω ότι εισηγήστε κάτι τέτοιο, γιατί, εάν τυχόν κάνουμε άμεση εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας, πρώτον, θα αντιφάσκει, έστω και με αυτές τις περιορισμένες ρυθμιστικές αρμοδιότητες που έχει, αλλά και θα οδηγήσει σε ένα διπολικό, δικέφαλο σύστημα, που φοβάμαι ότι, με την πολιτική παράδοση της πόλωσης που έχουμε στην Ελλάδα, μπορεί να οδηγήσει σε εμπλοκή του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος.

Για την τελευταία σας επίσης τοποθέτηση, ότι πρέπει πράγματι να ληφθούν κάποιες πρόνοιες έτσι όπως τις αναφέρετε, συμφωνώ απόλυτα, αλλά ξέρετε ότι οι αναθεωρήσεις στην Ελλάδα, και οι δύο που αναφέρατε, αλλά και η τελευταία όπως την αναφέρετε, δεν είναι ένας καλός οδηγός, για να βελτιώσουμε το πολιτικό σύστημα στην Ελλάδα. Δεν πάσχει από το σύνταγμα, δε φταίει το σύνταγμα, φταίει το πολιτικό σύστημα και νομίζω συμφωνείτε μαζί μου. Και η παράδοση με το κλίμα πόλωσης, ανεπίτρεπτης, που έχουμε.

Φταίει ο άκρατος κομματισμός, η φαυλοκρατία και η πελατοκρατία και θα έλεγα ότι αυτά θα πρέπει να τα συνειδητοποιήσει και η «συντεχνία» των συνταγματολόγων και των πολιτικολόγων και να βοηθήσουν προς αυτή την κατεύθυνση, να μην αναλώνονται σε θεσμικές προτάσεις συνταγματικού τυπικού χαρακτήρα, αλλά να τα δούμε όλα αυτά στην αναθεώρηση.

Αν θέλετε την τοποθέτησή μου, εγώ είμαι υπέρ μιας λιτής, περιορισμένης αναθεώρησης και πιστεύω ότι πρέπει να καταργηθούν διατάξεις και να προστεθούν καινούριες. Ανεξάρτητα από αυτό, νομίζω ότι πρέπει και λίγο ο λόγος μας, ο θεωρητικός και ο τυπικός, να συνδυάζονται πολύ με την πολιτική πραγματικότητα, για να δούμε τις παραφθορές, τις αλλοιώσεις της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Σας ευχαριστώ.

Ανδρέας Παπαδόπουλος:

Ανδρέας Παπαδόπουλος, οικονομολόγος και πολίτης του ελληνικού έθνους. Έχει σημασία.

Απλώς, θα ήθελα να κάνω ένα μικρό σχόλιο, ότι οι αποφάσεις της ελλαδικής κυβέρνησης και κατ' επέκταση της Ελλάδος αφορούν όλο τον ελληνισμό, ο οποίος δε ζει μόνο στον ελλαδικό χώρο, ζει και αλλού, σε όλη την υφήλιο. Η ερώτησή μου είναι η εξής και απευθύνεται και στους τρεις σας: Υπάρχει μία σύγχυση στο πολίτευμα που υπάρχει αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα όσον αφορά την εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία; Ποιος ελέγχει ποιον; Έχοντας υπόψη και το DNA του Έλληνα, κάτι που ανέφερε και ο προηγούμενος ομιλητής, ποιος ελέγχει την εκτελεστική και ποιος τη νομοθετική; Εάν αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα αποφασίσει η εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση ότι όσοι έχουν μπλε μάτια και γράφουν με το αριστερό χέρι πρέπει να παίρνουν €500 σύνταξη, αυτό πάει στη Βουλή, ψηφίζεται και γίνεται νόμος, ποιος ελέγχει ποιον για όλες αυτές τις αποφάσεις; Οι οποίες επηρεάζουν όλο το έθνος, επαναλαμβάνω, όχι μόνο την ελλαδική επικράτεια.

Ευχαριστώ.

Πρόεδρος πάνελ:

Ωραία.

Ο λόγος στον κ. Κληρίδη.

Χρίστος Κληρίδης:

Πολλές ερωτήσεις, ορισμένες αρκετά δύσκολες, που θα χρειαζόμουν ακόμα μία εκδήλωση, για να τις απαντήσω.

Θα ξεκινήσω από τον φίλο και συνάδελφο Ανδρέα Αγγελίδη, ο οποίος ήγειρε το θέμα ότι, με βάση τις δύο αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου του 1985, που για πρώτη φορά είχαμε αυτή τη σύγκρουση μεταξύ δύο λειτουργιών του κράτους, δηλαδή της Βουλής και του Προέδρου της Δημοκρατίας, θα μπορούσε η Βουλή να αναπτύξει μία δραστηριότητα που είναι στην αρμοδιότητά της με βάση τις αποφάσεις αυτές, δεδομένου ότι είναι εξωσυνταγματικό το θέμα, που αφορά το Κυπριακό. Είναι μία σκέψη. Τίποτα δεν εμποδίζει τη Βουλή από το, εάν θέλει, να προχωρήσει να δημιουργήσει δική της ομάδα. Ίσως η σκέψη για τη δημιουργία ανάλογου ιδρύματος, όπως το Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τη Δημοκρατία και τον Κοινοβουλευτισμό, να βοηθούσε προς αυτή την κατεύθυνση.

Να υπενθυμίσω όμως ότι έχει γίνει δεκτός ο εθναρχικός ρόλος του Προέδρου από όλα τα κόμματα. Δηλαδή τα κόμματα, άρα και η Βουλή, ήδη έχουν κάνει αποδεκτό ότι θα συμμετέχουν στο Εθνικό Συμβούλιο, όσο και αν αυτό δυσλειτουργεί, και ότι το εθνικό θέμα θα περνά μέσα από τους προεδρικούς χειρισμούς και το Εθνικό Συμβούλιο. Από τη στιγμή που είναι κομματικές αυτές οι αποφάσεις και είναι οι κομματικές αποφάσεις της πλειοψηφίας, τότε το μόνο το οποίο μπορεί να κάνει η Βουλή είναι από καιρού εις καιρόν να θέτει κάποια ψηφίσματα και τα οποία μπορεί να υιοθετηθούν, ανάλογα με την πλειοψηφία η οποία θα διαμορφώνεται.

Για να γίνει αυτό το οποίο εισηγείσαι, νομίζω πρέπει να αλλάξει η κουλτούρα. Πρέπει να αλλάξει ριζικά η κουλτούρα που αφορά το θέμα της διαχείρισης του Κυπριακού. Ξεκινήσαμε με τον εθναρχικό ρόλο του Αρχιεπισκόπου και έχουμε παραμείνει στην προεδρία να αναλαμβάνει αυτό τον καθοριστικό ρόλο,

ο οποίος επικυρώθηκε, με βούλα, να το θέσω έτσι, του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Το δεύτερο ερώτημα, του κ. Παπαπολυβίου, ιστορικού, Καθηγητή του Πανεπιστημίου Κύπρου, για το ποιος εκφράζει τον λαό με βάση το κυπριακό σύνταγμα, η Βουλή ή ο Πρόεδρος, νομίζω το ερώτημα είναι πολύ δύσκολο να απαντηθεί. Οπωσδήποτε, υπάρχει ένα πολυεστιάκό σύστημα αρμοδιοτήτων και η κάθε εξουσία λειτουργεί αυτόνομα μέσα στο πλαίσιο των συντεταγμένων οργάνων της όπως καθορίζονται από το σύνταγμα και δε νομίζω να μπορεί κάποιος με βάση το κυπριακό σύνταγμα να αποφασίσει σήμερα ποιος είναι αυτός ο οποίος εκφράζει τον λαό. Η Βουλή μπορεί να πει «εγώ εκφράζω τον λαό, διότι είμαι εκλεγμένη», το ίδιο όμως μπορεί να πει και ο Πρόεδρος, ο οποίος είναι επίσης εκλεγμένος. Επειδή έχουμε ακριβώς εκλογές, και βουλευτικές και προεδρικές, δε νομίζω να μπορεί να δοθεί μια απάντηση στο ερώτημα αυτό. Τουλάχιστον εγώ δεν μπορώ να δώσω μια απάντηση. Υπάρχει μία δυαρχία, αν θέλετε, η οποία είναι εκλεγμένη όμως δυαρχία.

Τώρα όσον αφορά τον κ. Πασπαλίδη, συνάδελφο, ρώτησε κατά πόσο, όταν ο Πρόεδρος ξεφεύγει από τις συνταγματικές πρόνοιες, μπορεί κάποιος να κάνει κάτι. Είναι ένα θέμα το οποίο ίσως και ως πολιτικός, αλλά και ως νομικός αντιμετώπισε από ενδιαφερόμενους πολλές φορές, όπως το είχα αντιμετωπίσει και εγώ. Το μόνο που μπορώ να πω είναι το εξής: Όπως γνωρίζετε, στο σύνταγμα η Συνθήκη Εγγυήσεως έχει ενσωματωθεί. Δηλαδή υπάρχει άρθρο του συντάγματος, νομίζω είναι το 182, αν δε με απατά η μνήμη μου, που λέει ότι η Συνθήκη Εγγυήσεως αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του συντάγματος και επισυνάπτεται ως παράρτημα στο σύνταγμα. Αυτό σημαίνει ότι εντέλλεται, και ιδιαίτερα η Κυπριακή Δημοκρατία ως σύνολο, και τούτο προκύπτει και από το άρθρο 2 της Συνθήκης Εγγυήσεως, να εφαρμόζει πιστά το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η Συνθήκη Εγγυήσεως επίσης επαναλαμβάνει ότι αποκλείεται η ένωση και αποκλείεται και η διχοτόμηση της Κύπρου. Άρα, έχει εντολή ο Πρόεδρος από την ίδια τη συνταγματική πρόνοια που ανέφερα και τη Συνθήκη Εγγυήσεως να εφαρμόζει πιστά τις συνταγματικές πρόνοιες. Στον βαθμό που υπάρχει απόκλιση από αυτές τις πρόνοιες, ίσως κάποιος σίγουρα πολιτικό θέμα θα μπορούσε να εγείρει.

Όμως να πω και το εξής: Η Συνθήκη Εγγυήσεως τελεί υπό αμφισβήτηση υπό την έννοια ότι είναι περιορισμός στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης της Κυπριακής Δημοκρατίας, διότι δεν μπορείς μέσα σε ένα σύνταγμα να περιορίζεις τη δυνατότητα τροποποίησης του συντάγματος και οπωσδήποτε να εμποδίζεις με τις επιτακτικές πρόνοιές σου θεσμικά όργανα του κράτους αυτού να αποκλίνουν καθ' οιονδήποτε τρόπο από το συνταγματικό καθεστώς το οποίο δόθηκε και επεβλήθη με το σύνταγμα της Ζυρίχης.

Παραβίαση λαϊκής εντολής δεν υπάρχει. Αυτό ακριβώς είναι το γνώρισμα της προεδρικής, έστω και οιονεί, ιδιόμορφης πραγματικότητας, ότι οι εκλογές είναι μόνο κάθε πέντε χρόνια. Το λέει το σύνταγμα. Όταν η Βουλή προσπάθησε να επιβάλει τη διαφορετική άποψή της, είδαμε ότι το 1985 το Ανώτατο Δικαστήριο πολύ σωστά, κατά τη γνώμη μου, έβαλε φρένο και είπε ότι οι προεδρικές εκλογές είναι κάθε πέντε χρόνια, το αξίωμα κενούται μόνο στις συγκεκριμένες περιπτώσεις και είναι στη λήξη της θητείας ή σε θάνατο ή παραίτηση, ανικανότητα κ.λπ. Δεν υπάρχει πρόνοια στο σύνταγμα για εκλογές νωρίτερα. Ο καθένας να προσέχει πού βάζει την ψήφο του είναι η συμβουλή μου.

Απ' εκεί και πέρα, να απαντήσω και στο ερώτημα του φίλτατου κ. Μαυρογένη, ο οποίος ήταν πελάτης μου και κάναμε νομολογία στο Ανώτατο Δικαστήριο, στο Εκλογοδικείο, διότι για πρώτη φορά το Ανώτατο Δικαστήριο υπό μορφή Εκλογοδικείου αποφάσισε ότι μπορεί να αποκλίνει από προηγούμενες αποφάσεις του, αν πεισθεί ότι αυτές ήταν λανθασμένες. Και στη συγκεκριμένη περίπτωση του κ. Μαυρογένη καταφέραμε να πείσουμε το τότε Ανώτατο Δικαστήριο ότι προηγούμενη απόφασή του ήταν λανθασμένη και ότι η πρόνοια του συντάγματος για αναγκαιότητα διεξαγωγής αναπληρωματικής εκλογής σε περίπτωση κενωθείσας έδρας υπερίσχυε του περί Εκλογών των Μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων Νόμου, ο οποίος προνοούσε, χωρίς να υπάρξει συνταγματική ρύθμιση, πλήρωση κενωθείσας βουλευτικής έδρας από τον πρώτο επιλαχόντα του κόμματος από το οποίο παραιτήθηκε ο βουλευτής. Είχε παραιτηθεί ο κ. Μαρκίδης, για να αναλάβει τη θέση του Γενικού Εισαγγελέα. Στην περίπτωση του κ. Μαυρογένη ανέλαβε ο κ. Κατσαμπάς, γνωστός δημοσιογράφος, και τελικά με την εκλογική αίτηση που ανέτρεψε προηγούμενη νομολογία πετύχαμε αυτό το οποίο πετύχαμε.

Βλέπουμε όμως εδώ και τον ρόλο τον καταλυτικό του Ανωτάτου Δικαστηρίου σε αυτό που ονομάσαμε «checks and balances», τον ρυθμιστικό ρόλο τον οποίο έχει αναλάβει μέσα σε ένα σύστημα προεδρίας. Απαντώ και στον Καθηγητή Μανιτάκη ότι όντως το άρθρο 140 του συντάγματος για προληπτικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων έχει ενεργήσει πολύ αποτελεσματικά. Πιστεύω ότι είναι μία ιδιαιτερότητα ίσως του κυπριακού συστήματος, που σε καμία περίπτωση δε θα έπρεπε να απαλλαγούμε από αυτή. Μπορεί να υπάρχουν άλλες οι οποίες δεν είναι θεμιτές. Έχει περιοριστεί όμως σε μεγάλο βαθμό μετά τα γεγονότα του '64 και την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από τα θεσμικά όργανα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Είχαν την εξουσία και ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος, όπου νόμος ή απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων κεραιωμένα ή και από κοινού έκριναν ότι συγκρούεται με την αρχή της παραβίασης της ισότητας όσον αφορά τις δύο κοινότητες, να παραπέμπουν το θέμα στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο, πέραν του άρθρου 140 του συντάγματος. Ατόνησαν βεβαίως αυτές οι πρόνοιες, λόγω του ότι δεν έχουμε έκδηλα νομοθετήματα τα οποία παραβιάζουν την αρχή της ισότητας μεταξύ των δύο κοινοτήτων, δεδομένης της κατάστασης όπως διαμορφώθηκε ιδιαίτερα μετά την τουρκική εισβολή και την κατοχή.

Η στοιχειώδης πολιτική συνεννόηση την οποία έχετε εγείρει είναι sine qua non, για να μπορέσει να λειτουργήσει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ουδέποτε στην Κύπρο είχε πλειοψηφία στη Βουλή των Αντιπροσώπων, το κόμμα του ή από μόνος του, διότι είναι μία πραγματικότητα η οποία προκύπτει από τη διαμόρφωση των πολιτικών κομμάτων και τους συσχετισμούς τους, έτσι που κανένα κόμμα δε συγκεντρώνει την απόλυτη πλειοψηφία σε αριθμό βουλευτών στη Βουλή των Αντιπροσώπων. Άρα, εκ των πραγμάτων είναι υποχρεωμένος ο Πρόεδρος και ίσως αυτός να είναι ο μόνος ανασταλτικός παράγοντας μετά την κατάρρευση του συντάγματος και των checks and balances τα οποία είχαν καθιερωθεί. Αυτός είναι ο μόνος ανασταλτικός παράγοντας που περιορίζει τις εξουσίες του Προέδρου.

Πρόεδρος πάνελ:

Ο λόγος τώρα στον κ. Σωτηρέλη.

Γιώργος Σωτηρέλης:

Ήθελα να ξεκινήσω από το θέμα της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας, γιατί έχει συζητηθεί πολλές φορές στην Ελλάδα. Θεωρητικά στα ευρωπαϊκά πολιτεύματα υπάρχουν και οι δύο εκδοχές. Υπάρχει η προεδρευόμενη δημοκρατία με άμεση εκλογή του Προέδρου -Αυστρία, Φινλανδία, Πορτογαλία, Ιρλανδία- και υπάρχουν και πολιτεύματα με έμμεση εκλογή του Προέδρου. Άρα, η άμεση εκλογή του Προέδρου δεν είναι μοναδικό χαρακτηριστικό της προεδρικής δημοκρατίας. Σε ό,τι αφορά τη χώρα μας, το ότι επιλέχθηκε -και το είπα στην εισήγηση- έμμεση εκλογή περιόρισε κάπως τη θέση, το στάτους του Προέδρου της Δημοκρατίας, το οποίο θα ήταν πιο κοντά ακόμα προς την ημιπροεδρική, αν ήταν και άμεση εκλογή.

Σε ό,τι αφορά τη σημερινή πραγματικότητα όμως, υπήρξε μία πρόταση παλαιότερα, για να γίνεται άμεση εκλογή του Προέδρου, αν αποτύγχαναν οι διερευνητικές εντολές. Δηλαδή, αν δεν μπορούσε και στην τρίτη ψηφοφορία με 180 να εκλεγεί ο Πρόεδρος, αντί να διαλυθεί η Βουλή, να πάμε σε εκλογές και μετά να φτάσουμε και μέχρι και τη σχετική πλειοψηφία, δηλαδή σε έναν κομματικό ουσιαστικά υποψήφιο, να μπορεί να γίνονται εκλογές και να παρεμβάλλεται ευθέως η λαϊκή κυριαρχία γι' αυτό το ζήτημα. Την άποψη μάλιστα αυτή την είχαν υποστηρίξει τόσο ο Μάνεσης όσο και ο Τσάτσος, οι δύο κορυφαίοι του Συνταγματικού Δικαίου στη χώρα μας. Την είχε προτείνει ο Πεπονής, αν θυμάμαι καλά, ως υπουργός. Αυτό έχει ένα πλεονέκτημα, δηλαδή, αντί να παρεμβάλλονται εκλογές για άλλα ζητήματα, παρεμβάλλονται εκλογές για τον Πρόεδρο. Ωστόσο, αν σταθούμε στη λογική ότι ο Πρόεδρος πρέπει να έχει μεν κάποιες αρμοδιότητες, αλλά όχι τόσες, ώστε να αγγίζει την ημιπροεδρική δημοκρατία, τότε η έμμεση εκλογή είναι η καλύτερη, με την έννοια ότι εξασφαλίζει συναινέσεις και συγκλίσεις στο πρόσωπό του τέτοιες, που διευκολύνουν τον ρυθμιστικό του ρόλο. Άρα, σε ό,τι αφορά τη χώρα μας ειδικά, πιστεύω ότι αυτή η εκλογή ενδείκνυται για ένα προφίλ Προέδρου της Δημοκρατίας όπως το περιέγραψα.

Σε ό,τι αφορά την αναθεώρηση, πρέπει πράγματι να φτάσουμε σε μια απομυθοποίηση της αναθεώρησης, την οποία έχουμε στην Ελλάδα. Εδώ στην Κύπρο δεν ξέρω αν την έχετε. Κάθε φορά που οι πολιτικές δυνάμεις, τα πολιτικά κόμματα ζορίζονται για διάφορα θέματα, επιλέγουν ως οδό διαφυγής το σύνταγμα. Θα κάνουμε μια μεγάλη αναθεώρηση, στην οποία θα παραπέμψουμε

όλα τα θέματα εκεί και άρα αποφεύγουν να ασχοληθούν με την πραγματικότητα και με τις λύσεις που πρέπει να δοθούν εδώ και τώρα. Πράγματι, πολλές λύσεις μπορούν να δοθούν χωρίς συνταγματική αναθεώρηση, σε αυτό έχει δίκαιο ο κ. Μανιτάκης. Υπάρχουν όμως και ζητήματα που χρειάζεται να αναθεωρηθούν. Εκεί χρειάζεται προσοχή.

Αυτή τη στιγμή, με αυτή τη συγκυρία που έχουμε στη χώρα μας, εγώ είμαι οπαδός μιας μιμιμαλιστικής αναθεώρησης, που θα περιλάβει μόνο τα ζητήματα στα οποία θα υπάρξουν συγκλίσεις. Εκεί λοιπόν θεωρώ ότι μέσα σε αυτές τις διατάξεις μπορεί να είναι και οι σχετικές με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, δηλαδή να προστεθούν κάποιες αρμοδιότητες που να τον αποκαταστήσουν κατά κάποιο τρόπο ως ρυθμιστή του πολιτεύματος. Αυτή η ευκαιρία που δίνει το σύνταγμα στα κόμματα είναι μια ευκαιρία σημαντική, να ξεχάσουν κάπως τις διαφορές και να μπορέσουν να συγκλίνουν και να συζητήσουν σε μια προοπτική που δεν αφορά πλέον τις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις αλλά τη λειτουργία του πολιτεύματος. Και τονίζω ότι ευτυχώς η εκλογή του Προέδρου δεν είναι επίμαχο σημείο σε αυτή τη συγκυρία, επομένως υπάρχουν περισσότεροι όροι διαλόγου και συζήτησης, ώστε να σπάσει και αυτή η πολιτική πόλωση που υπάρχει για άλλα ζητήματα.

Ένα τελευταίο ζήτημα που τέθηκε αφορά τον έλεγχο της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας. Εδώ οι απαντήσεις που δίνει το Συνταγματικό Δίκαιο είναι γνωστές. Την κυβέρνηση την ελέγχει πολιτικά η Βουλή και υπάρχει βεβαίως και ο έλεγχος νομικά των δικαστηρίων, με βάση την αρχή της νομιμότητας και με βάση την αρχή της συνταγματικότητας, πάνω από την αρχή της νομιμότητας. Το νομοθετικό σώμα το ελέγχουν καταρχάς ως προς τις αποφάσεις του, ως προς τη συνταγματικότητα των αποφάσεων, τα δικαστήρια. Είναι η γνωστή διαδικασία του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Βέβαια, αυτό που ισχύει στην Κύπρο, και το είχα προτείνει και εγώ το 2000 σε μια μελέτη μου για το ελληνικό σύνταγμα, δηλαδή το να μπορεί να υπάρξει αναπομπή από τον Πρόεδρο στη Βουλή, αφού αποφανθεί εδώ το Ανώτατο Δικαστήριο, σε εμάς το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, είναι ένας τρόπος προληπτικού ελέγχου του νομοθετικού σώματος ουσιαστικά. Άλλες διαδικασίες ελέγχου δεν προβλέπονται, είτε πολιτικός είτε έλεγχος δικαστικός, που ουσιαστικά αυτοί οι δύο έλεγχοι μαζί συγκροτούν ένα πλέγμα εγγυήσεων, που χαρακτηρίζει την εφαρμογή της αρχής του κράτους δικαίου σε όλες τις σύγχρονες δημοκρατίες.

Ευχαριστώ.

B

Μέρος Β΄

Πρόεδρος πάνελ: **Αριστοτέλης Κωνσταντινίδης**

Κύπρος Χρυσοστομίδης

Ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων στο κυπριακό πολιτικό σύστημα

Μιχάλης Σπουρδαλάκης

Ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων στο ελληνικό πολιτικό σύστημα

Συζήτηση

Εκπρόσωπος Τύπου της Βουλής των Αντιπροσώπων:

Να παρακαλέσω τον κ. Αριστοτέλη Κωνσταντινίδη, Αναπληρωτή Καθηγητή Διεθνούς Δικαίου και Δικαίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Πρόεδρο του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Κύπρου, να προεδρεύσει του δεύτερου μέρους του συνεδρίου.

Καλώ επίσης στο πάνελ τον κ. Κύπρο Χρυσοστομίδη, δικηγόρο, πρώην Κυβερνητικό Εκπρόσωπο, πρώην βουλευτή και πρώην Υπουργό Δικαιοσύνης και Δημοσίας Τάξεως, καθώς και τον κ. Μιχάλη Σπουρδαλάκη, Καθηγητή Πολιτικής Επιστήμης, Κοσμήτορα της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.

**Πρόεδρος πάνελ:
(Αριστοτέλης Κωνσταντινίδης)**

Έντιμε κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Ελλήνων, έντιμε κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Αντιπροσώπων, κυρίες και κύριοι βουλευτές, εκλεκτοί προσκεκλημένοι, κυρίες και κύριοι, προχωράμε αμέσως στη δεύτερη συνεδρία. Λόγω της στενότητας του χρόνου δε θα κάμω καμία εισαγωγική παρατήρηση ή παρέμβαση επί της ουσίας και θα δώσω κατευθείαν τον λόγο στον κ. Κύπρο Χρυσοστομίδη, διδάκτορα Διεθνούς Δικαίου, δικηγόρο, πρώην Κυβερνητικό Εκπρόσωπο, πρώην βουλευτή,

πρώην Υπουργό Δικαιοσύνης και Δημοσίας Τάξεως, για να μας μιλήσει για τον ρόλο των πολιτικών κομμάτων στο κυπριακό πολιτικό σύστημα.

Κύριε Χρυσοστομίδη, έχετε τον λόγο.

Κύπρος Χρυσοστομίδης:

Εξοχότατοι κύριοι Πρόεδροι της ελληνικής και της κυπριακής Βουλής,

Αγαπητοί φίλοι,

Διακεκριμένοι καλεσμένοι,

Ευχαριστώ για την τιμή να είμαι σήμερα μαζί σας.

Μια πρώτη αναφορά στο Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας του 1960 σε πολιτικά κόμματα συναντάται στο άρθρο 73(12). Εκεί λέει ότι πολιτικό κόμμα που έχει 12% του συνολικού αριθμού των βουλευτών αποτελεί πολιτική ομάδα, η οποία πρέπει να τύχει αναγνώρισης. Ήταν τότε 50 οι βουλευτές και στις 9 Ιουλίου 1985 αυξήθηκε ο αριθμός τους σε 80 βουλευτές, με την ίδια αναλογία συμμετοχής και των δύο κοινοτήτων, δηλαδή 56 Ελληνοκύπριοι και 24 Τουρκοκύπριοι. Ως γνωστό, οι Τουρκοκύπριοι δε συμμετέχουν τώρα. Αναφέρθηκε ο συνάδελφος κ. Κληρίδης στο θέμα της ανωμαλίας, αν θέλετε, του Συνταγματικού Δικαίου, η οποία καλύφθηκε με την προσφυγή στο δίκαιο της ανάγκης, που αναγνωρίστηκε και από το Ανώτατο Δικαστήριο και φυσικά αναγνωρίστηκε και διεθνώς, όπως αποδεικνύεται και από την έκθεση της επιτροπής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όταν το 1993 γινόντουσαν διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Κύπρου.

Κατά τη διάρκεια εκείνη των ετών 1960-1985 δημιουργήθηκαν, εκτός από το Α.Κ.Ε.Λ., που προϋπήρχε, τα άλλα κόμματα της Κυπριακής Δημοκρατίας, πρώτα η Ε.Δ.Ε.Κ. και αργότερα, μετά την εισβολή, το ΔΗ.ΚΟ., ο ΔΗ.ΣΥ. κ.λπ.

Η πρώτη προσπάθεια εννοιολογικού ορισμού του πολιτικού κόμματος επιχειρήθηκε με τον νόμο 199/1989, που το περιεχόμενό του αποσκοπούσε στην περιγραφή των προϋποθέσεων απόκτησης κινητής και ακίνητης ιδιοκτησίας από τα κόμματα. Μια ένωση προσώπων που κατά την αντίληψη του μέσου συνετού πολίτη, με γνώση της εσωτερικής πολιτικής πραγματικότητας της

Κύπρου, θεωρείται ως πολιτικό κόμμα, δεδομένης της οργάνωσης, της δομής, των θεσμών, των στόχων και της απήχυσής του στο κοινό και νοουμένου ότι συμμετείχε στις τελευταίες εκλογές απέδιδε, αν θέλετε, και τον κεντρικό πυρήνα της έννοιας του πολιτικού κόμματος.

Ο τελικός ορισμός περιέχεται αργότερα στον Νόμο αρ. 175(Ι) του 2012. Πολιτικό κόμμα σημαίνει τώρα την ένωση ή ομάδα προσώπων που έχει χαρακτήρα διαρκή, καταστατική δομή και οργάνωση παγκύπριας εμβέλειας, που συμμετέχει στις εκλογές και συμπράττει στον σχηματισμό της πολιτικής βούλησης του λαού, με στόχο την πραγμάτωση του πολιτικού του προγράμματος. Ο ορισμός αυτός περιέχεται σε νόμο που επίσης είχε στόχο να ρυθμίσει και τα της κρατικής χορηγίας προς τα κόμματα. Ο πλήρης τίτλος του είναι «Νόμος που Προνοεί για την Εγγραφή, τη Χρηματοδότηση των Πολιτικών Κομμάτων και άλλα Συναφή Θέματα». Καθόριζε επίσης την τήρηση μητρώου πολιτικών κομμάτων. Ο στόχος ήταν η απεξάρτηση με τη μέθοδο της κρατικής χορηγίας των πολιτικών κομμάτων από ιδιωτικούς οικονομικούς παράγοντες. Επιτρέπει όμως ο ίδιος ο νόμος την ιδιωτική χρηματοδότηση μέχρι €50.000 ανά έτος από ιδιώτες. Επιβάλλει όμως ταυτόχρονα την τήρηση λογιστικών βιβλίων, τα οποία ελέγχονται ετήσια από εγκεκριμένους λογιστές και υποβάλλονται στον Έφορο Τήρησης Μητρώου Πολιτικών Κομμάτων. Το ερώτημα παραμένει όμως: Πόσα κόμματα συμμορφώνονται με την ανεξαρτησία από ιδιωτικούς φορείς και πόσο ανεξάρτητοι είναι και πώς είναι δυνατό να υπάρξει πλήρης απεξάρτηση; Αυτό είναι ένα ερώτημα το οποίο πρέπει να απαντηθεί από τις πολιτικές δυνάμεις και τα πολιτικά κόμματα.

Σε άλλες χώρες κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, σε αντίθεση με την προεδρική δημοκρατία που ισχύει στην Κυπριακή Δημοκρατία, η κρατική ενίσχυση έχει στόχο να στηρίξει κυρίως την κοινοβουλευτική αντιπολίτευση, ενώ είναι γνωστό ότι στην προεδρική δημοκρατία της Κύπρου δεν υπάρχει υποχρεωτική «δεδηλωμένη» ή δυνατότητα πρόταση μομφής ή έκφρασης δυσπιστίας. Όσον αφορά τη χορηγία, ένα μέρος της κατανέμεται ισομερώς σε όλα τα κόμματα και ακολουύθως κατ' αναλογία των βουλευτών του στη Βουλή.

Τη νομοθετική εξουσία «εν παντί θέματι» ασκούν οι βουλευτές με απλή πλειοψηφία ή σε περιπτώσεις αναθεώρησης συνταγματικών διατάξεων με

πλειοψηφία 2/3. Δηλαδή τα κόμματα που τους κατευθύνουν ουσιαστικά ή τα κόμματα στα οποία υπακούουν οι βουλευτές είναι εκείνα που καθορίζουν τις πλειοψηφίες και στις δύο περιπτώσεις. Την εσωτερική λειτουργία της Βουλής ρυθμίζει το σύνταγμα στα άρθρα 61-85 και ο κανονισμός της Βουλής, που εγκρίθηκε στις 11 Δεκεμβρίου του 1980. Στην πρώτη συνεδρία μιας νέας Βουλής, μετά τη διαβεβαίωση των βουλευτών, εκλέγεται και ο Πρόεδρος της, τον οποίο αναπληρεί σε περίπτωση απουσίας ή ανάληψης από αυτόν του ρόλου του προεδρεύοντος της Δημοκρατίας σε περίπτωση απουσίας του Προέδρου της Δημοκρατίας ο πρεσβύτερος βουλευτής. Η περίοδος θητείας κάθε νέας Βουλής είναι πέντε χρόνια.

Καταρτίζονται ακολούθως οι κοινοβουλευτικές επιτροπές. Έχουμε αυτή τη στιγμή δεκαεφτά μόνιμες κοινοβουλευτικές επιτροπές, τρεις ad hoc και δύο υποεπιτροπές. Κάθε νομοσχέδιο και κάθε πρόταση νόμου παραπέμπεται για συζήτηση στην αρμόδια κοινοβουλευτική επιτροπή. Οι πολιτικές ομάδες λαμβάνονται υπόψη, συμμετέχουν δηλαδή υποχρεωτικά στις κοινοβουλευτικές επιτροπές. Η κάθε κοινοβουλευτική επιτροπή μπορεί αυτεπάγγελα και με ομόφωνη απόφασή της να εξετάσει οποιοδήποτε άλλο θέμα αρμοδιότητάς της κατά την άσκηση του κοινοβουλευτικού ελέγχου. Και εδώ λοιπόν υπάρχει το στοιχείο του ελέγχου εκ μέρους των κοινοβουλευτικών επιτροπών κυρίως των κυβερνητικών πράξεων. Αλλά φυσικά και συζητούν οποιοσδήποτε άλλες υποθέσεις ενδιαφέρουν για σκοπούς ελέγχου του κυβερνητικού έργου. Υπάρχουν, όπως αντιλαμβάνεστε, καυτά θέματα της επικαιρότητας που έχουν ευρύτερο ενδιαφέρον και αποτελούν σημεία έντονων αντιπαραθέσεων μεταξύ των κομματικών μελών κάθε κοινοβουλευτικής επιτροπής. Σε περίπτωση ισοψηφίας σε επιτροπή ο πρόεδρος της έχει δεύτερη ή νικήσα ψήφο. Εκεί ακριβώς διαδραματίζεται σε πρώτο στάδιο και η προσπάθεια επικράτησης της μιας ή της άλλης κομματικής γραμμής.

Αντιπολίτευση υπάρχει, όχι όμως θεσμικά ως «αξιωματική αντιπολίτευση», όπως στα κοινοβουλευτικά συστήματα. Όπως αναφέρθηκε, εκδηλώνεται μεν στη Βουλή, αλλά χωρίς οποιοσδήποτε συνέπειες για την κυβέρνηση ή τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Σημειωτέον ότι η ιδιότητα του βουλευτή είναι ασυμβίβαστη και δεν μπορεί να συνυπάρχει με την ιδιότητα του υπουργού. Τα της οργάνωσης και λειτουργίας της Βουλής καθορίζονται στο σύνταγμα

και τον κανονισμό της Βουλής, όπως οι αρμοδιότητες του Προέδρου της Βουλής, των γραμματέων, των κοσμητόρων, ο καταρτισμός και η διανομή της ημερήσιας διάταξης, οι απουσίες των βουλευτών, οι συζητήσεις και αγορεύσεις στις κοινοβουλευτικές επιτροπές και στην ολομέλεια, οι συνεδριάσεις κοινοβουλευτικής επιτροπής και της ολομέλειας κ.λπ. Ακόμη εκεί συζητείται πιθανόν και το Κεφάλαιο Δ΄ μετά από εισήγηση βουλευτού για ένα θέμα κοινού ενδιαφέροντος.

Όλα τα προαναφερθέντα εκτυλίσσονται και νομιμοποιούνται, επαναλαμβάνω, και πάλι με επίκληση του δικαίου της ανάγκης -salus populi suprema lex- κάτι που ο συνάδελφος κ. Κληρίδης ανέφερε σε έκταση προηγουμένως. Αυτό το δόγμα ή, αν θέλετε, η αρχή συντήρησε και την κυριαρχία του ανεξάρτητου κυπριακού κράτους. Από την άλλη, ενώ ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απολαύει ασυλίας από δίωξη για αδικήματα, εντούτοις σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί και να διωχθεί ποινικά με τη σύμπραξη της Βουλής, άρα και των πολιτικών κομμάτων. Αυτό μπορεί να γίνει σε περίπτωση εσχάτης προδοσίας, κατόπιν ψηφίσματος της Βουλής εγκρινόμενου με μυστική ψηφοφορία με πλειοψηφία των 3/4 των βουλευτών. Τότε ο Γενικός Εισαγγελέας εισάγει την κατηγορία στο Ανώτατο Δικαστήριο για δίωξη για εσχάτη προδοσία. Σε άλλες περιπτώσεις για ατιμωτικό αδίκημα ή αδίκημα ηθικής αισχροσύνης αρκεί απλώς η έγκριση εκ μέρους του Προέδρου του Ανωτάτου Δικαστηρίου για παρουσία του Προέδρου της Δημοκρατίας στο Ανώτατο Δικαστήριο.

Αναφέρθηκε προηγουμένως η αναπομπή και η αναφορά. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας υποχρεούται εντός δεκαπέντε ημερών από την κοινοποίηση προς το Γραφείο του νόμου ή απόφασης της Βουλής να ασκήσει το δικαίωμα είτε αρνησικυρίας, εάν αυτό επιτρέπεται σήμερα βάσει των σχετικών κανονισμών και των διατάξεων του συντάγματος, ή αναπομπής ή και αναφοράς στο Ανώτατο Δικαστήριο, πάλι σύμφωνα με το σύνταγμα. Αν το Ανώτατο Δικαστήριο γνωματεύσει ότι υπάρχει αντισυνταγματικότητα, τότε η συγκεκριμένη πράξη της Βουλής δεν μπορεί να εκδοθεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

Όπως σε πολλές προεδρικές δημοκρατίες, με προεξάρχουσα αυτή

των Ηνωμένων Πολιτειών, υπάρχει μια διαρκής διελκυστίνδα ανάμεσα στη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία. Η πρώτη, παρά τη βασική αρχή της διάκρισης των εξουσιών, σε ορισμένες περιπτώσεις, είτε από αντιπολιτευτικό πνεύμα είτε εκτιμώντας λάθος τα όρια της εξουσίας της, νομοθετεί σε θέματα εμπύκτοντα στη σφαίρα της εκτελεστικής εξουσίας. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται ανάγλυφα στις σχετικές αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου, σε αναφορές του Προέδρου για γνωμάτευση.

Να πω μόνο δύο μικρά παραδείγματα: Η Βουλή το 2014 είχε ψηφίσει με πλειοψηφία νόμο για αποκρατικοποιήσεις λόγω των μέτρων που επέβαλε η Ευρωπαϊκή Ένωση και ανέθετε και στο Υπουργικό Συμβούλιο την παρακολούθηση και τον έλεγχο εφαρμογής του νόμου. Κατά το 2017 η Βουλή προέβη στην κατάργησή του και πάλι με πλειοψηφία. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας καταχώρισε αναφορά. Το Ανώτατο Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η Βουλή νομοθετώντας μετά από τη συζήτηση έναν νόμο περί αποκρατικοποιήσεων, βάσει του άρθρου 61 του συντάγματος -νομοθετεί εν παντί θέματι, όπως είπα- δεν μπορεί τώρα βάσιμα να λεχθεί ότι δεν μπορεί η ίδια Βουλή και να καταργήσει αυτό τον νόμο, εφόσον κρίνει ότι επήλθαν τόσες αλλαγές στο μεταξύ που θα καθιστούσαν το σχέδιο ως μη λειτουργικό ή ευχερές. Εδώ έχει κερδίσει η Βουλή.

Σε άλλη αναφορά ο Πρόεδρος ζήτησε γνωμάτευση αντισυνταγματικότητας για νόμο που ψήφισε η Βουλή υποχρεώνοντάς τον να διαβουλευέται με την Κοινοβουλευτική Επιτροπή Οικονομικών για διορισμό ή παύση μελών του διοικητικού συμβουλίου της Κεντρικής Τράπεζας. Το Ανώτατο Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι ο σχετικός νόμος παραβίαζε τα σχετικά άρθρα του συντάγματος και την αρχή της διάκρισης των εξουσιών σε θέμα που ενέπιπτε σαφώς στην αρμοδιότητα της εκτελεστικής εξουσίας.

Άλλη συνταγματική διάταξη που δημιουργεί συχνά συγκρούσεις είναι το άρθρο 80, παράγραφος (2), που απαγορεύει στη Βουλή να ψηφίσει νόμο που συνεπάγεται αύξηση των προβλεπομένων στον προϋπολογισμό δαπανών. Ξέρετε, δόθηκαν πολλές αποφάσεις επί του θέματος και συνήθως η εκτελεστική εξουσία κερδίζει στις αναφορές αυτές, γιατί το άρθρο 80(2) είναι σαφές.

Πρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων:

Πρόσφατα κερδίσαμε μία.

Κύπρος Χρυσοστομίδης:

Τώρα να δούμε!

Η διελκυστίδα αυτή ανάμεσα στη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία και η επίλυσή τους από την τρίτη εξουσία είναι μόνιμο φαινόμενο σε προεδρικές δημοκρατίες.

Στις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν υπάρχει θεραπεία. Σε άλλες όμως δεν υπάρχουν άμεσες θεραπείες. Ο νόμος του 2013 για γενικό κούρεμα καταθέσεων (6% και 9%) για όλες τις τράπεζες απορρίφθηκε από τη Βουλή. Ακολούθησαν αστραπιαία πιο επώδυνα νέα μέτρα, που σε μερικές ώρες δέχθηκε η Βουλή, για κούρεμα καταθέσεων σε μεγαλύτερο ποσοστό, μόνο όμως για δύο τράπεζες αντί για όλες. Το κακό είχε ήδη γίνει.

Πολλοί, πολιτικοί, συνταγματολόγοι, κοινωνιολόγοι, σημείωσαν τη σημασία των πολιτικών κομμάτων σε μια ευνομούμενη δημοκρατία. Το χαρακτηριστικό ήταν ότι αποτελούν κύτταρα της δημοκρατίας και ότι είναι αναγκαία για τη λειτουργία της. Έλεγε από το 1930 ο Ελευθέριος Βενιζέλος ότι τα πολιτικά κόμματα -το δανείζομαι αυτό από άλλους ερευνητές- είναι «αι μεγάλοι δυνάμεις [...] απαραίτητοι διά την Κυβέρνησιν ελευθέρων λαών. Δεν ημπορεί να διοικηθεί με ελεύθερον πολίτευμα μία χώρα, εάν δεν έχη οργανωμένα κόμματα με συγκεκριμένην ιδεολογίαν». Πράγματι είναι τα κόμματα αναγκαία και αυτονόητη η ύπαρξή τους στη λογική του δημοκρατικού πολιτεύματος για την αναζήτηση της πολιτικής βούλησης του λαού, με στόχο την εφαρμογή του πολιτικού προγράμματος εκάστου και τέλος την ανάληψη της εξουσίας. Ενσωματώνεται δηλαδή στον ορισμό τους και στην Κύπρο η υποχρέωση για δημοκρατική τους λειτουργία. Και αυτό προβλέπεται ειδικώς από τον τελευταίο νόμο που ανέφερα περί Πολιτικών Κομμάτων. Πρέπει όμως να λεχθεί ότι αυτή η συμμετοχή στη διαμόρφωση πολιτικής βούλησης του λαού αποτελεί συχνά τη θέληση των ηγεσιών τους, που έχουν προκαθορισμένες πολιτικές θέσεις, πράγμα που νοθεύει τη συλλογική βούληση ή επιβάλλει θέσεις που δεν είναι κατ' ανάγκην η θέληση των πολλών.

Στην Κύπρο είχαμε ως τώρα προσωποπαγή κόμματα ιστορικών προσωπικοτήτων που καθόριζαν την πολιτική. Φαίνεται όμως ότι πλέον ξεπεράστηκαν και τώρα λειτουργούν τα κυπριακά κόμματα περισσότερο δημοκρατικά. Κάποια όμως φαινόμενα π.χ. μη ανοχής διαφορετικών απόψεων εντός των κομμάτων μάς παίρνουν αρκετά πίσω. Οδηγούν σε μη δημοκρατικές διαδικασίες, αντίθετα με τη βασική αρχή λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων.

Με σειρά νομοθεσιών υποχρεωτικά πλέον οι αδειούχοι τηλεοπτικοί και ραδιοφωνικοί σταθμοί οφείλουν να μεταχειρίζονται ισότιμα, ιδιαίτερα κατά τις προεκλογικές περιόδους, και την εκτελεστική εξουσία και τη νομοθετική εξουσία και τα πολιτικά κόμματα μεταξύ τους. Ταυτόχρονα απαγορεύεται η αγορά χρόνου σε τηλεοπτικό ή ραδιοφωνικό σταθμό κατά τη διάρκεια προεκλογικών περιόδων, κάτι το οποίο κατά γενική ομολογία δε φαίνεται να τηρείται.

Πρέπει να αναφέρω πως τα πολιτικά κόμματα, κοινοβουλευτικά ή μη, αν συμμετέχουν σε εκλογές, χρηματοδοτούνται από το κράτος. Το πρώτο 15% της τακτικής χορηγίας κατανέμεται ισότιμα μεταξύ των κοινοβουλευτικών κομμάτων και τα υπόλοιπα ανάλογα με το ποσοστό ψήφων εκάστου κόμματος που έλαβε στις τελευταίες βουλευτικές εκλογές. Η χορηγία αποτελεί εκδήλωση δημοκρατικής συμπεριφοράς, νοουμένου ότι γίνεται με διαφάνεια και κρατικό έλεγχο των δαπανών και κατάθεση ελεγχμένων λογαριασμών. Υπό κάποιους όρους όμως ανέφερα και προηγουμένως ότι επιτρέπεται και η ιδιωτική χρηματοδότηση μέχρι €50.000 κατ' έτος και το ερώτημα είναι: Είναι τούτο ίσως πολιτικά οξύμωρο; Γνωστά τα υπέρ και τα κατά και θα αποφύγω λεπτομερή περιγραφή τους.

Είναι τέλος δύσκολο να ταξινομηθεί πρόσφατο πρόβλημα που απασχόλησε τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τη Βουλή και το Ανώτατο Δικαστήριο. Το σύνταγμα και οι νόμοι περί εκλογής βουλευτών διαλαμβάνουν ότι σε περίπτωση «κένωσης» βουλευτικής έδρας τη θέση καταλαμβάνει ο πρώτος επιλαχών του ιδίου κόμματος, εάν εξακολουθεί να ανήκει στο ίδιο κόμμα, και πιστοποιείται από το κόμμα η συνέχιση της παρουσίας του μέσα στο κόμμα. Δεν περιλαμβάνουν όμως οι διατάξεις αυτές την πλήρωση μη καταληφθείσας έδρας μετά την επιτυχή έκβαση εκλογής από υποψήφιο του κόμματος αυτού, στη συγκεκριμένη περίπτωση της δεδομένης υποψηφίου,

η οποία την αποποιήθηκε, πριν δώσει τη νενομισμένη διαβεβαίωση για λόγους δικούς της, π.χ. μεταξύ άλλων για να διατηρήσει την έδρα που κατέχει στο Ευρωκοινοβούλιο. Ο Έφορος Εκλογής ανακήρυξε τότε τον πρώτο επιλαχόντα του σχετικού κόμματος ως βουλευτή. Το θέμα έφτασε στο Ανώτατο Δικαστήριο. Αποφάνθηκε ότι είναι άκυρη η σχετική ανακήρυξη. Η Βουλή ακολούθως ψήφισε νέο νόμο που περιλάμβανε και την περίπτωση μη καταληφθείσας έδρας και όχι μόνο κενωθείσας έδρας. Η ανακήρυξη του επιλαχόντος κηρύχθηκε με πλειοψηφία από το Ανώτατο Δικαστήριο ως αντισυνταγματική τον Απρίλιο του 2018. Η Βουλή ξαναψήφισε νέο νόμο με τον ίδιο σκοπό. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας υπέβαλε και πάλι νέα αναφορά, που εξακολουθεί να εκκρεμεί ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου και ορίστηκε για ακρόαση στις 26 προσεχούς Νοεμβρίου. Η έδρα παραμένει κενή και η Βουλή αποτελείται τώρα από 55 βουλευτές, κατά παράβαση του συντάγματος και των νόμων που προβλέπουν 56 βουλευτές. Δε γνωρίζω πώς θα εξελιχθεί το θέμα αυτό, όμως αποτελεί νεοφανές νομικό πρόβλημα που μπορεί στο τέλος να επισύρει και την ακυρότητα νόμων που ψηφίζονται από την «ελλειμματική» ή, αν προτιμάτε, τη «χωλή» Βουλή. Όμως φαίνεται ότι ίσως μόνο με τροποποίηση του συντάγματος μπορεί να διορθωθεί αυτό το συνταγματικό κενό.

Σας ευχαριστώ πάρα πολύ για την παρουσία σας.

Πρόεδρος πάνελ:

Ευχαριστούμε πολύ τον κ. Χρυσοστομίδα για την πλήρη και περιεκτική εξέταση του ρόλου των πολιτικών κομμάτων στο κυπριακό πολιτικό σύστημα, συμπεριλαμβανομένου του κοινοβουλευτικού τους ρόλου, μια ιστορική αναδρομή, τα βασικά χαρακτηριστικά της νομοθεσίας, τον κοινοβουλευτικό έλεγχο, την προβληματική της εμπλοκή σε νομοθεσία σε θέματα που εμπíπτουν στην αρμοδιότητα της εκτελεστικής εξουσίας, την υποχρέωση για δημοκρατική λειτουργία και διάφορα άλλα ενδιαφέροντα και ιδιαίτερα σημαντικά.

Τώρα θα δώσω τον λόγο στον κ. Μιχάλη Σπουρδαλάκη, Καθηγητή Πολιτικής Επιστήμης και Κοσμήτορα της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και μέλος της

Εκτελεστικής Επιτροπής του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, ο οποίος θα μιλήσει για τον ρόλο των πολιτικών κομμάτων στο ελληνικό πολιτικό σύστημα.

Μιχάλης Σπουρδαλάκης:

Αξιότιμε κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας,

Αξιότιμε κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Ελλήνων,

Κυρίες και κύριοι βουλευτές,

Αγαπητοί συνάδελφοι,

Κυρίες και κύριοι,

Το θέμα παρά την απλή διατύπωσή του είναι ιδιαίτερα πολύπλοκο. Και τούτο γιατί για την ουσιαστική αντιμετώπισή του δεν αρκεί η τυπική περιγραφή της κομματικής λειτουργίας ούτε όπως αυτή προβλέπεται στο σύνταγμα ούτε πολύ περισσότερο όπως αυτή περιγράφεται στις ιδεοτυπικές αναλύσεις του δεσπόζοντος ρεύματος της πολιτικής επιστήμης για την κομματική δημοκρατία.

Μια πληρέστερη παρουσίαση δε θα μπορούσε να αποφύγει τα εξής:

- α) Την ιστορική διάσταση της συγκρότησης κομμάτων και κομματικού συστήματος, αφού δεν μπορούμε να μιλήσουμε για πολιτικά κόμματα χωρίς αναφορά στο κομματικό και πολιτικό σύστημα που συμμετέχουν. Κατά συνέπεια και πιο συγκεκριμένα, δεν μπορεί παρά να αναλύσουμε και να κατανοήσουμε τον ελληνικό «δικομματισμό».
- β) Την εξέτασή τους και στα τρία πεδία της συγκρότησης και λειτουργίας τους: στο κυβερνητικό, στο κοινωνικό, στο εσωκομματικό.
- γ) Την εξέταση των αιτιών της πανθομολογούμενης κρίσης τους και των προκλήσεων που αντιμετώπισαν και αντιμετωπίζουν.
- δ) Την ανάλυση των σημαντικών κοινωνικών και κυρίως θεσμικών μετασχηματισμών τα τελευταία χρόνια της κρίσης, μετασχηματισμών που φαίνεται να έχουν σημείο αφετηρίας τη διαβόητη Συμφωνία της Ουάσιγκτον του 1989.

Ας αρχίσουμε από την αρχή, τη «μεταπολίτευση». Ο όρος πρωτοεμφανίζεται το 1896 και σημαίνει αλλαγή του πολιτεύματος. Το καθήκον δηλαδή που έπρεπε να αντιμετωπιστεί το 1974. Κάθε φορά που ιστορικά τίθεται το ζήτημα μετάβασης από ένα καθεστώς σε άλλο, πάντα αναδεικνύονταν ένας θεσμός ή πολιτικοκοινωνική συμμαχία που αναλάμβανε τη βασική ευθύνη αυτού του σημαντικού καθήκοντος. Στην περίπτωση της Ελλάδας οι ελίτ της εποχής φάνηκε ότι επέλεξαν τα πολιτικά κόμματα και μάλιστα εκείνα που φάνηκαν με νέα ταμπέλα (Νέα Δημοκρατία, Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις, ΠΑ.ΣΟ.Κ. κ.ά.). Σε άλλες αντίστοιχες εμπειρίες της ίδιας περιόδου οι επιλογές ήταν διαφορετικές. Στην Πορτογαλία λ.χ. την ευθύνη φαίνεται να ανέλαβε ο στρατός, στην Ισπανία μια ευρύτατη κοινωνικοπολιτική συμμαχία, στην οποία συμμετείχε μέρος της Εκκλησίας και εν τέλει και ο βασιλιάς κ.ο.κ.

Επιγραμματικά, θα έλεγα ότι η επιλογή αυτή ήταν ιδιαίτερα επιτυχημένη, αφού η μετάβαση και στη συνέχεια η παγίωση της δημοκρατίας έγινε με τρόπο που διασφάλισε την ταχύτητα του εγχειρήματος αποφεύγοντας ακραία και βίαια φαινόμενα, που χαρακτήρισαν άλλες «μεταβάσεις» της περιοχής. Ωστόσο, ο κεντρικός ρόλος κομμάτων και κομματικού συστήματος κληροδότησε στο πολιτικό μας σύστημα σημαντικές παρενέργειες, που αξίζει να επισημάνω εντελώς επιγραμματικά:

- α) Αποικιοποίηση της κοινωνίας από τα κόμματα,
- β) έλεγχος και υποκατάσταση της κοινωνικής δυναμικής,
- γ) εκτενή φαινόμενα κομματικοποίησης της δημόσιας σφαίρας και τέλος
- δ) κρατικοποίηση των κομμάτων, καθώς αυτά απομακρύνθηκαν από την κοινωνία, περιορίζοντας τον πολιτικό ανταγωνισμό στη διαχείριση δεδομένων κρατικών πολιτικών.

Πιο αναλυτικά: Το ειδικό βάρος των κομμάτων στην πολιτική σκηνή της μεταπολίτευσης αποτελεί ίσως την κύρια ειδοποιό διαφορά με το προδικτατορικό καθεστώς στη συγκρότηση του πολιτικού συστήματος. Η μεταπολίτευση εγκαινίασε μια καινούρια ιστορική περίοδο, μια περίοδο που ανέδειξε τα κόμματα σε βασικούς θεσμικούς παράγοντες των νεοτερισμών, που χαρακτήρισαν το όλο πολιτικό σκηνικό, και τούτο γιατί, όπως ήδη

ανέφερα, αυτά ανέλαβαν το δύσκολο έργο της μετάβασης στη δημοκρατία.

Το γεγονός ότι η δικτατορία, αλλά και οι δομές της «καχεκτικής δημοκρατίας» του μετεμφυλιακού κράτους είχαν διαβρώσει όλους τους θεσμούς εκείνους που διέθεταν την απαραίτητη νομιμοποίηση -όπως άλλωστε έγινε σε αντίστοιχες διαδικασίες εκδημοκρατισμού την ίδια περίπου περίοδο (Ισπανία, Πορτογαλία)- για να φέρουν το βάρος της μετάβασης στη δημοκρατία, ανέδειξε τα κόμματα σε σχεδόν αποκλειστικό φορέα αυτών των διαδικασιών.

Αυτό όμως δεν μπορούσε να γίνει με όρους και θεσμούς της προδικτατορικής περιόδου. Γι' αυτό και όλα τα κόμματα της μεταπολίτευσης, αν και αναγκαστικά αποτελούσαν, σε έναν βαθμό, συνέχεια του παλαιού κομματικού συστήματος, ήταν ή επεδίωξαν να εμφανιστούν ως εντελώς νέα. Έτσι, πέρα από τη νομιμοποίηση του/των Κ.Κ.Ε., γεγονός που από μόνο του αποτέλεσε τομή, είχαμε την ίδρυση της Νέας Δημοκρατίας και του ΠΑ.ΣΟ.Κ., που με διακριτικότητα αλλά με σαφήνεια κράτησαν αποστάσεις από την παλαιά Ε.Ρ.Ε. και την Ένωση Κέντρου, ενώ όσες δυνάμεις επέλεξαν τη συνέχεια με το παρελθόν συρρικνώθηκαν (Ε.Δ.Α.), ακόμη και όταν προσέθεσαν κάτι το νέο στο προφίλ τους (Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις).

Πέρα όμως από την τυπική ανανέωση του κομματικού συστήματος, το τελευταίο, στο πλαίσιο των «ευθυνών» του στις διαδικασίες μετάβασης και παγίωσης της δημοκρατίας, κληροδότησε στο πολιτικό σύστημα, τη δημόσια σφαίρα και γενικότερα τον πολιτικό πολιτισμό της χώρας χαρακτηριστικά που οδήγησαν σε μια ειρηνική και χωρίς μεγάλους κινδύνους ή κραδασμούς παγίωση της δημοκρατίας στη χώρα. Ωστόσο, έχουν δημιουργήσει σημαντικές παρενέργειες, που δυσκολεύουν την αντιμετώπιση των προκλήσεων που αντιμετωπίζει τόσο το πολιτικό σύστημα σήμερα όσο και η κοινωνία στο νέο και διαρκώς διεθνοποιούμενο περιβάλλον.

Τα χαρακτηριστικά αυτής της εξέλιξης έχουν να κάνουν με τις σχέσεις κοινωνίας-κράτους-κομμάτων και κομματικού συστήματος τα οποία επικαθόρισαν, τουλάχιστον μέχρι την τελευταία κρίση, τους όρους και το πλαίσιο της πολιτικής αντιπαράθεσης και εκπροσώπησης.

Συνοψίζω:

- α) Η διείσδυση των κομμάτων σε όλους τους τομείς της δημόσιας σφαίρας. Διείσδυση που είχε ως συνέπεια τον έλεγχο κάθε αυθόρμητης πρωτοβουλίας και δράσης της κοινωνίας και των φορέων της (λ.χ. στον εργατικό συνδικαλισμό, φοιτητικό κίνημα, κίνημα τοπικής αυτοδιοίκησης κ.ά.). Επρόκειτο για κομματικοποίηση χωρίς προηγούμενο, αφού η παρουσία των κομμάτων έγινε αισθητή ακόμα και σε χώρους χωρίς άμεση πολιτική σημασία (λ.χ. πολιτισμός, αθλητισμός κ.ά.).
- β) Η έντονη πολιτικοποίηση της δημόσιας ζωής. Πολιτικοποίηση που παρά τον έντονο χαρακτήρα της έμεινε χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο, αφού οι πολιτικές διαφοροποιήσεις, ανταγωνισμοί ή/και ταυτίσεις σχεδόν ποτέ δεν είχαν κοινωνικό περιεχόμενο και αναφορές. Κατά συνέπεια η πανθομολογούμενη «υπερπολιτικοποίηση» της μεταπολίτευσης ήταν ουσιαστικά απολιτική και ανέκταν να συμβάλει στη συγκρότηση κοινωνικών υποκειμένων με στρατηγική και διεκδικητικό πρόγραμμα.
- γ) Πολώσεις κοινωνικές, πολιτικές, πολιτιστικές, που ήταν σαφώς μη παραγωγικές, αφού, σε συνέχεια του απολίτικου χαρακτήρα της πολιτικής σκηνής, οδήγησαν κυρίως σε λογικές μηδενικού αθροίσματος.
- δ) Ο εντυπωσιακά σύντομος εκσυγχρονισμός των πολιτικών κομμάτων. Πράγματι, οι νέες συνθήκες σε συνδυασμό με τα πολιτικά και τα πολιτειακά καθήκοντα που είχαν αναλάβει συνέβαλαν, ώστε κόμματα και κομματικό σύστημα να διανύσουν όλες τις φάσεις εξέλιξης του θεσμού, όπως αυτές ανιχνεύονται και στην ιστορική εμπειρία των άλλων ευρωπαϊκών κομμάτων: από κόμματα στελεχών σε κόμματα μαζών, σε πολυσυλλεκτικά και τέλος σε κόμματα καρτέλ ή κόμματα του κράτους.
- ε) Σημειώθηκε παραμόρφωση των κοινωνικών και πολιτικών αιτημάτων και στρέβλωση των διαιρετικών τομών, κυρίως εκείνων που διαμορφώνουν τον άξονα δεξιάς-αριστεράς. Με άλλα λόγια, στο πλαίσιο της δημοκρατικής ευφορίας της μεταπολίτευσης, όπου οι εξελίξεις έτρεχαν με κινηματογραφική ταχύτητα, χωρίς να ξεπερνούν όμως τη βαριά κληρονομιά και τις αδράνειες της «καχεκτικής δημοκρατίας» του μετεμφυλιακού κράτους, παρατηρήθηκαν ιδεολογικές και πολιτικές ταυτίσεις και αναπτύχθηκαν επιμέρους λόγοι (discourses) που οδήγησαν σε πολιτική σύγχυση.

Οι περιπτώσεις της περιόδου της καραμανλικής «σοσιαλμανίας», ο υπόρρητος και ενίοτε σαφής εθνικισμός της αριστεράς, που ήταν το αποτέλεσμα μιας ανθρωπομορφικής αντίληψης για τον ιμπεριαλισμό και τους «κακούς ξένους», αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα. Οι συνέπειες αυτών των χαρακτηριστικών της ιδιότυπης αυτής πολιτικοποίησης, σε συνδυασμό με τις ραγδαίες κοινωνικές ανακατατάξεις, αποτέλεσμα των οικονομικών αναδιαρθρώσεων που προέκυψαν και από τη συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ήταν η σταδιακή αποστοίχιση των πολιτικών δυνάμεων από την κοινωνική τους βάση και η βαθιά κρίση εκπροσώπησης, που άρχισε πολύ πριν από την οικονομική κρίση του 2009-2010. Ένα φαινόμενο που έλαβε τη μορφή βαθιάς κρίσης εκπροσώπησης, η οποία με τη σειρά της τροφοδοτεί την πανθομολογούμενη κρίση κομμάτων και κομματικού συστήματος.

Πρόκειται για μια πορεία που σχηματικά θα μπορούσε να περιγραφεί ως πορεία από το αμφιθέατρο, το εργοστάσιο, το πεζοδρόμιο στον κομματικό έλεγχο, στον περιορισμό της πολιτικής στο κοινοβούλιο και τους δεδομένους (συνήθως γραφειοκρατικούς) θεσμούς κοινωνικής εκπροσώπησης, το κράτος και την κυβέρνηση και προσφάτως «τη διακυβέρνηση».

Επιμέρους στρατηγικοί στόχοι και συνθήματα της κάθε φάσης αυτής της εξέλιξης νομιμοποίησαν, ενέπνευσαν και χαρακτήρισαν αυτή την εξέλιξη. Έτσι, ο στόχος του «εκδημοκρατισμού» υπονομεύτηκε από τον κομματικό έλεγχο, η «αλλαγή» κυρίως περιορίστηκε στην ανανέωση των ελίτ και του πολιτικού προσωπικού, η επιβεβλημένη κάθαρση του τέλους της δεκαετίας του 1980 εκφυλίστηκε στα χαμηλής ποιότητας talk shows της ιδιωτικής τηλεόρασης, ο εκσυγχρονισμός ταύτισε το λαϊκό με το λαϊκίστικο και εν τέλει το αντιλαϊκό και οδήγησε στην ανάδειξη του κοινωνικά και ουσία αδιάφορου τεχνοκρατισμού και τέλος η «μεταρρύθμιση και επανίδρυση του κράτους» απλώς διασφάλισε την αποικιοποίηση του κράτους από το κόμμα.

Αυτή ήταν η πορεία όλων των ελληνικών κομμάτων, που ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 συγκρότησαν το κομματικό σύστημα. Ένα κομματικό σύστημα που είχε τα τυπικά χαρακτηριστικά του «δικομματισμού» και που παρά τις πλώσεις, οι οποίες συχνά το χαρακτήριζαν, ουσιαστικά στηρίχθηκε σε συναινετική λογική. Ήταν αυτή η συναινετική λογική που ο δικομματισμός

αυτός, μέσα από την εναλλαγή των δύο ισχυρότερων κομμάτων στην κυβέρνηση, ουσιαστικά εξελίχθηκε σε σύστημα διακυβέρνησης. Ένα σύστημα διακυβέρνησης όπου το κράτος αναδεικνύεται στο κύριο πεδίο πολιτικής και κομματικής αντιπαράθεσης. Η κοινωνία και η ουσιαστική της έκφραση και εκπροσώπηση παραμελείται και τελικά τίθεται εκτός πολιτικής. Τα πολιτικά κόμματα, πλήρως ενσωματωμένα στο κράτος και τη λογική του, συγκροτούν ένα είδος καρτέλ και είναι απαραίτητα για την αναπαραγωγή όλων των πεδίων/διαστάσεων του κράτους:

- α) την πολιτειακή συγκρότηση,
- β) την πολιτική σκηνή εκεί που συντελείται και διευθετείται η ταξική πάλη πολιτικά και
- γ) τη διαμόρφωση και υλοποίηση των κρατικών/δημόσιων πολιτικών.

Ωστόσο, ο δικομματισμός αυτός, το ουσιαστικό σύστημα διακυβέρνησης, ήδη από τις αρχές του 2000 άρχισε να εξαντλεί τα όριά του και να παρουσιάζει σοβαρά φαινόμενα κρίσης. Είναι υπ' αυτή την έννοια που υποστηρίζω ότι η πολιτική κρίση προηγήθηκε της οικονομικής κρίσης. Η πολιτική και διοικητική αναποτελεσματικότητα, η δυσκολία νομιμοποίησης ακόμη και διαχειριστικών αποφάσεων, έμπρακτες αντιρρήσεις και αντιστάσεις της εκάστοτε αντιπολίτευσης που συνήθως είχαν παραλυτικές διοικητικές και πολιτικές συνέπειες (λ.χ. Σχέδιο Γιαννίτση για το ασφαλιστικό, άρθρο 16, αποχωρήσεις βουλευτών, η εξέγερση του 2008, οι βίαιες κινητοποιήσεις στην Κερατέα). Σε κάθε περίπτωση τα σημάδια αποευθυγράμμισης και φαινομένων απονομιμοποίησης του όλου πολιτικού συστήματος έγιναν συχνότερα.

Η μόνη νομιμοποίηση που μπορούσε να διασφαλίσει ο ελληνικός δικομματισμός, το κομματικό σύστημα, ήταν η εξάρτησή του από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και από μια επιλεκτική σχέση με την κοινωνία. Σε αυτό το πλαίσιο είναι σαφές, σε ό,τι με αφορά ή έτσι καταλαβαίνω, ότι, όταν ήρθε η οικονομική κρίση και η χρεοκοπία, δεν είχε επιλογή το πολιτικό σύστημα, δεν είχε τη δυνατότητα να οργανώσει, να συγκροτήσει ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο. Διότι το πολιτικό σύστημα μέσα από αυτή την κίνηση των κομμάτων ουσιαστικά είχε απομακρυνθεί από την κοινωνία, είχε στρέψει την πλάτη του στην κοινωνία και δεν είχε εκείνες τις σχέσεις, εκείνη τη

σύνδεση, για να μπορέσει να έχει μία άλλη επιλογή από την καταφυγή στους λεγόμενους «θεσμούς» και σε ό,τι ακολούθησε.

Μπροστά σε όλη αυτή την κρίση η κοινωνία αντιστάθηκε και εκδικούμενη ουσιαστικά, αν και είναι λίγο βαριά η λέξη αυτή, υπογράμμισε με κάθε τρόπο όχι μόνο την κρίση του συστήματος, αλλά και την αγωνία της να εκπροσωπηθεί και να βγει στο προσκήνιο. Ουσιαστικά, με τις κινήσεις και τις πρωτοβουλίες της υπονόμωσε τα βασικά χαρακτηριστικά του δικομματικού συστήματος: είτε με πολιτικές πρωτοβουλίες από τα κάτω είτε με την έμπρακτη εχθρότητά της απέναντι στο σύστημα πολιτικής και κοινωνικής εκπροσώπησης. Και τι έκανε; Εμπιστεύτηκε εκείνη την πολιτική δύναμη που φάνηκε ή που έπεισε ότι ήταν αντισυστημική. Δηλαδή ό,τι κινείτο απέναντι ή και υποσχόταν ότι θα κινηθεί απέναντι στον συναινετικό δικομματισμό.

Οι πολιτικοί μετασχηματισμοί και ανατροπές των πολιτικών δυνάμεων της χώρας που κληροδότησαν στο πολιτικό λεξικό της Ευρώπης εκτός των άλλων και τον όρο «πασοκοποίηση» -όρος περιγραφής της κρίσης των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων- έφεραν και στο προσκήνιο την ελπίδα για μια δημοκρατική διευθέτηση και έξοδο από την κρίση και περιορισμό των κινδύνων από τις πολυποίκιλες εκδοχές της ακροδεξιάς. Οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ελπιδοφόρα πορεία που άρχισε τα χρόνια της αντίστασης απέναντι στην επιθετική λιτότητα στη χώρα μου και επιβεβαιώθηκε λίγο μετά το *annus mirabilis* του 2015 έχουν να κάνουν με τον κίνδυνο κάτω από τις κυβερνητικές αναγκαιότητες, τις πολυεπίπεδες δυνάμεις των συμφερόντων που στήριζαν το παλιό καθεστώς να ενσωματωθούν στις παλαιές έξεις, πρακτικές και λογικές του παρελθόντος, δηλαδή να συμμετέχουν σε έναν νέο συναινετικό δικομματισμό. Κάτι τέτοιο, φοβάμαι, αν καταλήξει η σημερινή δυναμική του κομματικού συστήματος στην Ελλάδα, θα δημιουργούσε χώρο και ευνοϊκές συνθήκες για την περαιτέρω επέκταση πολλών εκδοχών της ριζοσπαστικής δεξιάς. Βεβαίως, αυτός είναι ένας εφιάλης που απειλεί τη δημοκρατία όχι μόνο στην Ελλάδα, όχι μόνο στην Ευρώπη, τη Λατινική Αμερική, αλλά και στον κόσμο μετά τις τελευταίες εξελίξεις.

Σας ευχαριστώ.

Πρόεδρος πάνελ:

Θα ήθελα να ευχαριστήσω και τους δύο ομιλητές για την τήρηση των χρονικών ορίων που είχαμε αναφέρει.

Ευχαριστούμε πάρα πολύ τον κ. Σπουρδαλάκη για την εξαιρετική ανάλυση του ρόλου των κομμάτων στην Ελλάδα μέσω μιας ιστορικής προσέγγισης της τωρινής κρίσης. Μερικά από τα highlights των πολλών ενδιαφερόντων που ακούσαμε αφορούσαν την κομματικοποίηση η οποία έπρεπε να γίνει, για να ελεγχθεί η μετάβαση στη δημοκρατία, την έντονη αλλά απολίτικη πολιτικοποίηση, τη βαθιά κρίση της εκπροσώπησης, που άρχισε πολύ πριν από την τωρινή, τις παθογένειες όλων αυτών των συνθημάτων που ακούσαμε στην Ελλάδα, από τον εκδημοκρατισμό στην αλλαγή, στην κάθαρση, στον εκσυγχρονισμό, στη μεταρρύθμιση, και εν τέλει την αντίσταση της κοινωνίας με τις υποσχέσεις και τις προκλήσεις που αυτή δημιουργεί για το σήμερα και το αύριο.

Θα δώσουμε τώρα τον λόγο στο κοινό για τις ερωτήσεις. Θα πάρουμε λίγες ερωτήσεις, τρεις-τέσσερις, θα προσπαθήσουμε, ει δυνατόν, σε δέκα λεπτά να έχουμε ολοκληρώσει αυτή τη συνεδρία. Θα πάρουμε όλες τις ερωτήσεις μαζί.

Ο κ. Αγγελίδης.

Ανδρέας Αγγελίδης:

Προς τον κ. Χρυσοστομίδη. Έχετε αναφέρει τη Βουλή των 55 αντί των 56 βουλευτών και έχετε αναφέρει ότι ο Πρόεδρος έχει το δικαίωμα αναφοράς κατά νομοθετήματος, αλλά και απόφασης της Βουλής. Το ερώτημά μου είναι σαφέστατο: Εάν η Βουλή, κρίνοντας την απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου ως εσφαλμένη, προχωρά σε πολιτική λύση του προβλήματος με απόφαση, έχετε προηγούμενο που να έχει κάνει αναφορά ο Πρόεδρος προς απόφαση της Βουλής;

Πρόεδρος πάνελ:

Να πάρουμε δύο ερωτήσεις που έχουμε και στο τέλος ο κ. Μανιτάκης.

Συμμετέχουσα:

Τα πολιτικά κόμματα και το κοινοβουλευτικό σώμα που εκλέγεται από τα πολιτικά κόμματα ασκούν τέτοια εξουσία στον Πρόεδρο, που ως απόλυτος άρχοντας της Δημοκρατίας μπορεί να πάρει απόφαση για τη λύση του Κυπριακού, χωρίς να λάβει κανέναν υπόψη του;

Ευχαριστώ.

Μάριος Νεοφύτου:

Θα ήθελα να κάνω μια αναφορά απλώς για το θέμα της έδρας της Λεμεσού. Απλώς, θέτω έναν κίνδυνο, της μη αποδοχής της έδρας, το γεγονός δηλαδή να δίνεται η δυνατότητα στο εκάστοτε κόμμα, σε περίπτωση που σε μία περιοχή έχει χαλαρή ψήφο για το κόμμα, να βάζει κάποιον αρεστό στον λαό. Στην προκειμένη περίπτωση ο αρχηγός του κόμματος είχε τεράστια λαϊκή αποδοχή και στο τέλος, υπαρπάζοντας τις ψήφους των πολιτών, μπόρεσε να παραιτηθεί, έτσι ώστε να πάρει τη θέση κάποιος άλλος. Δηλαδή θέτω το θέμα, και εν μέρει συζητείται και το θέμα της οριζόντιας ψηφοφορίας, κατά πόσο αυτό θέτει τον κίνδυνο της υπαρπαγής των ψήφων, χωρίς ο λαός να ξέρει εκ των προτέρων ότι εκλέγει τον συγκεκριμένο βουλευτή.

Ευχαριστώ πολύ.

Πρόεδρος πάνελ:

Ευχαριστούμε.

Μία ερώτηση από τον κ. Τριμικλιιώτη.

Νίκος Τριμικλιιώτης:

Για τη συζήτηση περί της κρίσης της δημοκρατίας σήμερα και της κρίσης αντιπροσώπευσης, που είναι παγκόσμιο ζήτημα. Σε ποιο βαθμό ευθύνονται τα κόμματα για τη διαιώνιση και την αύξηση της επιδείνωσης του προβλήματος αυτού; Και σε ποιο βαθμό μπορούν τα κόμματα να κάνουν κάτι, για να αντιμετωπίσουν αυτή την κατάσταση, δεδομένου ότι θεωρούνται ως ένα

από τα μεγάλα προβλήματα για την άνοδο για παράδειγμα των ακροδεξιών λαϊκίστικων δυνάμεων, που λένε ότι πρέπει να καταργήσουμε τα κόμματα και να επαναφέρουμε άλλες μορφές διακυβέρνησης;

Πρόεδρος πάνελ:

Δώστε και στον κ. Κατσουρίδη, μια και είναι εκεί, το μικρόφωνο.

Γιάννος Κατσουρίδης:

Σε προέκταση, θα έλεγα. Ζούμε σε μια εποχή με τεράστιες κοινωνικές πολώσεις, διαιρέσεις, που τις βλέπουμε παντού. Η πολιτική όμως καταλήγει στο τέλος της ημέρας να είναι περισσότερο συμβολική. Και το βλέπουμε αυτό, ότι ο πολιτικός ανταγωνισμός παίρνει περισσότερο συμβολικό χαρακτήρα παρά ουσιαστικό. Αυτό οδηγεί -και το συνδέω με τούτα που είπε ο Νίκος- στο τέλος της ημέρας να φαίνεται πραγματικά αντισυστημική και να εισπράττουν δυνάμεις ακροδεξιές, όπως κακή ώρα καταστάσεις Σαλβίνι στην Ιταλία και καταστάσεις που έρχονται και στις δικές μας τις κοινωνίες. Το πού οφείλεται προφανώς είναι μεγάλη συζήτηση, αλλά πώς μπορεί αυτό το πράγμα να τύχει υπέρβασης;

Πρόεδρος πάνελ:

Ευχαριστώ.

Ο κ. Μανιτάκης.

Αντώνης Μανιτάκης:

Ευχαριστώ που μου δώσατε τον λόγο.

Δεν έχω να κάνω κάποια ερώτηση στον κ. Χρυσοστομίδη, γιατί, όπως καταλαβαίνετε, δεν τα γνωρίζω καλά τα ζητήματα και δεν τολμώ να υποβάλω οποιαδήποτε ερώτηση για όλα αυτά τα σημαντικά που θίξατε. Άρα, παρ' όλο που αυτή τη στιγμή μετέχω ως μέλος της κυπριακής αντιπροσωπίας, θα κάνω μία ερώτηση ως Ελλαδίτης στον αγαπητό φίλο και συνάδελφο τον κ. Σπουρδαλάκη.

Να μου επιτρέψετε να του μιλήσω λίγο στον ενικό, γιατί είμαι και μεγαλύτερος.

Χάρηκα πάρα πολύ που σε άκουσα. Πράγματι, έκανες μια εισήγηση πολύ διεισδυτική, πολύ συνθετική και απέδωσες μέσα σε λίγα λεπτά όλες αυτές τις παθογένειες τις τρομερές, τις τραγικές παθογένειες της μεταπολίτευσης. Την απομυθοποίησες· καλά της έκανες! Αυτή η μυθοποίηση που είχαμε γνωρίσει όλο αυτό το διάστημα μας οδήγησε σε αυτό τον εκφυλισμό, μας οδήγησε στην απολιτικοποίηση, στον άκρατο κομματισμό, στην κρατικοποίηση των κομμάτων και όλα αυτά που ανέφερες και συνόψισε, νομίζω, πολύ επιγραμματικά ο πρόεδρος της συνεδρίας.

Είναι πράγματι δυσάρεστο να το λέμε και πολύ αρνητικό. Εάν έβλεπε κανείς τη σκοτεινή εικόνα που περιέγραψες για τα τριάντα-σαράντα χρόνια της μεταπολίτευσης, θα τον έπιανε η ψυχή του. Εμένα με έπιασε, γιατί δεν έβλεπα τίποτε θετικό. Συμμερίζομαι αυτή την απαισιόδοξη προσέγγισή σου. Μόνο που ήθελα να σε ρωτήσω: Αυτή η κρίση, αυτός ο δικομματισμός, η κρατικοποίηση των κομμάτων, η απονομιμοποίηση της αντιπροσώπευσης, η απολιτικοποίηση σταμάτησαν με την κρίση; Όχι. Έγιναν κάποιες προσπάθειες -δε θέλω να τις χαρακτηρίσω πολιτικά, για να μην μπω στην πολιτικολογία- συνεχίζονται.

Και στο κρίσιμο σημείο για το οποίο ήσουν πολύ σύντομος -σε καταλαβαίνω γιατί ήσουν σύντομος, γιατί ακόμα δεν έχουν κατασταλάξει ορισμένα πράγματα, μιλώ για την πολιτική αλλαγή του 2015- αυτή την τετραετία έχεις την αίσθηση ότι αυτά τα φαινόμενα, τα αρνητικά, σταμάτησαν ή συνεχίζονται; Αυτές οι διαρθρωτικές αδυναμίες, οι αλλαγές που ελπίζεις πιστεύεις ότι γίνονται; Ή μήπως η χώρα συνεχίζει να είναι σε ένα πολιτικό αδιέξοδο;

Πρόεδρος πάνελ:

Ευχαριστούμε πολύ τους ερωτώντες.

Θα δώσω τον λόγο στον κ. Σπουρδαλάκη.

Ει δυνατόν, σε δύο-τρία λεπτά, κύριε Σπουρδαλάκη.

Μιχάλης Σπουρδαλάκης:

Αυτό είναι σχεδόν αδύνατο, αλλά θα το επιχειρήσω.

Επικεντρώθηκα στις παθογένειες και το σφάλμα μου, αυτοκριτικά μιλώντας, είναι ότι δεν ανέδειξα τα κεκτημένα, δεν υπογράμμισα όσο θα ήθελα ή ως θα έπρεπε τα κεκτημένα της μεταπολίτευσης, με αποτέλεσμα να φαίνεται ότι συντάσσομαι με όλους εκείνους οι οποίοι εδώ και πάρα πολλά χρόνια επιδιώκουν το τέλος της μεταπολίτευσης. Το τέλος της μεταπολίτευσης σήμαινε στο τέλος υπονόμηση, υποβάθμιση, παραγκωνισμό των κεκτημένων της μεταπολίτευσης, είτε αυτά ήταν δημοκρατικά είτε φιλελεύθερα είτε κοινωνικά. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι αυτή η επιλογή που έγινε, και με τον τρόπο που έγινε, για γρήγορη μετάβαση στη δημοκρατία είχε και ακρότητες και άφησε κατάλοιπα τα οποία είναι αρνητικά -δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία- και εκεί επικεντρώθηκα.

Τα τελευταία χρόνια η κοινωνική δύναμη που έφερε τον πολιτικό σεισμό στη χώρα φαίνεται ότι θέλει να αλλάξει ρότα, θέτει ερωτήματα. Θέλει να πιάσει εκείνο το νήμα το κοινωνικό της εμπλοκής της κοινωνίας στην πολιτική που είχαν οι πρώτες μέρες της μεταπολίτευσης, του εργοστασιακού κινήματος, του ανεξάρτητου φοιτητικού κινήματος, του πολιτιστικού κινήματος, που θυμόμαστε όλοι εμείς οι μεγαλύτεροι της μεταπολίτευσης και το οποίο, όπως συνηθίζουμε να λέγουμε, «καπελώθηκε», ή καλύτερα ελέγχθηκε από τα κόμματα με έναν σκοπό. Ο σκοπός ήταν η μετάβαση στη δημοκρατία και η παγίωση της δημοκρατίας σύντομα. Εγώ ήμουν εκείνη την εποχή υπέρ της πρώτης εκδοχής, αυτής που δεν ακολουθήθηκε. Ωριμάζοντας θεώρησα ότι αυτό ήταν ένα αναγκαίο κακό. Αυτό δε με οδήγησε στο να καταριέμαι τη μεταπολίτευση όμως. Πρέπει να τη ζυγίσουμε και να πούμε ότι κάναμε τεράστια βήματα.

Τώρα, μετά το 2015 και τον «σεισμό» αυτό, κοιτάξτε, όταν γίνεται μια πολύ μεγάλη τομή, δε γίνεται εν κενώ· υπάρχουν οι αδράνειες του παρελθόντος, οι πολιτικές, κοινωνικές και οργανωτικές δυνάμεις του παρελθόντος, που το τραβάνε προς μία άλλη κατεύθυνση. Είναι μια ανοικτή μάχη, πολιτική και κοινωνική μάχη η οποία διεξάγεται. Και τα κόμματα μπορούν δυνάμει να παίξουν έναν πάρα πολύ σημαντικό ρόλο, για να έρθω και στην άλλη ερώτηση. Νομίζω ότι είναι λοιπόν ανοικτό το ερώτημα και ανοικτές οι προκλήσεις που έχουν οι νέες ηγετικές πολιτικές δυνάμεις της χώρας και ευθύνες.

Τώρα στις ερωτήσεις των αγαπητών συναδέλφων, του κ. Τριμικλινιώτη και του κ. Κατσουρίδη, για την ευθύνη των κομμάτων και τι να κάνουν. Κοιτάξετε, τα κόμματα είναι ο κατεξοχήν βολонταριστικός θεσμός. Δεν υπάρχει άλλος θεσμός. Μαζεύονται, αποφασίζουν και κάνουν αυτό ή το άλλο, έχουν αυτή την ευελιξία. Το κάνουν όμως σε πολύ συγκεκριμένες κοινωνικές και πολιτικές, οργανωτικές και συνταγματικές συνθήκες. Δεν το κάνουν εν κενώ, έτσι; Και αυτές οι συνθήκες έχουν να κάνουν με δύο απλά όσο και πολύ σύνθετα πράγματα: το timing κάθε φορά και τους κοινωνικούς και πολιτικούς συσχετισμούς. Άρα, έχουν ευθύνη τα κόμματα και το τι πρέπει να κάνουν -πενάω και στην τελευταία ερώτηση- είναι να επανασυνδεθούν με την κοινωνία. Αυτό μπορούν να το κάνουν, μπορούν να το επιχειρήσουν.

Τα κόμματα δεν έχουν κρίση. Ξέρετε, τα κόμματα αναφέρονται στη βιβλιογραφία ήδη από τον 19^ο αιώνα, ήταν πριν από περίπου εκατόν είκοσι τόσα χρόνια, όταν πρωτογράφηκε κείμενο κριτικής απέναντι στα κόμματα, ότι διαλύονται και ότι δεν είναι δημοκρατικά κ.λπ. Τόσα χρόνια έχουν περάσει από τα πρώτα τα κλασικά κείμενα του Ostrogorsky, του Michels. Τα κόμματα έχουν παρουσία σε τρία πεδία: το πεδίο του κράτους και της οργάνωσης των εκλογών -γιατί είναι απαραίτητο να δομήσουν την ψήφο, έτσι είναι ο τεχνικός όρος, εκεί τα πάνε καλά- και τα άλλα δύο πεδία, όπου έχουν τελείως αποτύχει, που είναι το εσωκομματικό πεδίο και η παρουσία τους στο κοινωνικό πεδίο. Αυτό μπορούν να το κάνουν, ακόμα και αν υπονομεύσουν αυτό τον συμβολικό χαρακτήρα, που ορθώς λέει ο κ. Κατσουρίδης ότι παίρνει η πολιτική συμβολικό χαρακτήρα και υποτακτικό στην οικονομία.

Ευχαριστώ πολύ.

Πρόεδρος πάνελ:

Ευχαριστούμε πάρα πολύ τον κ. Σπουρδαλάκη για τις σύντομες και πολύ ουσιαστικές απαντήσεις.

Να ζητήσω και από τον κ. Χρυσοστομίδα πάλι το ανέφικτο των δύο-τριών λεπτών στις απαντήσεις.

Κύπρος Χρυσστομίδης:

Πρώτα όσον αφορά τον κ. Αγγελίδη. Αν η Βουλή επαναλάβει νομοθέτημα μετά από απόρριψη του ίδιου νομοθετήματος από το Ανώτατο Δικαστήριο, κατά πόσο πρέπει να υπερισχύσει ή όχι. Εδώ τίθεται ερώτημα, πρώτον, αν το Ανώτατο Δικαστήριο μπορεί να κρίνει όλες τις νομοθετικές πράξεις της Βουλής, εάν γίνει αναφορά από τον Πρόεδρο ή αν η κυριαρχία της Βουλής, που νομοθετεί εν παντί θέματι, πρέπει να υπερισχύσει αυτού του θέματος...

Αλέκος Μαρκίδης:

Του συντάγματος; Να υπερισχύσει του συντάγματος;

Κύπρος Χρυσστομίδης:

Όχι, το ερώτημα είναι κατά πόσο η κυριαρχία της Βουλής υπερισχύει εκείνης της απόφασης του Ανώτατου Δικαστηρίου. Νομίζω πως όχι.

Στην κυρία η οποία είπε κατά πόσο ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να υπογράψει συμφωνία για το Κυπριακό, χωρίς να πάρει την έγκριση της Βουλής ή του λαού γενικά. Νομίζω ότι τουλάχιστον εθιμικά ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας θεωρείται και ηγέτης της ελληνοκυπριακής κοινότητας, διαπραγματεύεται μόνο υπό αυτή την ιδιότητά του και μπορεί να συγκατατεθεί σε υπογραφή ή αποδοχή μιας συμφωνίας, νοουμένου ότι ad referendum τη στέλνει ενώπιον του κυπριακού λαού για δημοψήφισμα.

Για το θέμα της παραίτησης της αρχηγού της Αλληλεγγύης σήμερα, το οποίο θα αποφασιστεί, νομίζω, στις 26 Νοεμβρίου από το Ανώτατο Δικαστήριο, θεωρώ ότι κενωθείσα έδρα πρέπει να έχει νόμιμα αναληφθεί, για να μπορεί να ισχύσει η συνταγματική διάταξη ή άλλως πως μη κενωθείσα έδρα θεωρείται εκείνη η οποία ο υποψήφιος που την έχει κερδίσει την αποποιείται, πριν ακόμη δώσει τη διαβεβαίωση στη Βουλή. Ένα βασικό ερώτημα το οποίο θα αποφασιστεί, όπως είπαμε, στις 26 Νοεμβρίου.

Για τα άλλα να ευχαριστήσω και εγώ τον κ. Σπουρδαλάκη για τις απαντήσεις του. Πράγματι, μας διαφώτισαν ιδιαίτερα.

Μιχάλης Σπουρδαλάκης:

Και εγώ ευχαριστώ πολύ.

Πρόεδρος πάνελ:

Ευχαριστούμε πάρα πολύ τους ομιλητές, ευχαριστούμε εσάς για την παρουσία και την υπομονή σας.

Μέρος Γ΄

*Προεδρική Δημοκρατία vs Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας:
Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα*

Πρόεδρος πάνελ: **Αντώνης Μανιτάκης**

Αλέκος Μαρκίδης

Κωνσταντίνος Κόμπος

Χρήστος Λυριντζής

Πηνελόπη Φουντεδάκη

Συζήτηση

Εκπρόσωπος Τύπου της Βουλής των Αντιπροσώπων:

Κυρίες και κύριοι,

Συνεχίζουμε με το τρίτο μέρος του συνεδρίου, στο οποίο θα προεδρεύσει ο κ. Αντώνης Μανιτάκης, Ομότιμος Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Κοσμήτορας της Σχολής Νομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου, πρώην Υπουργός Εσωτερικών, καθώς και πρώην Υπουργός Διοικητικής Μεταρρύθμισης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης.

Συμμετέχοντες στο πάνελ είναι ο κ. Αλέκος Μαρκίδης, πρώην βουλευτής και πρώην Γενικός Εισαγγελέας της Κυπριακής Δημοκρατίας, ο κ. Κωνσταντίνος Κόμπος, Αναπληρωτής Καθηγητής Δημοσίου Δικαίου και Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Αντιπρόεδρος του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Κύπρου, ο κ. Χρήστος Λυριντζής, Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης-Συγκριτικής Πολιτικής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και η κ. Πηνελόπη Φουντεδάκη, Καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Παρακαλώ, κύριε Μανιτάκη.

**Πρόεδρος πάνελ:
(Αντώνης Μανιτάκης)**

Αξιότιμε κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Ελλήνων,
Αξιότιμε κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Αντιπροσώπων,
Αξιωματούχοι διάφορων θεσμών και αρχών,
Κυρίες και κύριοι,
Αγαπητές συναδέλφισσες, αγαπητοί συνάδελφοι,

Φτάσαμε στο τέλος του συνεδρίου. Αυτή είναι η τελευταία συνεδρία. Χαίρομαι ειλικρινά, γιατί προεδρεύω, γιατί συμμετέχω, και θέλω να ευχαριστήσω τον Πρόεδρο της Βουλής των Αντιπροσώπων, τον κ. Συλλούρη, γιατί μου έκανε την τιμή να με προσκαλέσει και να με συμπεριλάβει στην κυπριακή αντιπροσωπία. Ευχαριστώ πολύ.

Χαίρομαι όμως, γιατί το θέμα είναι πάρα πολύ καυτό και πολύ επίκαιρο και πολύ ουσιαστικό. Χαίρομαι, γιατί προεδρεύω σ' ένα πάνελ που υπάρχουν εκλεκτοί συνάδελφοι τόσο από την κυπριακή πλευρά όσο και από την ελληνική.

Η τελευταία συνεδρία έχει το εξής δύσκολο, αλλά αρκετά ουσιαστικό καθήκον: Πρέπει να συνοψίσει, να βγάλει συμπεράσματα. Έτσι πρέπει να γίνει, αλλά φοβάμαι ότι ο σύντομος χρόνος που έχουμε δε μας το επιτρέπει. Και, δεύτερον, το θέμα είναι τέτοιο, που είναι δύσκολο, πολύ δύσκολο να συνοψίσει κανείς και να βγάλει πορίσματα. Πώς να συγκρίνει δύο τύπους κυβερνητικών συστημάτων -και όχι πολιτευμάτων- πώς να συγκρίνει δυο χώρες που έχουν διαφορετικές εμπειρίες, διαφορετική κουλτούρα και έχουν διαφορετικά συστήματα; Αλλά ο υπότιτλος μας βοηθάει: «Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα».

Πράγματι, νομίζω ότι η ουσία όλου αυτού του συνεδρίου είναι μήπως εντοπίσουμε κάποια μειονεκτήματα και πλεονεκτήματα στο ένα σύστημα και να διερωτηθούμε πώς μπορούμε να τα μεταφέρουμε στο άλλο σύστημα μέσα από την ιστορική εμπειρία της κάθε χώρας, λαμβάνοντας όμως υπόψη μας αυτό που έχουν τονίσει πολλοί ομιλητές, ότι υπάρχουν τόσα πολιτεύματα όσες και χώρες. Υπάρχει ένας γενικός ιδεότυπος, αλλά είναι γενικός. Χρειαζόμαστε

τον ιδεότυπο, για να κάνουμε αναφορές, να μπορούμε να συγκρίνουμε, αλλά είναι ένα θεωρητικό σχήμα. Στην πράξη κάθε χώρα, έστω και αν ξεκινάει με κάποιο ιδεότυπο, σύμφωνα με την παράδοσή της, την κουλτούρα της, το κομματικό της σύστημα, τη συναίνεση ή όχι που υπάρχει, διαμορφώνει πολύ διαφορετικά και ζει αυτό το συγκεκριμένο κυβερνητικό σύστημα στην κατηγορία του οποίου και ανήκει.

Δε θέλω να προλάβω περισσότερο τους ομιλητές. Απλώς, επισημαίνω ότι όσο μπορούμε πρέπει -εγώ τώρα θα κρατήσω κάποιες σημειώσεις- να βρούμε τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα όσον αφορά την αποτελεσματικότητα του κάθε συστήματος, σε ό,τι αφορά τη διακυβέρνησή του, σε ό,τι αφορά την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος και του κοινού καλού και σε μερικά άλλα κριτήρια.

Έχω εμπιστοσύνη απόλυτη στους εισηγητές ότι θα τηρήσουν με θρησκευτική ευλάβεια τον χρόνο που τους ανήκει. Οπότε, θα παρακαλέσω πολύ όσο μπορείτε πιο συνοπτικά τα ουσιώδη, ένα abstract, και να συνεχίσει η συζήτηση.

Λοιπόν, καλώ τον πρώτο ομιλητή, τον κ. Μαρκίδη, ο οποίος είναι πρώην βουλευτής, πρώην Γενικός Εισαγγελέας της Κυπριακής Δημοκρατίας. Και ξέρετε πάρα πολύ καλά ότι ο θεσμός του Γενικού Εισαγγελέα είναι ένας πολύ σημαντικός, πολύ αναγκαίος και πολύ χρήσιμος θεσμός. Θα τον ακούσω με πολλή ευχαρίστηση να μας πει τα πορίσματα από τα βιώματα που είχε ως Γενικός Εισαγγελέας.

Έχετε τον λόγο.

Αλέκος Μαρκίδης:

Κύριε Πρόεδρε της ελληνικής Βουλής,

Κύριε Πρόεδρε της κυπριακής Βουλής,

Κυρία δικαστή του Ανωτάτου Δικαστηρίου,

Κύριοι βουλευτές,

Κυρία βουλευτή,

Αγαπητοί προσκεκλημένοι,

Κυρίες και κύριοι,

Και συνάδελφοι, δικηγόροι όσοι είσθε,

Θα ήθελα να αρχίσω λέγοντας ότι έχει ορθά λεχθεί ότι το κυπριακό σύνταγμα δημιουργεί ένα *sui generis*, ιδιότυπο σύστημα διακυβέρνησης, το οποίο άρχισε το 1960 ως δικαιοδικό και εξελίχθηκε μετά το 1964 στη ζωντανή πράξη ως προεδρικό σύστημα, πάλι με κάποιες ιδιοτυπίες. Αλλά σε αυτό το σημείο θα ήθελα να πω ότι δεν μπορώ να θεωρήσω ότι ο δικαιοδικισμός που υπήρχε στο σύνταγμά μας ήταν τμήμα των διαφόρων *checks and balances*, όπως τις είχε θεωρήσει ο Μοντεσκιέ ή όπως τις είχαν υιοθετήσει οι Αμερικάνοι. Εγώ δεν πιστεύω ότι ο Καραμανλής και ο Αβέρωφ ή ο Μεντερές και ο Ζορλού στη Ζυρίχη είχαν υπόψη τους *checks and balances*. Στην ουσία επρόκειτο -και αυτό έκαμαν- για έναν πολιτικό συμβιβασμό. Το αν είχαν ερωτηθεί οι Κύπριοι ή όχι, με άλλα λόγια αν γνώριζε ή δε γνώριζε ο Μακάριος -ακόμα υπάρχει διαπληκτισμός μεταξύ μακαριακών, αντιμακαριακών της εποχής εκείνης- δεν έχει σημασία. Η ουσία είναι ότι επρόκειτο για έναν πολιτικό συμβιβασμό. Ο κυπριακός λαός δεν είχε ερωτηθεί και ως αποτέλεσμα στο Λονδίνο απλώς συνεπληρώθη η Συμφωνία Ζυρίχης με τη συνθήκη για τις βρετανικές βάσεις, που μπήκαν ως τμήμα της Συνθήκης Εγκαθίδρυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Γι' αυτό λέμε είναι αποτέλεσμα των συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου, αλλά ως αποτέλεσμα υπήρξε ένα συγκεκριμένο σύνταγμα, του 1960. Και αυτό το σύνταγμα στην ουσία απαριθμεί ποιες είναι οι θεμελιώδεις διατάξεις του, αυτές που δεν μπορούν ποτέ να αλλοιωθούν, να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν και είναι αυτές που δεν εφαρμόζονται λόγω του δικαίου της ανάγκης από τον Γενάρη του 1964 και εντεύθεν.

Αλλά και πάλι υπάρχει μία ιδιοτυπία. Στη Ζυρίχη είχαν συμφωνήσει ότι όλοι, το σύνολο της εκτελεστικής εξουσίας θα ανήκε από κοινού στον Πρόεδρο και στον Αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας. Αυτό είναι ένα σημείο στο οποίο η δική μας ελληνοκυπριακή πλευρά έστησε πόδι στις διαπραγματεύσεις για τη μετατροπή της Ζυρίχης σε σύνταγμα. Και είπαμε: «Δεν μπορούμε να δεχτούμε ότι η εκτελεστική εξουσία θα ανήκει από κοινού στους δύο, διότι δεν μπορεί να λειτουργήσει». Και έτσι ο εκπρόσωπος της Ελλάδος Θεμιστοκλής

Τσατσογ και ο εκπρόσωπος της Τουρκίας Νικάτ Ερίμ έφυγαν μόνοι τους στο εξωτερικό και πύραν τη λύση που εισήγαγαν στο σύνταγμα. Ποια λύση; Δε λέγει πλέον το σύνταγμά μας ότι ανήκει η εκτελεστική εξουσία από κοινού στους δύο, αλλά ότι την εκτελεστική εξουσία διασφαλίζουν από κοινού οι δύο. Άρθρο 46, «διασφαλίζουν», όχι «την έχουν».

Πέραν αυτού, ακριβώς προέκυψε το θέμα το κατάλοιπο της εκτελεστικής εξουσίας να δοθεί στο Υπουργικό Συμβούλιο, ώστε έχουμε αυτή τη στιγμή ως αποτέλεσμα -και είναι η μόνη επιτυχία που είχαμε μετά τη Ζυρίχη και προ της εγκαθιδρύσεως της Δημοκρατίας, τον Αύγουστο- έχουμε ως αποτέλεσμα Πρόεδρο με συγκεκριμένες εκτελεστικές εξουσίες, Αντιπρόεδρο με συγκεκριμένες -πολύ λιγότερες, για να είμεθα ειλικρινείς- εκτελεστικές εξουσίες, Πρόεδρο και Αντιπρόεδρο με κοινές εξουσίες. Και το κατάλοιπο των εξουσιών, που είναι το 85%-90% της εκτελεστικής εξουσίας, ανήκει στο Υπουργικό Συμβούλιο· αυτή είναι η ιδιοτυπία. Το Υπουργικό Συμβούλιο δεν το εκλέγει κανένας, το διορίζει και το παύει ο Πρόεδρος κατά βούληση και άνευ ελέγχου. Δεν υπάρχει δυνατότητα να ελέγξεις την παύση ή τον διορισμό υπουργού ενώπιον δικαστηρίου. Πολιτικά τον ελέγχεις, του κάμνεις κριτική, αλλά αυτό θα κριθεί, όταν θα έρθουν ξανά εκλογές και θα βάλει ο ίδιος υποψηφιότητα.

Το αποτέλεσμα είναι ότι μπορεί να λέγει το σύνταγμά μας ότι την εκτελεστική εξουσία, το κατάλοιπο, το οποίο είναι το μεγαλύτερο μέρος, το έχει το Υπουργικό Συμβούλιο, αλλά, εφόσον ο Πρόεδρος διορίζει και παύει τους υπουργούς αυτού, χωρίς να έχει ψήφο στο Υπουργικό Συμβούλιο... Ε, ωραία, τι ψηφίζουν οι άνθρωποι; Αλλά δικαιούται να μιλά. Λέει: «Ψηφίστε το. Δεν το ψηφίζετε; Αύριο να μου φέρετε την παραίτησή σας. Δε θα μου τη φέρετε; Σας παύω!». Άρα, στην ουσία είναι σαν να έχει ο ίδιος την εκτελεστική εξουσία και βέβαια, επειδή ένας Πρόεδρος πολιτικά δεν μπορεί κάθε λίγο να αλλάζει υπουργούς, παύοντας και διορίζοντας, ο περιορισμός που έχει είναι αυτός, ο πολιτικός περιορισμός, ότι το κύρος του δεν επιτρέπει να αλλάζει διαρκώς υπουργούς και είναι εδώ ο μόνος πολιτικός περιορισμός που μπορεί να λεχθεί ότι έχει ο Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας στην άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας. Νομικά ανήκει στο Υπουργικό Συμβούλιο. Άλλο το «νομικά», άλλο η ζωντανή πραγματικότητα.

Αν πάμε τώρα στα κοινοβουλευτικά θέματα, όπως είπε και ο έντιμος Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων, υπάρχει ένα πρωθυπουργοκεντρικό σύστημα. Και αυτό στην ουσία ήταν ανέκαθεν το σύστημα και από την εποχή της βασιλευσμένης δημοκρατίας, τουλάχιστον μετά το 1952, θα έλεγα εγώ, όπου άρχισαν κόμματα να έχουν απόλυτη πλειοψηφία. Είχαμε τις αποστασίες του 1965, τη χούντα, αλλά μετά επανήλθε η δημοκρατία και πάλι επανήλθε η δύναμη ενός Πρωθυπουργού του οποίου το κόμμα έχει την απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή. Και ξαφνικά, ενώ δεν υπήρχε κουλτούρα συμμαχιών στην Ελλάδα, αναγκαστικά άρχισαν και στην Ελλάδα να κάμνουν συμμαχίες. Πότε δημιουργήθηκε τέτοια κουλτούρα; Και στην Αγγλία δεν υπήρχε κουλτούρα. Αν εξαιρέσουμε τους δύο παγκόσμιους πολέμους, που αναγκάστηκαν να κάμνουν διακομματικές κυβερνήσεις, τα δύο τελευταία χρόνια του Μεγάλου Πολέμου και από το 1940 και εντεύθεν για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ούτε στο Ηνωμένο Βασίλειο υπήρχε τέτοια κουλτούρα μέχρι πρόσφατα, που έγινε συμμαχία μεταξύ συντηρητικών και φιλελευθέρων και κυβέρνησαν για πέντε χρόνια μαζί, αλλά το αποτέλεσμα ήταν η εξαφάνιση του μικρού κόμματος. Δεν ξέρω τι θα γίνει στην Ελλάδα στις εκλογές, δε θα πω τι θα γίνει σε σχέση με το αν θα επανέλθει μία αυτοδυναμία ή αν θα εξακολουθήσει το σύστημα να επιβάλλει συμμαχίες, πράγμα το οποίο υποχρεωτικά σημαίνει ότι μπαίνει και νερό στο κρασί του μεγάλου κόμματος. Διότι άλλως πως, πώς θα κρατηθεί στην εξουσία αν δεν κάνει και ορισμένες παραχωρήσεις προς ένα μικρό κόμμα, όπως κάμνουν στη Γερμανία εδώ και χρόνια ή όπως κάμνουν σε πολλούς άλλους τόπους;

Έτσι ακριβώς στην Κύπρο μέχρι το 1977 -να είμεθα ειλικρινείς- ο Μακάριος, όποτε ήθελε να βγει Πρόεδρος, έβγαινε. Και αυτό το παραδέχονταν όλοι. Εν πάση περιπτώσει, στα δεκαεπτά χρόνια που υπήρχε Μακάριος, ό,τι έστελνε στη Βουλή, με ελάχιστες εξαιρέσεις, όπως το 1962 η μισθοδοσία των δικαστών, γινόταν δεκτό. Και η μισθοδοσία των δικαστών αυξήθηκε από τη Βουλή, αντισυνταγματικά, κάποιος θα έλεγε, διότι αύξησε τον προϋπολογισμό. Αλλά ο Μακάριος δεν έκαμε θέμα. Το δέχτηκε. Αυτό έγινε το 1962· ήταν η μόνη περίπτωση. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις ό,τι νομοσχέδιο πήγαινε στη Βουλή ψηφιζόταν. Και υπήρχε και κόμμα που είχε αυτοδυναμία· ήταν το ΔΗ.ΚΟ. Το 1976 με πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα το δεύτερο σε μέγεθος κόμμα του τόπου, ο τότε νεοϊδρυθείς Δημοκρατικός Συναγερμός έμεινε εκτός

Βουλής με 25% των ψήφων και το ΔΗ.ΚΟ. είχε 22 βουλευτές, μέχρι την εποχή που αποχώρησε ο Αλέκος Μιχαηλίδης και δυο-τρεις άλλοι και έχασε την αυτοδυναμία του.

Μετά την εφαρμογή του αναλογικού εκλογικού συστήματος για πρώτη φορά το 1981 δεν υπήρξε άλλη περίπτωση που οποιοδήποτε κόμμα να κατορθώσει να πάρει αυτοδυναμία στην κυπριακή Βουλή. Υπήρχαν περιπτώσεις όμως όπου, συνεπεία συμμαχίας προς εκλογήν Προέδρου, υπήρχαν και κοινά προγράμματα που έπρεπε να ψηφίζονται στη Βουλή, όπως ήταν η εποχή του μίνιμουμ προγράμματος, που διήρκεσε από το 1983, που ήταν οι προεδρικές εκλογές, μέχρις ότου υπήρξε η πολιτική διαφορά σε σχέση με τον χειρισμό του κυπριακού προβλήματος μεταξύ Α.Κ.Ε.Λ. και ΔΗ.ΚΟ. -και Σπύρου Κυπριανού κατ' ακρίβειαν- με αποτέλεσμα ο Σπύρος Κυπριανού να βρεθεί με μειοψηφία και απέναντί του να έχει ένα Α.Κ.Ε.Λ. και έναν ΔΗ.ΣΥ., οι οποίοι για έναν χρόνο συνεργάζονται. Και ας μην το διαψεύδουν. Συνεργάζονται, ψήφισαν από κοινού διάφορα νομοσχέδια, εξού και άρχισαν οι αναφορές του Προέδρου προς το Ανώτατο Δικαστήριο, ο οποίος έβλεπε ότι οι εξουσίες του άρχισαν να μειώνονται και την εποχή εκείνη τις περισσότερες αναφορές τις είχε χάσει, όπως είχε χάσει την αναφορά για τους έκτακτους υπαλλήλους, την αναφορά για τα δάνεια και διάφορες άλλες. Έφτασαν και υπερέβησαν τα όρια τα δύο κόμματα, όταν ψήφισαν να παραιτηθεί, εκτός αν δεχτεί το Σχέδιο Ντε Κουεγιάρ, το 1985. Εκεί ακριβώς είναι που ελέχθη από το Ανώτατο Δικαστήριο «αυτά είναι εξωσυνταγματικά, εμείς δεν αναμειγνύομαστε».

Άκουσα ερμηνείες σήμερα. Δεν είναι τόσο απλό, διότι το Ανώτατο είπε: «Δεν ανακατεύομαι». Είπε ο φίλος μου ο κ. Αγγελίδης: «Γιατί δεν ψηφίζει νόμο η Βουλή να πει ότι αναμειγνύεται η ίδια;». Για τον απλούστατο λόγο ότι πάλι θα κάνει αναφορά τον νόμο αυτό ο Πρόεδρος και διότι κατά πάσα πιθανότητα το Ανώτατο Δικαστήριο πρέπει να πει: «Δεν αναμειγνύομαι, είναι και αυτό εξωσυνταγματικό». Εν πάση περιπτώσει, δε θέλω να επεκταθώ ακριβώς πάνω σ' αυτό το θέμα, διότι ο χρόνος είναι πολύ περιορισμένος. Εκείνο το οποίο όμως θέλω να τονίσω είναι το εξής: Όσο ιδεατό και αν είναι ένα σύστημα, εάν δε συνάδει με τη γενικότερη κουλτούρα μίας κοινωνίας, θα αποτύχει. Όσα ελαττώματα και αν έχει ένα σύστημα, εάν συνάδει με την

κουλτούρα, διότι η κουλτούρα προνοεί καλή θέληση μεταξύ των διάφορων πολιτικών αντιμαχομένων κομμάτων, τότε μπορεί να επιτύχει, παρά τα ελαττώματά του.

Βλέπουμε συνεπώς ότι αυτή τη στιγμή διαρκώς έχουμε έναν Πρόεδρο που εκλέγεται, συνήθως στον δεύτερο γύρο, άρα δεν μπορεί να πει: «Χα, είναι από την αρχή που έχω 52% ή 53% ή 56%!». Είναι στον δεύτερο γύρο που πήρε το 56%, διότι κάποια άλλα κόμματα που έχασαν στον πρώτο γύρο τον ψήφισαν. Εντάξει, αλλά δεν έχει πλειοψηφία στη Βουλή. Η Βουλή όμως στην Κύπρο, που αποτελείται από κόμματα και η πλειοψηφία των κομμάτων είναι εναντίον του εκάστοτε Προέδρου, δεν έχει την κουλτούρα να τορπιλίζει τα κυβερνητικά έργα, εάν αυτό θα ζημιώσει τον τόπο. Δηλαδή πρώτα μπαίνει για όλα τα κόμματα τα κυπριακά το θέμα «θα ωφελήσουμε τον τόπο ή δε θα τον ωφελήσουμε;» και μόνο σε οριακές περιπτώσεις παίρνουν τυφλά αντιπολιτευτική στάση. Αυτή ήταν η κουλτούρα μέχρι στιγμής. Τώρα αν θα αλλάξει ή όχι, εγώ δεν μπορώ να προβλέπω το μέλλον, βλέπω όμως σημάδια, τα οποία δεν μπορώ να πω ότι δεν είναι ανησυχητικά.

Υπήρξε το ερώτημα: «Ποιος αντιπροσωπεύει τον λαό, ο Πρόεδρος ή η Βουλή;». Και οι δύο εκλέγονται. Οι βουλευτές εκλέγονται ευθέως, αλλά οι βουλευτές δεν εκλέγονται από όλους τους ψηφοφόρους παγκυπρίως, αλλά ο κάθε βουλευτής εκλέγεται στην επαρχία του. Το σύνολο των βουλευτών εκλέγεται παγκυπρίως, αλλά είναι κομματιασμένη η ψήφος στις διάφορες επαρχίες. Ο Πρόεδρος εκλέγεται από όλους και είναι ένας και δεν έχει ανάγκη, προκειμένου να διαμορφώσει πολιτική, να κάμει συνεννοήσεις, διαβουλεύσεις, κοινοβουλευτικές επιτροπές, συζητήσεις κ.ο.κ., διαμορφώνει πολιτική. Άρα, είναι πολιτικά σε ισχυρότερη θέση απ' ό,τι είναι η Βουλή να διαμορφώσει την εκάστοτε κρατική πολιτική, ενόσω είναι ο ίδιος Πρόεδρος. Τώρα σε ποιο σημείο καταφέρνει η Βουλή να τον σταματά και να εφαρμόζει μια δική της πολιτική εξαρτάται και από τη Βουλή και από τις πολιτικές καταστάσεις που υπάρχουν και από το πώς κρίνει και η Βουλή ότι αντιδρά η κοινή γνώμη, αυτό έχει σημασία. Γι' αυτό τον λόγο θα έλεγα ότι ένας μεγάλος παράγων που επηρεάζει την όλη πολιτική ατμόσφαιρα στην Κύπρο, αλλά και τη στάση των κομμάτων είναι η κοινή γνώμη όπως την ψηλαφούν τα κόμματα κατά τη διάρκεια της βουλευτικής περιόδου.

Το δυστύχημα για την Κύπρο είναι ότι λόγω των καταστάσεων των εσωτερικών το 1965, που έληγε η θητεία της πρώτης Βουλής και η θητεία του πρώτου Προέδρου, δεν μπορούσαν, λέει, να γίνουν εκλογές και παρατείνεται η θητεία του πρώτου Προέδρου και η θητεία της Βουλής για έναν χρόνο. Το 1966 το ίδιο, το 1968 έρχεται ο Μακάριος και λέει: «Τη δική μου θητεία δε θα την παρατείνετε, εγώ θα κάμω εκλογές». Και έγιναν εκλογές το 1968. Ήταν εκλογές με αντίπαλο τον Τάκη Ευδόκα, πήρε το 97% ο Μακάριος, αλλά η θητεία της Βουλής παρετάθη πάλι. Παρετάθη το 1968, παρετάθη το 1969 και έγιναν εκλογές το 1970. Μετά, αντί να γίνουν το 1975, έγιναν εκλογές το 1976, διότι λόγω των καταστάσεων του 1975, που ήταν πολύ πρόσφατα γεγονότα η τουρκική εισβολή, οι πρόσφυγες κ.ο.κ., δεν μπορούσαν, κατά τη γνώμη της τότε Βουλής, να γίνουν εκλογές, και παρέτεινε τη θητεία της μέχρι το 1976. Το αποτέλεσμα είναι ό,τι βλέπετε: δημιουργήθηκε ένα κενό μεταξύ βουλευτικών εκλογών και προεδρικών εκλογών, ενώ σύμφωνα με το σύνταγμά μας έπρεπε αυτές οι εκλογές περίπου να συμπίπτουν. Ενώ τώρα στην ουσία, άμα τα μετρήσετε καλά, είναι ζήτημα να έχουμε έναν χρόνο, δώδεκα μήνες που δεν είμαστε σε προεκλογική περίοδο. Κατά τα λοιπά είμαστε σε προεκλογική περίοδο!

Ευχαριστώ πολύ.

Πρόεδρος πάνελ:

Ευχαριστούμε και εμείς πολύ τον κ. Μαρκίδη για την πραγματικά ζωντανή, αλλά και μεστή από συμπεράσματα εισήγησή του. Μας έδειξε, νομίζω, με έναν τρόπο ιδιαίτερα παραστατικό και αφηγηματικό τη μοναδικότητα του πολιτεύματος της Κυπριακής Δημοκρατίας και ότι ναι μεν ανήκει στον ιδιότυπο του προεδρικού συστήματος, με τις ιστορικές όμως συνθήκες που έπρεπε να λειτουργήσει το πολίτευμα αυτό θα έπρεπε να γίνουν μερικές προσαρμογές. Οι καταστάσεις που δημιουργήθηκαν τους ανάγκασαν να κάνουν αναφορά στο δίκαιο της ανάγκης και να προσαρμόσουνε εξ ανάγκης πολλές διατάξεις του συντάγματός τους στην ιστορική πραγματικότητα που είχε δημιουργηθεί. Οι προσωπικότητες, όπως ο Μακάριος, έπαιξαν έναν καθοριστικό ρόλο για τον τρόπο της πραγματικής λειτουργίας του πολιτεύματος, ο συσχετισμός των δυνάμεων, τα κόμματα, η κουλτούρα, όπως τόνισε, η κουλτούρα ενός λαού, και υπογράμμισε -και θέλω να υπογραμμίσω αυτό που είπε- ότι ένα πολίτευμα

που δεν ταιριάζει σε μια κουλτούρα δεν αφομοιώνεται, δε λειτουργεί. Και στο τέλος αυτό που συγκράτησα εγώ ήταν ότι πολλές από τις αρμοδιότητες του Προέδρου της Βουλής καθορίστηκαν απ' το κλίμα της εποχής, από τον συσχετισμό των κομματικών δυνάμεων, από τις κομματικές δυνάμεις και κυρίως -ήταν αυτό που έδωσε, νομίζω, την ώθηση και διαρκεί ακόμα- από αυτή την πολιτική κομματική συναίνεση που λειτουργεί μεταξύ των κομμάτων.

Ευχαριστούμε πάρα πολύ.

Τώρα δίνω γρήγορα τον λόγο στον κ. Κωνσταντίνο Κόμπο, Αναπληρωτή Καθηγητή Δημοσίου Δικαίου και Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος είναι ταυτόχρονα και Αντιπρόεδρος του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Κύπρου.

Κωνσταντίνος Κόμπος:

Σας ευχαριστώ.

Να ευχαριστήσω τους διοργανωτές για την τιμητική πρόσκληση, για την ευκαιρία συμμετοχής σε μία τόσο σημαντική θεσμική πρωτοβουλία. Ειδικά ως προς το κυπριακό πλαίσιο, το οποίο αναζητεί έναν μετασχηματισμό και μια μετάβαση σε μία νέα μορφή οργάνωσης ως μετεξέλιξη του κράτους, η συζήτηση έχει προστιθέμενη αξία.

Φυσικά, πρέπει να ομολογήσω ότι, όταν προετοίμαζα την εισήγησή μου, ένιωσα περίπου ότι βρισκόμουν σε ένα mission impossible. Καλούμαστε να συγκρίνουμε τα δύο πολιτεύματα παρουσιάζοντας μειονεκτήματα, πλεονεκτήματα. Αυτό προϋποθέτει μία αξιολόγηση και εν συνεχεία μία διαδικασία συγκριτική. Μεθοδολογικά αυτό απαιτεί υιοθέτηση κριτηρίων, προσδιορισμών τους, ιεράρχηση των κριτηρίων, άρα στον χρόνο τον οποίο έχουμε θεωρώ ότι είναι εκ των πραγμάτων εξαιρετικά δύσκολο. Παρ' όλα αυτά, θα επιχειρήσω να αναδείξω το απαιτητικό του εγχειρήματος και να τοποθετηθώ διά αυτού του τρόπου και στο ζητούμενο. Ο προβληματισμός δηλαδή γίνεται η δομή της εισήγησης. Το κυπριακό παράδειγμα αποτελεί το σημείο αναφοράς της εισήγησής μου, ξεκινώντας από τη βάση ότι είναι ένα αρκετά ιδιόρρυθμο, μπορεί να πούμε, σύστημα αυτό το οποίο έχουμε και αυτή η ιδιορρυθμία παίρνει

έναν διττό χαρακτήρα. Είναι διαφορετική αυτή που προκύπτει μέχρι το '64 και διαφορετική αυτή η οποία έχουμε να αντιμετωπίσουμε από το '64 και μετά.

Ως προς τα δύο τώρα συστήματα, το ελληνικό και το κυπριακό, μπορεί να εντοπίσουμε πάρα πολλά κοινά, όπως και αρκετές θεμελιώδεις διαφορές. Είναι και τα δύο όψεις της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, βασίζονται στις θεμελιώδεις αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος, στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών, εκφράζονται όμως με πολύ διαφορετικούς τρόπους. Ταυτόχρονα, θεωρώ ότι δεν υπάρχει ένα πρότυπο κοινοβουλευτικής ή προεδρικής δημοκρατίας το οποίο να είναι πυξίδα προσδιορισμού για άλλα μοντέλα ή άλλες εκφάνσεις ή εκφράσεις τους. Υπάρχει ένα φάσμα, μια τυπολογία εφαρμογών, αν θέλετε, με διαφορετικές αποχρώσεις. Κάθε κράτος μπορεί να υιοθετεί τα δικά του βασικά χαρακτηριστικά ή να τροποποιεί το σύστημα με βάση τα δικά του συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, άρα να έχουμε προεδρικό, κοινοβουλευτικό, μικτό, μοναρχία, κοινοβουλευτική μοναρχία κ.ο.κ. Αυτό γίνεται στη βάση προσαρμογής με τις ανάγκες, την ιστορία και την παράδοση του κάθε κράτους, οπότε η αξιολόγηση και η σύγκριση δεν μπορεί να προσπερνούν αυτή την πολύ βασική αρχή. Θεωρώ ότι το πολίτευμα κάθε κράτους είναι *sui generis*. Είναι απόρροια των εθνοκεντρικών του ιδιαιτεροτήτων και των προκλήσεων που καλείται να αντιμετωπίσει κατά την εφαρμογή του. Το ίδιο ισχύει με την Κύπρο, αλλά και με την Ελλάδα. Δεν μπορεί κάποιος να περιγράψει ή να αξιολογήσει το ελληνικό σύστημα, εάν δε συζητήσει ή αντιληφθεί πλήρως ιστορικά τον ρόλο της αναδιάταξης του πολιτεύματος, το ζήτημα της μοναρχίας, τη μεταπολίτευση. Πρέπει κάποιος δηλαδή να υιοθετήσει το *internal point of view*. Πρέπει να τοποθετηθεί μέσα στο αντικείμενο το οποίο καλείται να κρίνει και κατόπιν να συγκρίνει.

Ως προς το κυπριακό παράδειγμα τώρα, αυτός ο *sui generis* χαρακτήρας, όπως ανέφερα, χωρίζεται σε δύο περιόδους ή σε δύο φάσεις. Αρχικά είναι *sui generis* το σύστημα, εάν κάποιος σκεφτεί τον τρόπο με τον οποίο παράγεται, το δοτό του συντάγματος, τον οργανωτικό ρόλο του δικαιοδοτικού, τα εγγυητικά δικαιώματα τα οποία αποκτούν συνταγματική ισχύ στη βάση του άρθρου 181 του συντάγματος, άρα ευθύς εξαρχής πρόκειται περί μίας ιδιαίτερης ρύθμισης ή οργάνωσης του κυπριακού πολιτεύματος. Ταυτόχρονα, μεταμορφώνεται από το '64 και εντεύθεν στη βάση του δικαίου της ανάγκης. Είναι ένα νέο

sui generis σύστημα. Δεν αντικαθιστά τυπικά το αρχικό, δε μετασχηματίζεται δηλαδή, αλλά δημιουργείται μία παράλληλη συνταγματική πραγματικότητα. Έχουμε μία ιδιότυπα ιδιόμορφη προεδρική δημοκρατία, τόσο κατά την ίδρυση όσο και κατά την εξέλιξη, ειδικά μετά το '64. Τώρα πώς μπορεί να το συγκρίνεις αυτό, αυτή την εμπειρία, με το ελληνικό παράδειγμα; Από την ώρα που δεν υπάρχει αντίστοιχη εμπειρία στο ελληνικό παράδειγμα, η όποια σύγκριση θα δώσει διαθλασμένα ή λανθασμένα αποτελέσματα.

Επιπλέον, το κυπριακό παράδειγμα δεν είναι εύκολο για γενικές συγκρίσεις. Ας πάρουμε το θέμα της λαϊκής κυριαρχίας. Η έννοια του λαού απουσιάζει από το σύνταγμα· 199 άρθρα, πουθενά δε γίνεται τέτοια αναφορά. Το σύνταγμα είναι δοτό, όπως λέμε, συνεπεία των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, αλλά αυτό δεν είναι το μόνο. Το σύνταγμα είναι δοτό και για έναν άλλο λόγο. Τα 48 από τα 199 άρθρα δεν μπορεί να τροποποιηθούν. Δηλαδή έχει μονιμότητα το δοτό, το οποίο τότε ουσιαστικά κληρονομήσαμε. Έχουμε ταυτόχρονα τα εγγυητικά δικαιώματα. Αυτά είναι πολύ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία ομολογουμένως δεν εντοπίζονται σε άλλα κράτη, σε άλλα συστήματα, άρα αυτό από μόνο του δημιουργεί μια sui generis κατάσταση στο κυπριακό πλαίσιο. Κάποιος μπορεί να πει τώρα ότι ο λαός, συμμετέχοντας στην εκλογική διαδικασία, εμμέσως αποδίδει μία μορφή λαϊκής κυριαρχίας. Αυτό στην ουσία συγχέει την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος με τη λαϊκή κυριαρχία, η οποία εκδηλώνεται κατά έναν πανηγυρικό τρόπο, όπως λέει ο Σαρίπολος, κατά την κρατική γένεση.

Οπότε, απαιτούνται αντικειμενικά κριτήρια. Ποια είναι αυτά; Κάποιος μπορεί να πει, όπως είπε ο Καθηγητής κ. Μανιτάκης, η αποτελεσματικότητα, η εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος. Κάποιος άλλος μπορεί να πει ότι είναι η διάρκεια, η ανθεκτικότητα του συστήματος, η αποτροπή, η αντιμετώπιση συνταγματικών κρίσεων, η έννοια της μαχόμενης δημοκρατίας, ειδικά στην εποχή μας, η συσχέτιση με τη διάκριση των εξουσιών, η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ποιοτικό επίπεδο, το συμβολικό βάρος του συντάγματος, η λειτουργικότητα, η κρατική συνοχή. Στην Κύπρο μιλούμε για λειτουργικότητα, το ακούμε συνεχώς. Είναι ενδιαφέρον να ακούσουμε κάποτε τι σημαίνει τούτη η λειτουργικότητα. Πώς ορίζεται; Λειτουργικότητα είναι η λήψη απόφασης; Εάν δηλαδή η διαδικασία προβλέπει ότι, σε περίπτωση που οι δύο κοινότητες

δε συμφωνούν, δεν τοποθετούνται σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, τούτο είναι λειτουργικό; Ή, αν είναι λειτουργικό, είναι το ίδιο με τη συνέχεια, τη συνεκτικότητα του κράτους; Τούτο βέβαια είναι μία άλλη συζήτηση.

Τώρα πολύ σύντομα σε ό,τι αφορά το θέμα της ανθεκτικότητας ως παραδείγματος. Ένα παράδειγμα ανθεκτικότητας μπορεί να είναι κατά πόσο χρησιμοποιήθηκαν πρόνοιες, ειδικές διατάξεις εκτάκτου φύσεως, έκτακτης ανάγκης δηλαδή, όπως προβλέπει το άρθρο 183 του συντάγματός μας ή το 48 του ελληνικού. Στην Κύπρο ουδέποτε ενεργοποιήθηκε τούτη η διάταξη. Είχαμε τα γεγονότα του '64, το πραξικόπημα, την εισβολή· δεν ενεργοποιήθηκε η διάταξη αυτή. Άρα, αυτό τι σημαίνει; Η μη ενεργοποίηση είναι ένδειξη ανθεκτικότητας ή το αντίστροφο; Είναι αποτυχία του πολιτεύματος; Εάν συγκρίνω τώρα το ελληνικό με το κυπριακό παράδειγμα, πώς οριοθετώ το πλεονέκτημα και πού το μειονέκτημα;

Ολοκληρώνω πάλι με την ανθεκτικότητα και το κυπριακό παράδειγμα, που μπορεί να χαρακτηριστεί ως επιστημονικό παράδοξο. Κατέρρευσε το '64, διασώθηκε, παραμένει εν τοις πράγμασι σε ισχύ κάτω από το πρίσμα του δικαίου της ανάγκης, που επιφέρει μεταβολές στη λειτουργία του πολιτεύματος, αλλά διατηρεί σε ισχύ τις διατάξεις του συντάγματος του '60. Δεν είναι σαφές. Αντιλαμβανόμαστε όλοι ότι είναι μία κατάσταση ιδιαίτερη. Άρα, αν το κριτήριο είναι η ανθεκτικότητα, η Κύπρος είναι ταυτόχρονα περίπτωση άμεσης κατάρρευσης σε τρία περίπου χρόνια, που αμέσως μετά διασώζεται και επιβιώνει μέχρι σήμερα στη βάση του δικαίου της ανάγκης. Συνεπώς, δεν είναι εύκολη η σύγκριση. Πρόκειται περί μίας ειδικής περιπτώσεως την οποία έχουμε, όπου δεν είναι ξεκάθαρο ακόμη και το πολίτευμα. Δηλαδή αναφερόμαστε στο πολίτευμα του άρθρου 1 του συντάγματος ή στο πολίτευμα όπως αυτό από το '64 και μετά εφαρμόζεται ή και στα δύο; Δεν είναι εύκολη απάντηση. Μιλούμε σήμερα για προεδρικό σύστημα. Ποιο προεδρικό σύστημα; Του '60; Του '64; Μήπως εννοούμε επίσης το τι συμβαίνει μετά την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου τροποποιήθηκε το άρθρο 1 και προστέθηκε μία παράγραφος εκεί πέρα που αφορά την υπεροχή του δικαίου της Ένωσης; Δηλαδή δομικά πώς κολλά εκείνη η παράγραφος με την παράγραφο που ρυθμίζει το πολίτευμα;

Οπότε, το συμπέρασμα είναι ότι η μεταμοσχευτική λογική είναι μία παθογένεια

του Συγκριτικού Δικαίου και δεν ενδείκνυται. Δεν έχει σημασία εάν υποθέσουμε ότι το ελληνικό παράδειγμα υπερτερεί σε πλεονεκτήματα. Τα πλεονεκτήματα αυτά θα αφορούν το δικό του πεδίο εφαρμογής και αντίστροφα το κυπριακό. Συνεπώς, δεν μπορεί να προβούμε σε μια αξιολόγηση με σκοπό τη σύγκριση, διότι μεθοδολογικά και ουσιαστικά αυτό είναι εξαιρετικά δύσκολο. Δεν έχει σημασία τι είναι πλεονέκτημα ή τι θεωρούμε μειονέκτημα. Ζητούμενο είναι ο συντονισμός με τις ανάγκες του κράτους, του κάθε κράτους και του λαού του. Αυτό πρέπει να υπηρετεί το πολίτευμα, αυτό εκφράζεται διά του συντάγματος.

Σας ευχαριστώ πολύ.

Πρόεδρος πάνελ:

Ευχαριστούμε πολύ τον κ. Κόμπο, γιατί είχε δυο μεγάλες αρετές η εισήγησή του. Πρώτον, τελείωσε σε δέκα λεπτά και αυτό είναι προτέρημα, πολύ μεγάλο προτέρημα, το να μπορείς να πεις σε ελάχιστο χρόνο την ουσία του πράγματος, και, δεύτερον, γιατί ήτανε πολύ ενδιαφέρουσα η εισήγησή του, εμπειριστατωμένη, θα έλεγα, αιρετική, κριτική και η προσωπική μου απορία τον οδήγησε να σχετικοποιήσει κάθε δυνατότητα σύγκρισης, να εκμηδενίσει. Αλλά στο τέλος τόνισε και αυτός, αυτό συγκρατώ τουλάχιστον εγώ, ότι κάθε πολίτευμα πρέπει να το δούμε μέσα στη μοναδικότητά του, στην ιστορικότητά του. Παρ' όλα αυτά, αν μου επιτρέψεις να διαφωνήσω, μπορούμε να βάλουμε κάποια κριτήρια μεταξύ τους, μπορούμε με κάθε είδος σχετικής αντιμετώπισης και αξιολόγησης να συγκρίνουμε και να βγάζουμε κάποια πλεονεκτήματα θεσμικά ή άλλα.

Ευχαριστούμε πάρα πολύ και τώρα δίδω τον λόγο στην ελληνική αντιπροσωπία. Η σειρά της. Πρώτος ο φίλος συνάδελφος Χρήστος Λυριντζής, ο οποίος είναι Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης-Συγκριτικής Πολιτικής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Του δίδω αμέσως τον λόγο.

Χρήστος Λυριντζής:

Ευχαριστώ πολύ.

Καλησπέρα και από εμένα. Ευχαριστίες καταρχάς στη Βουλή των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας και στο Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία για τη διοργάνωση, την πρόσκληση και την ημερίδα την οποία παρακολουθούμε σήμερα.

Το θέμα του συνεδρίου και της ημερίδας αφορά ένα μείζον θέμα στις κοινωνικές επιστήμες και ειδικότερα ένα μείζον θέμα κάθε κοινωνίας, το οποίο είναι απλούστατα η οργάνωσή της και η κατανομή και άσκηση της εξουσίας. Το πώς γίνεται αυτό το πράγμα έχει να κάνει και με το ειδικότερο αντικείμενο του συνεδρίου, που είναι προεδρική ή προεδρευόμενη δημοκρατία.

Μία παρατήρηση μεθοδολογική για τις συγκρίσεις, μια και αυτό είναι το αντικείμενό μου. Οι συγκρίσεις είναι δυνατές και είναι χρήσιμες και είναι ο μόνος τρόπος με τον οποίο κατανοούμε την πραγματικότητα. Όλη μας η σκέψη και όλη μας η αντίληψη βασίζεται σε μία συγκριτική προσέγγιση, η οποία γεννά ερωτήματα και παρέχει ερμηνείες. Αν δεν υπήρχε η σύγκριση και η αναγωγή σε κάτι διαφορετικό το οποίο μας ξενίζει και μας προκαλεί ενδιαφέρον, δε θα μπορούσαμε να βγάλουμε συμπεράσματα για οτιδήποτε. Άρα, και αυτό το οποίο προσλαμβάνουμε και ο τρόπος με τον οποίο το ερμηνεύουμε και όλη η κριτική που κάνουμε βασίζεται στο ότι υπάρχει κάτι διαφορετικό με το οποίο συγκρινόμαστε ή συγκρίνουμε εμείς και έτσι μπορούμε να βγάλουμε συμπεράσματα και να κάνουμε ερμηνείες. Είναι βέβαια σίγουρο ότι δεν μπορούμε να βγάλουμε συνολικά, ολιστικά συμπεράσματα ούτε να έχουμε ένα σύστημα καθολικής εφαρμογής, το οποίο παγκοσμίως να ερμηνεύει και να μας δίνει απαντήσεις σε όλα και να μας λέει τι είναι καλύτερο, τι είναι χειρότερο, τι είναι πιο αποτελεσματικό και ποιο υπηρετεί καλύτερα το κοινό καλό. Επιμέρους όμως μπορούμε να έχουμε συμπεράσματα και μπορούμε να έχουμε και γενικά μονοπάτια, να διακρίνουμε μονοπάτια τα οποία οδηγούν σε κατηγοριοποιήσεις και ενδεχομένως και σε ταξινομήσεις οι οποίες δεν ερμηνεύουν, ωστόσο τακτοποιούν κάπως την πραγματικότητα. Κλείνει η παρένθεση η μεθοδολογική.

Θα συναινέσω και με όλη την αναφορά που έγινε στην ιστορική πορεία, διότι η ιστορική πορεία είναι βασικός δρόμος, για να κατανοήσουμε διαφορές, πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, και η ιστορική πορεία οδηγεί σε αυτό

το οποίο ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας είπε «ψυχισμό», εγώ το λέω «διαμόρφωση παράδοσης και κουλτούρας». Αυτή η παράδοση η οποία φτιάχνεται και η κουλτούρα η οποία συγκροτείται είναι αποτέλεσμα μιας ιστορικής πορείας. Είναι κάτι το οποίο αλλάζει, δε μένει στατικό ποτέ. Η κουλτούρα φτιάχνεται, διαμορφώνεται, θέλει βέβαια βάθος χρόνου και κάποιο χρονικό πεδίο, για να αλλάξει και να ανασυγκροτηθεί, ωστόσο σε κάθε συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και η πορεία η οποία ακολουθήθηκε μπορεί να μας εξηγήσει τι γίνεται.

Για το θεσμικό τώρα πλαίσιο, το οποίο συζητήθηκε αναλυτικά εδώ, πολύ σωστά ειπώθηκε ότι δεν μπορεί να υπάρξει κάποιο άριστο ή κάποιο ιδανικό το οποίο θα πρέπει να εφαρμόσουμε· υπάρχουν διαφοροποιήσεις, έχει μεγάλη σημασία. Στην προεδρική δημοκρατία έχουμε πολλές διαφοροποιήσεις. Αναφέρθηκαν, πέρα από την ξεκάθαρη του τύπου των Ηνωμένων Πολιτειών, που όμως δεν είναι ένα μοντέλο, οι χώρες της Λατινικής Αμερικής, διότι έχουν αντίστοιχο μοντέλο, η Βραζιλία παραδείγματος χάριν. Ο Πρόεδρος της Βραζιλίας είναι πολύ πιο ισχυρός και έχει πιο πολλές εξουσίες από τον Αμερικάνο. Μπορεί να κάνει δημοψηφίσματα, μπορεί να βγάζει νόμους, ό,τι θέλει κάνει. Ίσως γι' αυτό και ο Λούλα και οι υπόλοιποι βρίσκονται σε περιέργη δικαστική διερεύνηση, γιατί είχανε πολλή εξουσία και δεν ξέρανε τι να την κάνουνε. Υπάρχουν διαφοροποιήσεις και μέσα στο προεδρικό. Μετά πάμε στο ημιπροεδρικό, συζητήθηκαν όλα αυτά, αλλά το επίσης ενδιαφέρον είναι ότι και στην προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία υπάρχουν μεγάλες διαφοροποιήσεις. Ο κ. Σωτηρέλης αναφέρθηκε σε ορισμένες από αυτές με βάση την ελληνική εμπειρία και το σύνταγμα του '75 και την αναθεώρηση του '85-'86. Υπάρχουν γενικότερες διαφοροποιήσεις. Παραδείγματος χάριν, ένα μείζον θέμα είναι αν υπάρχουν ένα ή δύο σώματα, αν υπάρχουν δύο Βουλές, Γερουσία και Βουλή, όπως και αν τα ονομάσεις. Και σε πολλές χώρες υπάρχουν δύο Βουλές. Οπότε, υπάρχουν όλοι αυτοί οι παράγοντες οι οποίοι προσδιορίζουν την επιλογή του συστήματος.

Ένα ωραίο ιστορικό παράδειγμα, το οποίο μπορεί να μας διευκολύνει λίγο, είναι αυτό το οποίο συνέβη μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού και τη διάλυση του κομμουνιστικού μπλοκ. Εκεί έγινε ένα μεγάλο γεγονός, ένα γεγονός που έχει δύο όψεις. Η μία όψη είναι ότι επικράτησε παγκοσμίως αυτό

το οποίο συζητάμε σήμερα, η φιλελεύθερη αντιπροσωπευτική δημοκρατία, γιατί το αντίπαλο δέος έπαψε να υπάρχει. Ωστόσο, αυτή η φιλελεύθερη αντιπροσωπευτική δημοκρατία, την οποία όλοι υποστηρίζουν και υποτίθεται ότι όλα τα κράτη του πλανήτη, σχεδόν όλα, διαθέτουν σήμερα, έχει τρομερές διαφορές και οι διαφορές οι οποίες υπάρχουνε είναι ποιοτικές, σε σημείο που ορισμένες να μη θεωρούνται καν δημοκρατίες. Γι' αυτό και η δική μας η επιστήμη έχει τον όρο «ημιδημοκρατία», όσο μπορεί και να φαίνεται περίεργος ή «αυταρχική δημοκρατία» και διάφορους χαρακτηρισμούς με τους οποίους προσπαθεί να συλλάβει την ποιότητα της δημοκρατίας, με βάση διάφορα κριτήρια τα οποία υπάρχουν. Δε θα μπω σε αυτά, γιατί είναι μία διάλεξη για φοιτητές. Ωστόσο, αυτό το οποίο έγινε δείχνει και τη σημασία της ιστορίας και της παράδοσης. Όλες οι χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης επέλεξαν προεδρικά συστήματα ισχυρά. Αντιθέτως, οι ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες, Ουγγαρία, Ρουμανία, και της Κεντρικής Ευρώπης που είχαν κομμουνιστικό καθεστώς πήγαν πιο πολύ σε ένα διπλό σύστημα, πιο κοντά στο γαλλικό, όπου ο Πρόεδρος έχει μεν αρμοδιότητες και είναι ισχυρός, αλλά ωστόσο είναι κοινοβουλευτικό το σύστημα και απαιτείται πλειοψηφία στη Βουλή και όλα τα σχετικά. Συνεπώς, βλέπουμε μία πορεία ανάλογα με το παρελθόν, την παράδοση, την κουλτούρα μιας χώρας. Η Ρωσία είναι ένα πολύ κλασικό, πολύ ωραίο παράδειγμα, με έλλειψη, παντελή έλλειψη εμπειρίας κοινοβουλευτικής δημοκρατίας από τον τσάρο και το τσαρικό σύστημα στην επανάσταση και στο κομμουνιστικό σύστημα το σοβιετικό. Και μετά τι; Πούτιν. Πώς τον χαρακτηρίζουμε δεν έχει σημασία, αλλά είναι μία ενδιαφέρουσα σειρά, συνέχεια, η οποία μας δείχνει αφενός τι σημαίνει η έλλειψη εμπειρίας και παράδοσης και κουλτούρας αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και κοινοβουλίου και αφετέρου τις ιδιομορφίες και τις ιδιαιτερότητες που μπορεί να αποκτήσει ένα πολιτικό σύστημα προεδρικής δημοκρατίας.

Η ελληνική περίπτωση είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και τα υπέρ και τα κατά της συνταγματικής αναθεώρησης του '75 και του '85-'86 τα είπε πάρα πολύ ωραία -και συμφωνώ- ο φίλος Γιώργος Σωτηρέλης. Στην Ελλάδα δεν υπήρξε ποτέ παράδοση ή, όποτε υπήρξε, υπήρξε παράδοση δυαρχίας και η παράδοση αυτή ήταν τραυματική. Δηλαδή από τη σύσταση του ελληνικού κράτους και την έλευση της βασιλείας Όθωνος και μετά από το '64 στην επόμενη δυναστεία η συνύπαρξη είχε προστριβές, παρεμβάσεις οι οποίες

συχνά επέφεραν κρίσεις. Μιλάμε για εθνικό διχασμό, μιλάμε για αποστασίες, μιλάμε για πράξεις ή παραλείψεις οι οποίες οδήγησαν στη δικτατορία του '67 κ.ο.κ. Συνεπώς, η ύπαρξη ενός Προέδρου ο οποίος θα έχει εξουσίες συνιστά μία δυαρχία, η οποία είναι περίεργη και έχει δημιουργήσει τραύματα στην ελληνική πολιτική ιστορία. Δεν ξέρω αν μπορεί να συνυπάρξει και, για να συνυπάρξει, πρέπει να υπάρξει μία ευρεία συναίνεση και αλλαγή της πολιτικής κουλτούρας την οποία έχουμε διαμορφώσει όλες αυτές τις δεκαετίες κατά τον 20^ο και 21^ο αιώνα.

Τέλος, μία παρατήρηση προς τους νομικούς. Άκουσα πολλές φορές το περίφημο, ότι κάποια άρθρα δεν είναι αναθεωρήσιμα. Έτσι λέει το σύνταγμα, ναι. Και ελέχθη και για τα άρθρα του κυπριακού συντάγματος. Αυτό συνιστά ένα παράδοξο της δημοκρατίας, διότι στη δημοκρατία η έννοια η βασική είναι ότι ο δήμος μπορεί να αποφασίζει όποτε θέλει και ό,τι θέλει. Αυτή είναι η βασική έννοια της δημοκρατίας, με όποιο τρόπο ορίζεται να αποφασίσει. Άρα λοιπόν, ο δήμος μπορεί να αποφασίσει, ο λαός εν προκειμένω, λέμε εδώ σήμερα, μπορεί να αποφασίσει ότι θέλει να αλλάξει κάτι. Αυτό είναι ένα απ' τα παράδοξα, αν το δεχθούμε. Είναι ένα συζητήσιμο θέμα, αλλά δεν μπορούμε ποτέ να αποκλείσουμε τη δυνατότητα ανατροπής οποιασδήποτε, καλής ή κακής. Δε σημαίνει ότι η ανατροπή πάντα θα είναι καλή, έτσι;

Ευχαριστώ πολύ.

Πρόεδρος πάνελ:

Ευχαριστούμε πολύ τον Καθηγητή κ. Λυριντζή για την εισήγησή του, ο οποίος, παρ' όλο που ξεκίνησε από διαφορετική μεθοδολογική αφετηρία από τον προηγούμενο ομιλητή, δηλώνοντας ευθαρσώς ότι, ναι, υπάρχουν κριτήρια, μπορούμε να συγκρίνουμε, πρέπει να συγκρίνουμε, για να μπορέσουμε να αξιολογήσουμε, έστω και αν αυτά τα κριτήρια είναι σχετικά, έστω αν πρέπει κάθε φορά να το επιβεβαιώνουμε με την ιδιαιτερότητα κάποιας χώρας, παρ' όλα αυτά η σύγκριση είναι αναγκαία και εφικτή, κατέληξε, όπως και ο προηγούμενος ομιλητής, αλλά και όλοι μας, νομίζω, και είναι ένα βασικό συμπέρασμα, αξιότιμε κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Ελλήνων, ότι κάθε χώρα έχει το δικό της πολίτευμα, όπου συναντά την ιστορία της, την παράδοσή της, την κουλτούρα της. Και με τη σύντομη συγκριτική περιδιάβαση που έκανε

σε διάφορες χώρες, πέρα από τις δύο χώρες που έχουμε μπροστά μας, ο κ. Λυριντζής απέδειξε αυτό το βασικό συμπέρασμα, το οποίο, νομίζω, μπορεί να συνοψιστεί και συνοψίζει τα συμπεράσματά μας.

Θα μου επιτρέψει όμως τώρα ως συνταγματολόγος να υπερασπιστώ τον συνταγματισμό. Είναι βασική αρχή του συνταγματισμού, στην καθιέρωση του συντάγματος, το να έχουμε συντάγματα αυστηρά ή σχετικά αυστηρά. Είναι βασική αρχή ότι ο λαός, ο δήμος, στη συνταγματική δημοκρατία μπαίνει στο σύνταγμα, οριοθετείται, περιορίζεται. Δεν μπορεί να θέλει όποτε θέλει και να κάνει ό,τι θέλει. Πρέπει να θέλει και να μπορεί και να κάνει αυτό που του ορίζει το σύνταγμα. Το σύνταγμα έκανε τον λαό -αυτή είναι η ιστορία του συνταγματισμού- και το σύνταγμα εξασφαλίζει τη συνταγματική νομιμότητα. Ο λαός φυσικά, όχι με την πολιτική έννοια αλλά με την πληθυσμιακή έννοια, ο λαός ως πολιτισμικό μέγεθος μπορεί να επαναστατήσει, μπορεί να καταργήσει το σύνταγμα, αλλά κάνει επανάσταση τότε.

Και τώρα περνάμε στην τελευταία εισηγήτρια, την αγαπητή φίλη και συνάδελφο στο Συνταγματικό Δίκαιο Πηνελόπη Φουντεδάκη, Καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Βλέπετε, οι τίτλοι στην Ελλάδα είναι μακροσκελείς, χρειάζονται μερικά λεπτά, για να τους πει κανείς. Έχει το προνόμιο να κλείσει.

Πηνελόπη Φουντεδάκη:

Γιατί να μην κόψουμε τους τίτλους; Κατά τη συζήτηση προτάθηκε να αλλάζουμε και τα πολιτεύματα, δηλαδή τις θεμελιώδεις μη αναθεωρητέες διατάξεις των συνταγμάτων, των αυστηρών συνταγμάτων! Σοβαρά όμως, θα ήθελα να κάνω μερικές παρατηρήσεις σχετικές με όσα ακούστηκαν, αγαπητό και κουρασμένο ακροατήριο, και θα σας απαλλάξω συντόμως. Χαίρομαι που είμαι στο τέλος, για να ολοκληρώσουμε αυτό τον πολύ ωραίο κύκλο. Ευχαριστώ πάρα πολύ για τη φιλοξενία και χαίρομαι πάντα, όταν είμαι στην Κύπρο.

Σημείο πρώτο: Το θέμα μας σίγουρα εκφεύγει από το στενό πλαίσιο της σύγκρισης των δύο πολιτευμάτων Ελλάδας-Κύπρου. Συνεχίζω το νήμα της

σκέψης του κ. Λυριντζή όσον αφορά τις ομάδες των πολιτευμάτων και των κυβερνητικών συστημάτων. Κατά πρώτον, ζούμε σε έναν πλανήτη όπου η δημοκρατία -και, όταν λέω δημοκρατία, εννοώ φιλελεύθερη δημοκρατία, δηλαδή κράτος δικαίου και δημοκρατία, με εκλογές ελεύθερες σε τακτά χρονικά διαστήματα, ανταγωνιστικά κόμματα και βασικές ελευθερίες, ατομικές, πολιτικές και κοινωνικές, με τα ελλείμματα που έχουν τα κοινωνικά δικαιώματα- αυτό το σύστημα των πολιτευμάτων δεν είναι ο κανόνας στον πλανήτη, είναι η εξαίρεση. Άρα, είμαστε στην ευχάριστη θέση να μιλάμε για την εξαίρεση. Η εξαίρεση σημαίνει ότι πράγματι κάθε λαός καλείται να επιλέξει όποιο πολίτευμα του αρέσει σύμφωνα με τον ψυχισμό του, όπως είπε ο κ. Παυλόπουλος, ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας; Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δεν το θεωρώ καθόλου πιθανό στο ευρωπαϊκό περιβάλλον, όπου οι φρικαλεότητες του χιτλερισμού, αλλά και το βάρβαρο σταλινικό μοντέλο οδήγησαν σε συντάγματα με αυστηρές ρήτρες μη αναθεώρησης της μορφής και της βάσης του πολιτεύματος εις το διηνεκές, ώστε να μη διακινδυνεύει το κράτος δικαίου, η δικαστική ανεξαρτησία, οι ατομικές ελευθερίες, τα πολιτικά δικαιώματα. Συνεπώς, η αλλαγή του πολιτεύματος, π.χ. η κατάλυση του δημοκρατικού χαρακτήρα, είναι αδύνατο να επισυμβεί νομίμως, με ομαλές διαδικασίες, παρά μόνο με βίαιη ανατροπή του. Ούτε όμως και το κυβερνητικό σύστημα δεν επιτρέπεται να μεταβληθεί, άρα δεν επιτρέπεται ούτε η αλλαγή π.χ. από προεδρευόμενη σε βασιλευόμενη δημοκρατία ούτε η μετάβαση από το κοινοβουλευτικό στο προεδρικό σύστημα. Στην Ευρώπη η μορφή του πολιτεύματος, υπό την ευρεία έννοια, και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε κράτους σμιλεύτηκαν από την ιστορική εξέλιξη κάθε χώρας, μέσω των βίαιων κατακτήσεων, της μοναρχίας, των επαναστάσεων, της βασιλείας, του κοινοβουλευτισμού. Ο κανόνας των ευρωπαϊκών κρατών είναι το κοινοβουλευτικό κυβερνητικό σύστημα με αρχηγό του κράτους είτε κληρονομικό με ελάχιστες αρμοδιότητες είτε Πρόεδρο Δημοκρατίας με λίγες ή και περισσότερες αρμοδιότητες. Ημιπροεδρικό σύστημα στην Ευρώπη έχει μόνο η Γαλλία και η Σερβία.

Στον αντίποδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες οργανώθηκαν βάσει της βούλησης των πολιτών τους να ζήσουν σε αβασίλευτη δημοκρατία με ισχυρό Πρόεδρο Δημοκρατίας, σε αντίθεση με το κοινοβουλευτικό βρετανικό σύστημα. Το αμερικανικό σύνταγμα συνιστά το πρότυπο του προεδρικού συστήματος

και παράλληλα επιτρέπει την αναθεώρηση στο σύνολο των συνταγματικών διατάξεων με πολύ δυσχερή διαδικασία, άρα επιτρέπει ακόμη και τη ριζική αλλαγή της μορφής του πολιτεύματος στο πλαίσιο της δημοκρατίας.

Ο Καναδάς είναι η βασική εξαίρεση στην αμερικανική ήπειρο με κοινοβουλευτική δημοκρατία, στο μέτρο που η Λατινική Αμερική έχει προεδρικά συστήματα, είτε προεδρικές δημοκρατίες είτε κακέκτυπά της ως προεδρικές δικτατορίες. Στην Ασία και στην Αφρική επίσης επικρατούν τα προεδρικά συστήματα συνήθως ως στρεβλώσεις με δομικά προβλήματα κράτους δικαίου, ενώ τα κράτη που είχαν μοναρχία σε πλαίσιο κοινοπολιτείας έχουν προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία, όπως η Ινδία και το Μπαγκλαντές. Κοινοβουλευτικές δημοκρατίες στην Αφρική είναι η Αιθιοπία και η Νότια Αφρική, μία ιδιαίτερη περίπτωση η δεύτερη, αφού δεν έχει Πρωθυπουργό, παρά μόνο Πρόεδρο, που εκλέγεται από τα μέλη της Βουλής, όντας βουλευτής και ο ίδιος.

Σημείο δεύτερο: Ας δούμε τώρα τις διαφορές μεταξύ των δύο κύριων μορφών της φιλελεύθερης δημοκρατίας, του κοινοβουλευτικού και του προεδρικού συστήματος, όπου η διάκριση των λειτουργιών αποτυπώνεται κυρίως στην ανεξαρτησία της δικαιοσύνης. Ποια είναι τα κρίσιμα σημεία διαφοροποίησής τους; Το καίριο σημείο είναι η σχέση της νομοθετικής με την εκτελεστική εξουσία. Στα κοινοβουλευτικά συστήματα η κυβέρνηση εξαρτάται από τη Βουλή. Αυτό είναι το μείζον. Κατ' αποτέλεσμα, στο προεδρικό σύστημα ο Πρόεδρος εκλέγεται άμεσα από το εκλογικό σώμα και δεν εξαρτάται από την ψήφο του κοινοβουλίου, ενώ βεβαίως δεν υπάρχει Πρωθυπουργός. Δε θέλω να επεκταθώ σε ανάλυση των ανωτέρω. Ήδη οι καλοί συνάδελφοι αναφέρθηκαν αναλυτικά.

Σημείο τρίτο: Ερώτημα: Τα σημερινά προβλήματα της Ελλάδας -επικεντρώνομαι σε αυτή- συνδέονται με το κοινοβουλευτικό της πολίτευμα; Αν άλλαζε σε προεδρική δημοκρατία, τα προβλήματα θα λύνονταν; Παραμερίζω προς στιγμή αυτό που είπα πριν, ότι η μετάβαση είναι αδύνατο να συντελεσθεί κατά τρόπο σύμφωνο προς τη συνταγματική νομιμότητα. Σε μία δημοσκόπηση του Απριλίου 2007 που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Βήμα** οι περισσότεροι δήλωσαν

[*//https://www.tovima.gr/2008/11/25/politics/oi-ellines-anazitoy-nen-an-neo-isxyro-igeti/](https://www.tovima.gr/2008/11/25/politics/oi-ellines-anazitoy-nen-an-neo-isxyro-igeti/)

ότι η χώρα ασθενεί σοβαρά, με το 54,5% να είναι λίγο ή και καθόλου ικανοποιημένο από τη λειτουργία της δημοκρατίας, χαρακτηρίζοντας το υπάρχον (τότε) πολιτικό σύστημα διεφθαρμένο, αντιδημοκρατικό και πελατειακό. Ταυτοχρόνως, η πλειονότητα σε ποσοστό 46,8% δήλωσε ότι θα προτιμούσε την προεδρική δημοκρατία, το 39,9% την προεδρευόμενη δημοκρατία και το 11,6% τη βασιλευόμενη δημοκρατία.

Από το 2007 μέχρι σήμερα μεσολάβησε μία δύσκολη περίοδος που συνεχίζεται, με κρίση οικονομική, πολιτική, κοινωνική, ηθική. Τα μνημόνια ήταν το αποτέλεσμα τραγικής διαχείρισης του ελληνικού κράτους, διαφθοράς, κρατισμού, κακονομίας, γραφειοκρατίας, σπατάλης. Το 2017 διεξήχθη για πρώτη φορά στη χώρα μας η έρευνα της Word Values Survey (Παγκόσμια Έρευνα Αξιών). Στην έρευνα αυτή ανάμεσα στα άλλα τέθηκε το ερώτημα πόση εμπιστοσύνη έχουν οι ερωτηθέντες σε είκοσι έξι θεσμούς. Τη μεγαλύτερη (πολλή ή αρκετή) εμπιστοσύνη των ερωτηθέντων είχαν τα πανεπιστήμια (82,4%) και ακολουθούσαν οι ένοπλες δυνάμεις (80,3%), η αστυνομία (70,7%) και η Εκκλησία (65,4%). Η Βουλή (14,2%) βρισκόταν στην εικοστή θέση, η κυβέρνηση (12,9%) στην εικοστή τρίτη και τα πολιτικά κόμματα (7,2%) στην προτελευταία, εικοστή πέμπτη.

Δε γνωρίζω αν αντίστοιχα δεδομένα ισχύουν για την Κύπρο. Παρένθεση: Ειπώθηκε πως η Κύπρος έχει δοτό πολίτευμα. Ορθώς. Και η Ελλάδα αντιστοίχως έχει μία πολιτευματική εξέλιξη με απόλυτη μοναρχία, συνταγματική μοναρχία, βασιλεία, προεδρευόμενη δημοκρατία, που εκκινεί από το γεγονός ότι μετά την ήττα στον πόλεμο για την απελευθέρωση από τους Τούρκους είχαμε την πρώτη ανθρωπιστική επέμβαση στην ιστορία, τη Ναυμαχία του Ναυαρίνου και την εγκαθίδρυση της επιρροής των Μεγάλων Δυνάμεων στο νέο κράτος.

Σήμερα στην Ελλάδα η αναξιοπιστία του πολιτικού προσωπικού, η κακή δημόσια διοίκηση, η πολυνομία και κακονομία, οι δυσλειτουργίες στην απονομή δικαιοσύνης, το έλλειμμα επιχειρηματικότητας, οι πελατειακές σχέσεις συνδυάζονται με ένα απολύτως πολωμένο πολιτικό περιβάλλον, ένα περιβάλλον απέραντα συγκρουσιακό μεταξύ συμπολίτευσης και αντιπολίτευσης, που επιτείνει την οικονομική δυσπραγία. Όλοι αυτοί οι κακοφορμισμοί δεν πιστεύω ότι

οφείλονται στη μορφή του πολιτεύματος ούτε καν στις ελάχιστες αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας, τις οποίες άλλωστε δεν ασκεί εν συνόλω. Οι εκάστοτε Πρόεδροι μέχρι σήμερα δεν έχουν προβεί ούτε μια φορά σε αναπομπή νόμου, σε άρνηση έκδοσης πράξης νομοθετικού περιεχομένου ή διατάγματος. Παρακολουθούν παθητικά, καϊδεύοντας τους εθνικούς εγωισμούς. Δε θέλω να πω πόσοι νόμοι είναι αντισυνταγματικοί και κρίνονται αντισυνταγματικοί από το Συμβούλιο της Επικρατείας ή πόσες φορές οι κυβερνήσεις, οποιεσδήποτε κυβερνήσεις οποιασδήποτε απόχρωσης, επιλέγουν να ψηφίσουν έναν νόμο που γνωρίζουν ότι είναι αντισυνταγματικός, αντί να επιλέξουν ένα προεδρικό διάταγμα, το οποίο όμως θα υποστεί τον προηγούμενο έλεγχο από το Συμβούλιο της Επικρατείας.

Η κρίση στην Ελλάδα ανέδειξε το μείζον πρόβλημα του πολιτεύματος, το οποίο σχετίζεται με τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων και της κυβέρνησης. Και αυτό το πρόβλημα δεν επιλύεται, θεωρώ, με τροποποίηση του πολιτεύματος, που άλλωστε δεν είναι νομικώς εφικτή.

Σημείο τέταρτο: Τελειώνω με μια αναφορά στο μέλλον της Ευρώπης, το οποίο σχετίζεται με το μέλλον της πορείας κάθε κράτους μέλους. Η Federica Mogherini πριν από δέκα μήνες περίπου έκανε μια αναφορά στον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να αναπτυχθεί η Ευρώπη, σταθμίζοντας ανάμεσα στην έννοια των values, των αξιών που έχει η συνθήκη και στις οποίες στηρίζεται η δημοκρατία, από τη μια, και των interests, των συμφερόντων, από την άλλη. Σε καμία περίπτωση, είπε, η άσκηση της πολιτικής δε διεκδικεί ηθική ακεραιότητα, «moral integrity». Δεν ασκείται πολιτική με μόνο κριτήριο μια καθαρή ηθική στάση. Η παντελής αγνόσή της όμως έχει δυσάρεστες θεσμικές και ιστορικές συνέπειες.

Συνάγω από τα ανωτέρω ότι ο τρόπος με τον οποίο διαχειρίζεται ένα κράτος και μία κυβέρνηση την έννοια του ψεύδους ή την έννοια των πολιτικών στρατηγημάτων με κύριο στόχο αποκλειστικά και μόνο την κατάκτηση της εξουσίας είναι το μείζον διακύβευμα των πολιτικών κομμάτων. Αυτό είναι το πρόβλημα της Ελλάδας εδώ και πολύ καιρό. Και οι μέχρι σήμερα αναθεωρήσεις του συντάγματος δεν το έχουν επιλύσει.

Ίσως θα μπορούσαμε να σκεφτούμε να υιοθετήσουμε ορισμένα από

τα καλά που έχει η Κύπρος σε μία μελλοντική αναθεωρητική ή απλώς νομοθετική στόχευση. Ο νόμος περί πολιτικών κομμάτων, ο νόμος για το δημόσιο και τα ιδιωτικά πανεπιστήμια της Κύπρου, ο θεσμός του Γενικού Εισαγγελέα, οι υπουργοί που δεν είναι βουλευτές μπορεί να είναι χρήσιμα για την Ελλάδα.

Σας ευχαριστώ πολύ.

Πρόεδρος πάνελ:

Και εμείς ευχαριστούμε πολύ.

Πιστεύω ότι με την εισήγηση της τελευταίας εισηγήτριας έχουμε φτάσει πραγματικά στην ολοκλήρωση των στόχων που είχε θέσει το συμπόσιο. Πετύχαμε μια πανοραμική συγκριτική θεώρηση. Η κ. Φουντεδάκη έδωσε μια πιο ολοκληρωμένη και περιεκτική εικόνα αυτής της σύγκρισης ανάμεσα στα διάφορα πολιτεύματα, τονίζοντας και αυτή αυτά που λέμε από την αρχή.

Επειδή καταλαβαίνω ότι έχουμε φτάσει στο τέλος, εγώ προσωπικά παραιτούμαι από το να κάνω οποιαδήποτε σύνοψη. Κάνω έκκληση και στους ακροατές, οι οποίοι ξέρω ότι κήδονται της κούρασης και της κόπωσης, αλλά και για το γεγονός ότι πρέπει να λήξει για διάφορους λόγους το συνέδριο, ωστόσο σκέφτομαι να προτείνω να δώσουμε τρεις-τέσσερις ερωτήσεις. Παράκληση όμως να αυτοδεσμευθούν και να αυτοπεριοριστούν στις εισηγήσεις τους, γιατί έχουμε φτάσει πραγματικά στο τέλος.

Γιώργος Φιλίππου:

Μήπως ο διπολισμός στην Ελλάδα, με τις πενήντα έδρες που δίνονται στο πρώτο κόμμα, αποτελεί ένα από τα κύρια προβλήματα του ελληνικού πολιτικού συστήματος; Αυτό θα άλλαζε με την εφαρμογή της απλής αναλογικής; Απευθύνομαι στην κ. Φουντεδάκη.

Στον κ. Μαρκίδη: Εάν σχηματιζόταν μια πλειοψηφία στο κυπριακό πρόβλημα τόσο του Δημοκρατικού Συναγερμού όσο και του Α.Κ.Ε.Λ. -συνήθως σχεδόν συμφωνούν απόλυτα- δε θα μπορούσαν αυτά τα δύο κόμματα, εάν ήθελαν, να επιβάλουν στον οποιοδήποτε Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας την

πολιτική τους, απειλώντας ότι δε θα ψηφίσουν τον προϋπολογισμό;

Ορθόδοξος Ορθοδόξου:

Ο τίτλος του τρίτου μέρους λέει *Προεδρική Δημοκρατία versus Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας: Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα*. Και το τι ακούσαμε ήταν αναφορές στο τι επικρατεί στην Κύπρο, τι επικρατεί στην Ελλάδα. Μήπως ξεχάσαμε πάλι ότι στην υφήλιο υπάρχουν και άλλες χώρες εκτός από την Κύπρο και την Ελλάδα; Το δεύτερο, πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Δεν άκουσα πλεονεκτήματα για το σύστημα άλφα ή βήτα και μειονεκτήματα. Και το τρίτο, καμία αναφορά στα εκλογικά συστήματα. Δε νομίζετε ότι στα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα ή της προεδρικής δημοκρατίας ή της κοινοβουλευτικής το εκλογικό σύστημα παίζει ρόλο μεγάλο, δηλαδή, όπως λένε, «it's part of the equation»;

Ανδρέας Παπαδόπουλος:

Καταρχάς θα ήθελα να σχολιάσω ότι για το θέμα της τρίτης ενότητας, πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των δύο συστημάτων, δημοκρατιών, δεν ακούσαμε πάρα πολλά, εκτός από την εισηγήτρια στο τέλος, την κ. Φουντεδάκη. Η ερώτησή μου είναι η εξής: Ανεξάρτητα από τα διάφορα προεδρικά συστήματα που υπάρχουν σε Ηνωμένες Πολιτείες, Γαλλία, Λατινική Αμερική κ.λπ. -και απευθύνομαι στον κ. Μανιτάκη και στην κ. Φουντεδάκη- πιστεύετε για την Ελλάδα είναι καλύτερα η κοινοβουλευτική δημοκρατία να μετατραπεί σε προεδρική δημοκρατία; Αυτό περίμενα να ακούσω από τη σημερινή τοποθέτηση στο Μέρος Γ', έχοντας υπόψη την κουλτούρα του κάθε τόπου, όπως ανέφερε ο κ. Μαρκίδης στην εισήγησή του, για να έχουμε υπουργούς τεχνοκράτες και όχι πολιτικούς, υπουργούς που να μην είναι βουλευτές, να σταματήσει η εκλογολογία από την επόμενη μέρα των εκλογών. Στην Ελλάδα γίνονται οι εκλογές και την επόμενη μέρα η αντιπολίτευση ζητά εκλογές, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να παραχθεί κάποιο έργο. Οι γενικοί γραμματείς των υπουργείων αλλάζουν συνεχώς, οι υπουργοί αλλάζουν συνεχώς. Δεν υπάρχει κάποιος ο οποίος να κάνει ένα διαχρονικό έργο. Και επαναλαμβάνω, όπως είχαμε και μια ερώτηση στις προηγούμενες ενότητες, έχει σημασία η διοίκηση της Ελλάδος, αφορά όλο το έθνος.

Ευχαριστώ.

Ανδρέας Αγγελίδης:

Εγώ θα περιοριστώ στην αναφορά του κ. Κόμπου και ειδικά στο άρθρο 1(α) του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας, που ήταν υποχρέωση έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης από την ένταξή της και μετά. Έχουμε σταματήσει στην προεδρική έννοια πριν από το 1964 και μετά το 1964 ή η διαμόρφωση της ένταξης και η πρόνοια αυτή η συνταγματική καθιερώνει, επιβάλλει και τον τρόπο επίλυσης του Κυπριακού;

Πρόεδρος πάνελ:

Λοιπόν, τελειώσαμε.

Ποιος θα ήθελε να αρχίσει από τους ομιλητές;

Θέλετε εσείς, κύριε Μαρκίδη;

Αλέκος Μαρκίδης:

Για το θέμα κατά πόσο μπορούν δύο κόμματα με πλειοψηφία να επιβάλουν στον Πρόεδρο πολιτική σε σχέση με το Κυπριακό. Το δοκίμασαν και απέτυχαν το 1985, διότι ακριβώς το προεδρικό σύστημα λέει ότι ο Πρόεδρος θα μείνει για πέντε χρόνια.

Τώρα, δεν ψηφίζεις τον προϋπολογισμό. Τι σημαίνει στην Κύπρο «δεν ψηφίζω τον προϋπολογισμό»; Πρώτον, οι φόροι εξακολουθούν να εισπράττονται, διότι δεν εισπράττονται βάσει προϋπολογισμού, εισπράττονται, διότι το λέει ο περί Φορολογίας του Εισοδήματος Νόμος, ο περί Φόρου Προστιθέμενης Αξίας Νόμος κτλ. Δεύτερον, όσον αφορά τους μισθούς που προέρχονται από το Πάγιο Ταμείο της Δημοκρατίας, με άλλα λόγια οι δικαστές, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, οι υπουργοί και ορισμένοι άλλοι προνομιούχοι θα εξακολουθήσουν να πληρώνονται. Τρίτον, δε θα πάρουν τα κόμματα τη χορηγία τους, δε θα πληρωθούν δημόσιοι υπάλληλοι, δε θα γίνουν έξοδα ανύπαρκτου προϋπολογισμού, για να γίνει δρόμος, για να αντιμετωπιστεί πλημμύρα ή οτιδήποτε άλλο, και στο τέλος ο κόσμος θα δείρει κυριολεκτικά αυτούς που θα πάνε να κάμουν αυτή τη δουλειά. Λέω ότι δε θα τολμήσει κανένας. Δηλαδή, αν έρθει το Α.Κ.Ε.Λ. να πει «εγώ δε θα ψηφίσω», θα ψηφίσει το ΔΗ.ΚΟ. Εάν έρθει το ΔΗ.ΚΟ. να πει «δε θα ψηφίσω», εγώ υπογράφω, θα

ψηφίσει το Α.Κ.Ε.Λ., διότι ουδείς τολμά να κάνει αυτό το πράγμα, το οποίο θα θεωρηθεί ως νόμιμο πραξικόπημα, ας το πάρουμε έτσι. Αυτή είναι η θέση μου.

Για το ερώτημα του κ. Αγγελίδη ας απαντήσει ο κ. Κόμπος. Του κ. Αγγελίδη όλα τα ερωτήματά του είναι πώς θα εμποδίσει την οποιαδήποτε λύση του κυπριακού προβλήματος· περί αυτού πρόκειται. Και εγώ κοροϊδία για μένα δε σπκώνω και το ξέρετε! Το ευρωπαϊκό κεκτημένο έγινε δεκτό στις διαπραγματεύσεις, το ευρωπαϊκό κεκτημένο είναι μέσα στις συγκλίσεις που είναι συμφωνημένες. Σε περίπτωση λύσης του Κυπριακού, το ευρωπαϊκό κεκτημένο επεκτείνεται σε όλη την επικράτεια.

Πρόεδρος πάνελ:

Λοιπόν, η κ. Φουντεδάκη.

Πηνελόπη Φουντεδάκη:

Ωραία. Λοιπόν, η απλή αναλογική, δηλαδή ένα σύστημα της απλούστερης δυνατής αναλογικής, δεν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα. Επιπλέον, είχαμε την εμπειρία της απλούστατης αναλογικής του 1989, του Παπανδρέου, όπου σημειώθηκε το μεγαλύτερο ποσοστό του δικομματισμού και τρεις εκλογικές αναμετρήσεις. Τα δύο μεγάλα κόμματα συγκέντρωσαν το μεγαλύτερο ποσοστό των εκλογών της μεταπολίτευσης. Τώρα οι σαράντα έδρες ως μπόνους επί Σκανδαλίδη και οι πενήντα επί Παυλόπουλου ήταν επιλογή των δύο μεγάλων κομμάτων, που νόθευσαν υπερβολικά την απλή αναλογική. Χρειάζεται ισορροπία μεταξύ εκπροσώπησης και κυβερνητικής σταθερότητας στον εκλογικό νόμο. Οι περισσότερες χώρες έχουν συμμαχικές κυβερνήσεις που λειτουργούν μια χαρά, αλλά με διαφορετική πολιτική κουλτούρα. Μπορεί κι εμείς να την αποκτήσουμε. Ο νόμος για τις μεθεπόμενες εκλογές προβλέπει ένα υπερβολικά αναλογικό εκλογικό σύστημα, αλλά η πόλωση και η εξαφάνιση των μικρών κομμάτων λειτουργεί αντίστροφα. Οι συμμαχικές κυβερνήσεις απαιτούν κοινές αρχές και γραπτές προγραμματικές συμφωνίες -δεν το είδα στην τωρινή ελληνική κυβέρνηση με τους ΑΝ.ΕΛ.- και συναινετική διάθεση. Συνεπώς, δεν ξέρω τι πραγματικά θέλει το παρόν κυβερνητικό κόμμα.

Δεν αναφερθήκαμε για το αν είναι καλύτερα η κοινοβουλευτική δημοκρατία

να μετατραπεί σε προεδρική δημοκρατία στην Ελλάδα, διότι, όπως είπα, δεν επιτρέπεται. Άρα, η συζήτηση για έναν νομικό είναι άνευ αντικειμένου.

Σε ιδιαίτερες περιπτώσεις ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο, ιδίως στις συμμαχικές κυβερνήσεις. Το ιταλικό σύνταγμα παρέχει αντίστοιχες με τις ελληνικές αρμοδιότητες στον Πρόεδρο, αλλά υπάρχει άλλη παράδοση στην εφαρμογή του συντάγματος. Προσφάτως ο Πρόεδρος Sergio Mattarella αρνήθηκε να διορίσει τον ευρωσκεπτικιστή Paolo Savona στη θέση του Υπουργού Οικονομικών, για να μη διακινδυνεύσει η συμμετοχή της Ιταλίας στην Ευρωζώνη. Παράδειγμα προς μίμηση.

Πρόεδρος πάνελ:

Ο κ. Κόμπος.

Κωνσταντίνος Κόμπος:

Πολύ σύντομα μια διευκρίνιση. Δεν είπα ότι δεν μπορεί να γίνει σύγκριση. Αυτό το οποίο είπα είναι ότι στον χρόνο που είχαμε στη διάθεσή μας εγώ προσωπικά δεν μπορούσα να διαμορφώσω, να αιτιολογήσω, να ιεραρχήσω και να εφαρμόσω κριτήρια. Δε λέω ότι δε γίνεται μια χαρά γίνεται. Το Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο αυτό κάνει.

Τώρα ως προς το ότι αναμένετε με βάση τον τίτλο να ακούσετε κάτι διαφορετικό και ειδικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, εγώ αιτιολόγησα γιατί δεν μπορώ να το κάμω τούτο. Αυτό ήταν και το πνεύμα της δικής μου εισήγησης. Τώρα αυτό νομίζω εξηγείται λόγω του ότι υπάρχουν πρακτικοί λόγοι και μεθοδολογικοί λόγοι. Είναι πολύ εύκολο κάποιος να ζητά έναν κατάλογο με πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα.

Το ερώτημα του κ. Αγγελίδη με το άρθρο 1(α) είναι δύσκολο ερώτημα. Το 1(α) και το θέμα της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου στο δικό μας σύστημα είναι θέμα εσωτερικής ρύθμισης. Δεν το κάναμε από το 2004, το κάναμε το 2006. Δε θεωρώ ότι συνδέεται άμεσα με θέματα διαπραγματεύσεων, είναι άλλα θέματα που μπαίνουν εκεί, αν είναι πρωτογενές δίκαιο, αν είναι το Πρωτόκολλο 10.

Είναι μια άλλη εντελώς συζήτηση, πολύ ενδιαφέρουσα, που πρέπει κάποιος

να δει τις συγκλίσεις και διάφορα άλλα ζητήματα, που νομίζω δεν είναι της παρούσης.

Πρόεδρος πάνελ:

Μάλιστα.

Δίνω τον λόγο στον Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων κ. Νικόλαο Βούτση.

Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων:

Θα απαντήσω σε κάτι, σε ένα ερώτημα που ετέθη, δε θέλω να πω κάτι άλλο. Θέλω να πω για μια ερώτηση που απάντησε η αγαπητή κ. Φουντεδάκη επί των πραγματικών στοιχείων του τι συνέβη στη χώρα τα τελευταία χρόνια σε σχέση με τα πολλά κόμματα, με τα εκλογικά συστήματα κ.λπ. Επί αυτού του θέματος η εμπειρία η οποία έχει υπάρξει μέσα στην κρίση δείχνει περισσότερο από ποτέ, και παρά οποιαδήποτε εκτίμηση που είχαμε προηγουμένως, ότι τα στερεότυπα, ότι τα εκλογικά συστήματα οδηγούν στο να υπάρχουν ή όχι κυβερνήσεις συνεργασίας ή να υπάρχουν πολλά ή λιγότερα κόμματα κ.λπ. τουλάχιστον σε συνθήκες κρίσης. Δηλαδή όπως ήταν κατά την οκταετία αποδομήθηκαν πλήρως. Πλήρως όμως! Και θέλω απλώς να σας πω τα στοιχεία, για να καταγραφούν στα πρακτικά. Δεν υπάρχει καμία αντιδικία θεωρητικού χαρακτήρα. Αυτή η Βουλή, η οποία συμπληρώνει τέσσερα χρόνια, θα είναι η πρώτη Βουλή μετά το 2002 στην Ελλάδα που είναι οκτακομματική Βουλή. Δεν ήτανε καμία άλλη Βουλή μεταπολιτευτικά οκτακομματική και η προηγούμενη ήτανε επτακομματική, με κυβέρνηση Σαμαρά, ισχύοντος του τερατώδους εκλογικού νόμου με το μπόνους των πενήντα εδρών. Και ήτανε και τρία κόμματα στο όριο του 3%, με 2%, 2,7%, 2,8%. Άρα, ήταν οι συνθήκες της κρίσης και το ανακάτεμα όλου του πολιτικού συστήματος που έφεραν αυτά τα φαινόμενα.

Τώρα έχει ψηφιστεί εκλογικός νόμος και είναι ο εκλογικός νόμος της απλής αναλογικής. Έχει ψηφιστεί από την ελληνική Βουλή για τις επόμενες εκλογές, όχι αυτές που θα γίνουνε τώρα, για τις επόμενες, για τις μεθεπόμενες εκλογές. Και υπάρχει το όριο του 3% και στην Ελλάδα και στο Ευρωκοινοβούλιο. Για πρώτη φορά στην Ελλάδα έγιναν κυβερνήσεις συνεργασίας, τέσσερις κυβερνήσεις συνεργασίας μεσούσης και σοβούσης της κρίσεως, που οδήγησε

προφανώς η κρίση στο να γίνουμε και που δεν έχει καμία σχέση ούτε με την απλή αναλογική ούτε με τίποτα άλλο. Άρα, και το στερεότυπο ότι δεν υπάρχει κουλτούρα κυβερνήσεων συνεργασίας ή αυτές γίνονται, μόνο όταν εξαναγκάζονται από τα εκλογικά συστήματα, ή δε γίνονται και αυτό οδηγεί σε ακυβερνησία δεν ισχύει. Δεν ισχύει με βάση την πρόσφατη κουλτούρα που όλοι αποκτήσαμε, διότι αυτό σημαίνει «αποκτώ πολιτική κουλτούρα» επί οκτώ χρόνια. Άρα, να μην αθωωθούν ούτε τα κόμματα ούτε οι ηγεσίες τους ούτε το πολιτικό σύστημα ούτε οι συνταγματολόγοι, γιατί έχουμε να συζητήσουμε και για συνταγματική αναθεώρηση στην Ελλάδα, ούτε οι άλλοι και όλοι μας οι δημοσιολογούντες. Μέσα από την εμπειρία πράγματι των κρατών μας, των χωρών μας, των πολιτικών μας συστημάτων, του κοινοβουλευτισμού μας μπορούμε κάθε φορά να βγάλουμε τα συμπεράσματα που θα γενικεύουν μια εμπειρία.

Αυτή την παρέμβαση ήθελα να κάνω.

Να είστε καλά, ευχαριστώ.

Πρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων:

Εγώ δε θέλω να πω τίποτε, απλώς να ευχαριστήσω όλους και ιδιαίτερα όσους έμειναν μέχρι τέλους.

Ευχαριστώ πολύ.

Πρόεδρος πάνελ:

Αξιότιμε κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Ελλήνων,

Αξιότιμε κύριε Πρόεδρε της Βουλής των Αντιπροσώπων,

Όλες οι συζητήσεις και οι συνεδρίες, αλλά και η τελευταία εύχομαι να δικαιώσαν τις προσδοκίες σας, να ανταποκρίθηκαν οι εισηγητές σε αυτούς τους στόχους και να αντλήσατε χρήσιμα συμπεράσματα στο πού μπορούμε να σας βοηθήσουμε, χρήσιμα συμπεράσματα για τις κοινοβουλευτικές πρακτικές.

Και εμείς σας ευχαριστούμε πολύ και για την ιδέα σας και για τη φιλοξενία σας.

Βιογραφικά σημειώματα

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΑ ΤΕΛΕΤΗ

ΝΙΚΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ

Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας

Γεννήθηκε στο Πέρα Πεδί της επαρχίας Λεμεσού στις 27 Σεπτεμβρίου 1946. Εξελέγη Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας για την περίοδο 2013-2018, στις 24 Φεβρουαρίου 2013, με ποσοστό 57,2%. Στις προεδρικές εκλογές του Ιανουαρίου του 2018 επανεξελέγη Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας με ποσοστό 56% στον δεύτερο γύρο των εκλογών, ανανεώνοντας έτσι τη θητεία του έως τις 24 Φεβρουαρίου 2023.

Σπούδασε Νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και προχώρησε με μεταπτυχιακές σπουδές στο Ναυτικό Δίκαιο στο University of London. Στα φοιτητικά του χρόνια υπήρξε ενεργό στέλεχος της Νεολαίας της Ένωσης Κέντρου επί προεδρίας του Γεώργιου Παπανδρέου.

Με την επιστροφή του στην Κύπρο άνοιξε το δικηγορικό του γραφείο στη Λεμεσό και αναμίχθηκε αναπόφευκτα, από την πρώτη στιγμή, με τα πολιτικά δρώμενα του τόπου. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Νεολαίας του Δημοκρατικού Συναγερμού, την οποία και υπηρέτησε επιτυχώς από τις θέσεις του Επαρχιακού Γραμματέα, Αντιπροέδρου και Προέδρου. Ακολούθως, ανέλαβε δράση στον Δημοκρατικό Συναγερμό (ΔΗ.ΣΥ.), πλάι στον ιστορικό ηγέτη Γλαύκο Κληρίδη, τον οποίο θεωρεί πολιτικό του πατέρα. Υπηρέτησε το κόμμα από τις θέσεις

του Α΄ Αντιπροέδρου και αργότερα Αναπληρωτή Προέδρου μέχρι το 1997, ενώ είναι μέλος του Εθνικού Συμβουλίου από το 1995.

Στις 24 Μαΐου του 1981 εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής Λεμεσού με τον ΔΗ.ΣΥ., διατηρώντας την παρουσία του στο κοινοβούλιο για τριάντα δύο χρόνια. Κατά την πολυετή θητεία του υπήρξε κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του ΔΗ.ΣΥ., ενώ υπηρέτησε το νομοθετικό σώμα ως πρόεδρος των Κοινοβουλευτικών Επιτροπών Εξωτερικών και Παιδείας, καθώς και ως επικεφαλής της αντιπροσωπίας της Βουλής των Αντιπροσώπων στη Διακοινοβουλευτική Ένωση μέχρι και το 2006, αλλά και ως αντιπρόεδρος και μέλος πολλών άλλων επιτροπών. Την πενταετία 1996-2001 μάλιστα υπηρέτησε το κοινοβούλιο από τη θέση του Αναπληρωτή Προέδρου.

Εξελέγη το 1997 πανηγυρικά στην προεδρία του ΔΗ.ΣΥ., θέση που σταθερά του εμπιστεύονται τα μέλη και τα στελέχη του κόμματος με συνεχείς επανεκλογές το 1999, το 2003, το 2007 και το 2012.

Τον Φεβρουάριο του 2016 το Πανεπιστήμιο Αθηνών τον αναγόρευσε επίτιμο διδάκτορα της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Έχει τιμηθεί μεταξύ άλλων με τον Μεγαλόσταυρο του Εθνικού Τάγματος του Manuel Amador Guerrero της Κυβέρνησης του Παναμά, με το Παράσημο του Νείλου από την Κυβέρνηση της Αιγύπτου, με το Παράσημο του Τάγματος του Al Khalifa του Μπαχρέιν, με το Παράσημο του Μεγάλου Σταυροφόρου του Τάγματος των Ιπποτών του Πανάγιου Τάφου από τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Θεόφιλο, με το Παράσημο του Μεγαλόσταυρου του Σωτήρος από την Ελληνική Δημοκρατία, καθώς και με το Βραβείο των Εθνών “Light Unto” από την Αμερικανική Εβραϊκή Επιτροπή (AJC) για τη σταθερή υπεράσπιση των δημοκρατικών αξιών, τη διαρκή επιδίωξη ειρήνης και την ακλόνητη δέσμευσή του για τη διατήρηση φιλικών σχέσεων μεταξύ Η.Π.Α. και Ισραήλ.

Προκόπιος Παυλόπουλος

Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας

Γεννήθηκε το 1950 στην Καλαμάτα. Το 1968 εισήχθη στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από την οποία αποφοίτησε με άριστα το 1973. Συνέχισε σε μεταπτυχιακό επίπεδο τις σπουδές του στο Παρίσι και συγκεκριμένα στο Πανεπιστήμιο Paris II. Το 1974 έλαβε Δίπλωμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στο Δημόσιο Δίκαιο (DEA de Droit Public) και το 1977 αναγορεύθηκε με άριστα διδάκτωρ (Doctorat d'État). Το 1982 εξελέγη και ακολούθως διορίσθηκε Εντεταλμένος Υφηγητής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και, μετά από διαδοχικές κρίσεις στις βαθμίδες του Επίκουρου Καθηγητή (1983) και του Αναπληρωτή Καθηγητή (1985), εξελέγη Καθηγητής της ίδιας σχολής το 1989. Επιπροσθέτως, δίδαξε και διεξήγαγε έρευνα ως Επισκέπτης Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Paris II (1986).

Υπήρξε ενεργός πολιτικός, αρχής γενομένης από το 1974-1975, κατά την άσκηση καθηκόντων γραμματέα του πρώτου (προσωρινού) Προέδρου της Δημοκρατίας Μιχαήλ Στασινόπουλου. Διετέλεσε μέλος της οικουμενικής κυβέρνησης Ξενοφώντα Ζολώτα (1989-1990), στην οποία μετείχε ως Αναπληρωτής Υπουργός Προεδρίας, αρμόδιος για τα ΜΜΕ και Κυβερνητικός Εκπρόσωπος. Το 1990 ανέλαβε καθήκοντα διευθυντή του Νομικού Γραφείου της Προεδρίας της Δημοκρατίας, επί προεδρίας Κωνσταντίνου Καραμανλή,

θέση στην οποία παρέμεινε έως το 1995. Μεταξύ 1995 και 1996 ήταν εκπρόσωπος τύπου της Νέας Δημοκρατίας. Το 1996 εξελέγη βουλευτής Επικρατείας της Νέας Δημοκρατίας και έως το 2000 άσκησε καθήκοντα Τομεάρχη Δημόσιας Διοίκησης, Δημόσιας Τάξης και Δικαιοσύνης. Από το 2000 ως το 2014 εκλεγόταν συνεχώς βουλευτής Α΄ Αθηνών. Από το 2000 έως το 2004 ήταν Κοινοβουλευτικός Εκπρόσωπος της Νέας Δημοκρατίας. Μεταξύ 2004-2009 διετέλεσε, αδιαλείπτως, Υπουργός Εσωτερικών στις κυβερνήσεις Κώστα Καραμανλή, με την ενιαία μορφή που είχε τότε το υπουργείο αυτό. Στις 18 Φεβρουαρίου του 2015 εξελέγη Πρόεδρος της Δημοκρατίας με πλειοψηφία 233 ψήφων επί 300.

Τα κυριότερα βιβλία που περιλαμβάνονται στο συγγραφικό έργο του είναι: *Αλλάζει αυτός ο κόσμος; Ισχυρή ενωμένη Ευρώπη. Ευρωπαϊκή συνοχή και ευρωπαϊκή ενοποίηση* (2018), *Στο λίκνο του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού. Οι συμβολισμοί της «Σκεπτομένης Αθηνάς»* (2017), *Η δημόσια υπηρεσία. Μια ενδοσκόπηση του δημόσιου δικαίου* (2017), *Διοικητικό Δίκαιο* (2015), *Το Δημόσιο Δίκαιο στον αστερισμό της οικονομικής κρίσης. Ο οικονομικός «λαβύρινθος», ο νεοφιλελεύθερος «Μινώταυρος» και ο θεσμικός «Θησέας»* (2014), *Το λυκόφως των πολιτικών ηγεσιών* (2011), *Η αναθεώρηση του συντάγματος υπό το πρίσμα της κοινοβουλευτικής εμπειρίας* (2010), *Έντυπος λόγος* (2003), *Η σύμβαση εκτέλεσης δημοσίου έργου. Άρθρα και Γνωμοδοτήσεις* (1997), *Εγγυήσεις του δικαιώματος δικαστικής προστασίας στο Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο* (1993), *Νομική Τεκμηρίωση βιβλιογραφική & αρθρογραφική* (1990), *Η αστική ευθύνη του Δημοσίου II. Κατά τους κανόνες του Δημοσίου* (1989), *Η αστική ευθύνη του Δημοσίου I. Γενική θεώρηση* (1986), *Μαθήματα διοικητικής επιστήμης. Το διοικητικό φαινόμενο στο πλαίσιο της θεωρίας των οργανώσεων* (1983), *Η Συνταγματική κατοχύρωση της αιτήσεως ακυρώσεως. Μια σύγχρονη έποψη του Κράτους Δικαίου* (1982), *The Law and Practice Relating to Pollution Control in Greece* (σε συνεργασία με τον δόκτορα Γρ. Τιμαγένη) (1982), *La directive en droit administratif*, Librairie générale de droit et de jurisprudence (1978).

Στο συγγραφικό έργο του περιλαμβάνονται επίσης πολυάριθμα άρθρα, ελληνόγλωσσα και ξενόγλωσσα, καθώς και γνωμοδοτήσεις.

Δημήτρης Συλλούρης

Πρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας

Γεννήθηκε στις 27 Ιουλίου 1953 και κατάγεται από την Ποταμιά της επαρχίας Λευκωσίας. Σπούδασε πολιτικός μηχανικός, είναι μέλος του Επιστημονικού Τεχνικού Επιμελητηρίου Κύπρου (Ε.Τ.Ε.Κ.) και του Association of Project Management (APM) της Αγγλίας και άσκησε το επάγγελμα του πολιτικού μηχανικού επί σειρά ετών.

Ήταν ο πρώτος πρόεδρος της φοιτητικής παράταξης «Πρωτοπορία», γραμματέας της Επιτροπής Διαφώτισης της Νεολαίας του Δημοκρατικού Συναγερμού (ΝΕ. ΔΗ.ΣΥ.) και της Επιτροπής Διαφώτισης του ΔΗ.ΣΥ., Επαρχιακός Οργανωτικός Γραμματέας του ΔΗ.ΣΥ. Λευκωσίας και Γενικός Γραμματέας του κόμματος. Διετέλεσε παρατηρητής ευρωβουλευτής στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2003) και συμμετέχος στην Πολιτική Ομάδα του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος. Υπήρξε επίσης ιδρυτικό στέλεχος του Ευρωπαϊκού Κόμματος και πρόεδρος του κατά την περίοδο 2005-2016 και στη συνέχεια ιδρυτικό μέλος της Αλληλεγγύης.

Εξελέγη Πρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων για την Ενδέκατη Βουλευτική Περίοδο στις 2 Ιουνίου 2016. Εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής της επαρχίας Λευκωσίας με τον Συνασπισμό ΔΗ.ΣΥ.-Κόμμα Φιλελευθέρων το 1991, επανεξελέγη με τον ΔΗ.ΣΥ. το 1996 και το 2001, εν

συνεχεία εξελέγη με το Ευρωπαϊκό Κόμμα το 2006 και το 2011 και με την Αλληλεγγύη το 2016.

Στα είκοσι πέντε χρόνια της κοινοβουλευτικής του δραστηριότητας υπηρέτησε ως μέλος διάφορων κοινοβουλευτικών επιτροπών. Διετέλεσε πρόεδρος της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Εμπορίου, Βιομηχανίας και Τουρισμού και της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Θεσμών, Αξιών και Επιτρόπου Διοικήσεως. Διετέλεσε αναπληρωτής πρόεδρος της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Εξωτερικών, δεύτερος αντιπρόεδρος της αντιπροσωπίας της Βουλής στη Μικτή Κοινοβουλευτική Επιτροπή Ευρωπαϊκής Ένωσης-Κύπρου, καθώς και κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του ΔΗ.ΣΥ.

Στην παρούσα βουλευτική περίοδο ως Πρόεδρος της Βουλής διατελεί *ex officio* πρόεδρος της Επιτροπής Επιλογής, *ex officio* πρόεδρος της Ad Hoc Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για την Τήρηση του Κανονισμού της Βουλής, *ex officio* πρόεδρος της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για το Πόθεν Έσχες και Πρόεδρος της Ad Hoc Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για την Αναθεώρηση και τον Εκσυγχρονισμό του Κανονισμού της Βουλής.

Συμμετέχει επί σειρά ετών στο Εθνικό Συμβούλιο.

Νικόλαος Βούτσας

Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων

Γεννήθηκε το 1951 στην Αθήνα με καταγωγή από την Τεγέα Αρκαδίας. Είναι απόφοιτος του Πειραματικού Σχολείου του Πανεπιστημίου Αθηνών (1957-1969) και απόφοιτος της Σχολής Πολιτικών Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου (Ε.Μ.Π., 1970-1975). Εργάστηκε ως ελεύθερος επαγγελματίας από το 1975 έως και το 2010.

Συμμετείχε ενεργά στο μαζικό αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα ως στέλεχος των φοιτητικών επιτροπών αγώνα του Ε.Μ.Π. Ήταν αντιπρόεδρος στο πρώτο μεταδικτατορικό Κεντρικό Συμβούλιο της Εθνικής Φοιτητικής Ένωσης Ελλάδος (Ε.Φ.Ε.Ε.) το 1975, που προέκυψε από τη σύγκλιση του Εθνικού Συμβουλίου, στο οποίο ήταν μέλος του προεδρείου. Ήταν Γραμματέας του Κεντρικού Συμβουλίου της Ελληνικής Κομμουνιστικής Νεολαίας (Ε.ΚΟ.Ν.) «Ρήγας Φεραίος» για δύο θητείες (1980-1985). Υπήρξε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Κ.Κ.Ε. Εσωτερικού και της εννεαμελούς Γραμματείας μέχρι το 1986. Συμμετείχε επίσης στο Κ.Κ.Ε. Εσωτερικού Α-Α (1987-1991). Προσχώρησε στον Συνασπισμό μετά τις εκλογές του 1993 και εξελέγη στην Πολιτική Γραμματεία. Ήταν υπεύθυνος τύπου του κόμματος την περίοδο 2000-2006.

Είναι μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Συνασπισμού Ριζοσπαστικής Αριστεράς (ΣΥ.ΡΙΖ.Α.) από το ιδρυτικό συνέδριό του μέχρι σήμερα και υποψήφιος βουλευτής του κόμματος από το 2004. Εξελέγη βουλευτής του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. στην Α΄ Περιφέρεια Αθηνών στις εκλογές Μαΐου και Ιουνίου 2012. Υπήρξε γραμματέας της κοινοβουλευτικής ομάδας του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. (Ιούνιος 2012-Δεκέμβριος 2014). Υπήρξε υποψήφιος αντιπεριφερειάρχης και περιφερειακός σύμβουλος στην περιφέρεια Αττικής με την παράταξη «Αττική Συνεργασία-Όχι στο Μνημόνιο» την περίοδο 2010-2012.

Υπήρξε Υπουργός Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης στην πρώτη κυβέρνηση ΣΥ.ΡΙΖ.Α.-ΑΝ.ΕΛ. (Ιανουάριος-Αύγουστος 2015). Επανεξελέγη στις εκλογές Ιανουαρίου και Σεπτεμβρίου του 2015. Είναι μέλος της Διαρκούς Επιτροπής Δημόσιας Διοίκησης, Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξης και μέλος της Επιτροπής Θεσμών και Διαφάνειας της Βουλής των Ελλήνων.

Βιογραφικά σημειώματα

ΜΕΡΟΣ Α΄ / ΜΕΡΟΣ Β΄ / ΜΕΡΟΣ Γ΄

Νίκη Μαρωνίτη

Γενική Γραμματέας του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Έχει εργαστεί ως ερευνήτρια στο Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Αθηνών και στο Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού. Διδάσκει τα ιστορικά μαθήματα του προπτυχιακού και μεταπτυχιακού προγράμματος του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εστιάζονται στους χώρους των εξουσιαστικών σχέσεων, ευρύτερα του πολιτικού, της ιστορίας των ιδεών, της πολιτισμικής ιστορίας, της ιστορίας της ιστοριογραφίας.

Το συγγραφικό της έργο περιλαμβάνει τρεις μονογραφίες, επιμέλειες βιβλίων, συμβολές σε συλλογικούς τόμους, πολυάριθμα άρθρα και βιβλιοκριτικές. Έχει διοργανώσει και λάβει μέρος σε πολλά συνέδρια, σεμινάρια και ημερίδες.

Είναι μέλος του διοικητικού συμβουλίου της Εταιρείας Σπουδών Σχολής Μωραΐτη. Διετέλεσε πρόεδρος της Επιστημονικής Επιτροπής του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.

Χρίστος Κληρίδης

Δικηγόρος, Αναπληρωτής Καθηγητής και πρόεδρος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Frederick, πρώην βουλευτής

Γεννήθηκε το 1954. Είναι Διευθύνων Σύμβουλος του δικηγορικού γραφείου «Φοίβος, Χρίστος Κληρίδης & Συνεργάτες LLC» στη Λευκωσία. Είναι Αναπληρωτής Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Frederick από το 2013 και μέλος της επιτροπής του τμήματος για την προετοιμασία μεταπτυχιακών σπουδών στη Διαιτησία και Μεσολάβηση.

Σπούδασε Νομική στο Ηνωμένο Βασίλειο. Κατέχει τίτλο LLB Honors από το Brunel University, Middlesex, London (πρώτο βραβείο για την καλύτερη επίδοση στις εξετάσεις) και τίτλο LLM στο Ναυτιλιακό και Ασφαλιστικό Δίκαιο από το University College του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, καθώς και διδακτορικό τίτλο στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το King's College του Πανεπιστημίου του Λονδίνου (1978-1981).

Είναι μέλος του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου και της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Δικηγορικού Συλλόγου, επίτιμος πρόεδρος του Διεθνούς Συνδέσμου για την Προάσπιση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην Κύπρο, καθώς και δραστήριο και ιδρυτικό μέλος της Κίνησης για την Ευρώπη (1989). Ήταν μέλος της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής για την

Αναθεώρηση του Οικογενειακού Δικαίου (1983-1986).

Υπήρξε μέλος της Βουλής των Αντιπροσώπων εκλογικής περιφέρειας Λευκωσίας με τους Νέους Ορίζοντες (2001-2005) και το Ευρωπαϊκό Κόμμα (2005-2006). Ως βουλευτής ήταν μέλος της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Ευρωπαϊκών Υποθέσεων, της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Νομικών, καθώς και της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Ήταν εκπρόσωπος της Βουλής των Αντιπροσώπων στις παράλληλες δραστηριότητες της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του ΝΑΤΟ και μέλος της Μικτής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Βουλής των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας. Είναι μέλος του διοικητικού συμβουλίου του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA).

Έχει εκδώσει τα βιβλία *Το Κυπριακό στο Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο* (2016), *Το Κυπριακό Νομικό Σύστημα* (2017), *Δικηγορία στην Κύπρο-Θεσμικό πλαίσιο και άσκηση επαγγέλματος* (2017), ενώ η μονογραφία *Κυπριακό Δίκαιο της Απόδειξης* είναι προς έκδοση. Έχει συμμετάσχει σε διεθνή συνέδρια και κατέχει πολλές δημοσιεύσεις σε επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους, ενώ έχει αρθρογραφήσει στον κυπριακό τύπο.

Γιώργος Σωτηρέλης

Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, προϊστάμενος του Τμήματος Κοινοβουλευτικών Ερευνών και Μελετών της Βουλής των Ελλήνων, εκπρόσωπος της Βουλής των Ελλήνων στο Ευρωπαϊκό Κέντρο Κοινοβουλευτικών Ερευνών και Τεκμηρίωσης

Γεννήθηκε το 1960 στη Θάσο, όπου και τελείωσε το γυμνάσιο. Σπούδασε Νομική στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και στη συνέχεια επελέγη επιστημονικός συνεργάτης του Καθηγητή Αριστόβουλου Μάνεση στο Τμήμα Νομικής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, υπό την επίβλεψη του οποίου εκπόνησε διδακτορική διατριβή (1988).

Στο Διδακτικό-Ερευνητικό Προσωπικό (Δ.Ε.Π.) του Πανεπιστημίου Αθηνών εντάχθηκε ως Λέκτορας το 1988 και από το 2006 είναι Καθηγητής. Τα ερευνητικά ενδιαφέροντα και το διδακτικό του έργο καλύπτουν όλο το φάσμα του Συνταγματικού Δικαίου (οργάνωση του κράτους, θεμελιώδη δικαιώματα, συνταγματική ιστορία).

Από το 1988 είναι δικηγόρος στον Άρειο Πάγο και προϊστάμενος του Τμήματος Κοινοβουλευτικών Ερευνών και Μελετών της Βουλής των Ελλήνων. Από το 2009 είναι εκπρόσωπος της Βουλής των Ελλήνων στο Ευρωπαϊκό Κέντρο

Κοινοβουλευτικών Ερευνών και Τεκμηρίωσης (ECPRD) και από το 2012 αιρετό μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής του. Είναι επίσης μέλος του Ομίλου «Αριστόβουλος Μάνεσης» από την ίδρυσή του (2001) και πρόεδρός του από το 2018.

Έχει διατελέσει Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Δικαιοσύνης (1994-1995), μέλος της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2012-2015) και του Επιστημονικού Συμβουλίου του Ινστιτούτου Τοπικής Αυτοδιοίκησης (2005-2010).

Το συγγραφικό του έργο περιλαμβάνει έξι μονογραφίες, μεγάλο αριθμό επιστημονικών άρθρων και συμβολές σε συλλογικούς τόμους.

Αριστοτέλης Κωνσταντινίδης

Αναπληρωτής Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου και Δικαίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, πρόεδρος του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Κύπρου

Κατάγεται από τη Θεσσαλονίκη, σπούδασε στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όπου και έκανε τις μεταπτυχιακές σπουδές του και έλαβε το διδακτορικό του στο Διεθνές Δίκαιο το 2003. Έχει υπάρξει Επισκέπτης Καθηγητής στο Ευρωπαϊκό Διαπανεπιστημιακό Κέντρο της Βενετίας για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τον Εκδημοκρατισμό, στο Πανεπιστήμιο του Amsterdam, το Πανεπιστήμιο της Grenoble, στο Πανεπιστήμιο του Κάουνας στη Λιθουανία και το Πανεπιστήμιο McGill του Μοντρεάλ στον Καναδά, ενώ έχει επίσης κάνει διαλέξεις ως προσκεκλημένος ομιλητής μεταξύ άλλων στο Πανεπιστήμιο Columbia της Νέας Υόρκης, στα Πανεπιστήμια της Βιέννης, του Λουξεμβούργου κ.ά. Υπήρξε εκ των συνιδρυτών του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Κύπρου το 2006.

Υπήρξε μέλος διεθνών επιτροπών και επιστημονικών ενώσεων που ασχολούνται με τις μη κρατικές οντότητες, καθώς και με την αναγνώριση στο Διεθνές Δίκαιο, ενώ στην Κύπρο υπήρξε μέλος της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής, της Επιτροπής για την Αναθεώρηση του Νόμου περί Φυλακών και της Επιτροπής για Πρόσφυγες και Μετανάστες του Κυπριακού Ερυθρού Σταυρού. Έχει προσκληθεί αρκετές φορές στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή

Θεσμών, Αξιών και Επιτρόπου Διοικήσεως, καθώς και στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Ίσων Ευκαιριών μεταξύ Ανδρών και Γυναικών της Βουλής των Αντιπροσώπων στην Κύπρο ως εμπειρογνώμων για διάφορα ζητήματα, όπως η σύγκρουση συμφερόντων, τα δικαιώματα των φυλακισμένων και η νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου.

Από το 2014 είναι μέλος της ομάδας στήριξης του Διαπραγματευτή στις συνομιλίες για το Κυπριακό και ήταν παρών στη διάσκεψη της Γενεύης για την Κύπρο, στην ομάδα τεκνοκρατών για την ασφάλεια στο Μον Πελεράν, καθώς και στη διάσκεψη για την Κύπρο στο Κραν Μοντανά.

Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα, οι δημοσιεύσεις και παρουσιάσεις του στην Κύπρο και το εξωτερικό στρέφονται γύρω από το Δίκαιο των Ηνωμένων Εθνών, με έμφαση στο Συμβούλιο Ασφαλείας, την αναγνώριση κρατών, την εφαρμογή του Διεθνούς Δικαίου στις εθνικές έννομες τάξεις, τα ανθρώπινα δικαιώματα, ιδίως ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, και φυσικά το κυπριακό πρόβλημα.

Το 2017 του απονεμήθηκε το Βραβείο Ποιοτικής Διδασκαλίας του Πανεπιστημίου Κύπρου.

Κύπρος Χρυσοστομίδης

Δικηγόρος, πρώην Κυβερνητικός Εκπρόσωπος, πρώην βουλευτής, πρώην Υπουργός Δικαιοσύνης και Δημοσίας Τάξεως

Σπούδασε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και Συγκριτικό Δίκαιο στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Λουξεμβούργου. Μετά από μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Βόννης στη Γερμανία ανακηρύχθηκε διδάκτωρ του Δικαίου και εργάστηκε εκεί ως επιστημονικός βοηθός και ερευνητής στην έδρα του Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου. Μετά εργάστηκε ως μέλος της Νομικής Γραμματείας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ανθρώπινων Δικαιωμάτων στο Συμβούλιο της Ευρώπης στο Στρασβούργο.

Ξεκίνησε το δικό του δικηγορικό γραφείο το 1981, το οποίο στο μεταξύ διευρύνθηκε, όπου και εργάζεται μέχρι σήμερα. Το 2003 διορίστηκε Κυβερνητικός Εκπρόσωπος μέχρι το 2006, όταν εκλέχθηκε βουλευτής στη Βουλή των Αντιπροσώπων. Το 2008 διορίστηκε Υπουργός Δικαιοσύνης και Δημοσίας Τάξεως, αξίωμα από το οποίο παραιτήθηκε τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου. Από τον Ιανουάριο του 2009 επέστρεψε στο γραφείο του ως δικηγόρος.

Δραστηριοποιείται και σε άλλους επιστημονικούς τομείς. Μετά από δύο θητείες στο Δικαστήριο Διαιτησίας του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου στο Παρίσι, είναι τώρα μέλος, εκ μέρους της Κύπρου, της Επιτροπής Διαιτησίας του

[ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ]

ίδιου οργανισμού. Είναι επίσης μέλος τοπικών και διεθνών οργανισμών, όπως του Διεθνούς Συνδέσμου Νομικών (IBA), του Διεθνούς Συνδέσμου Διεθνούς Δικαίου (ILA), της Ελληνικής Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου, του Ευρωπαϊκού Νομικού Ινστιτούτου (ELI) και φυσικά του Δικηγορικού Συλλόγου Κύπρου.

Συνέγραψε σειρά βιβλίων σχετικά με τις συνταγματικές και διεθνείς πτυχές του κυπριακού προβλήματος, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την πολιτική κ.ά.

Μιχάλης Σπουρδαλάκης

Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης, κοσμήτορας της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία

Σπούδασε Δημόσιο Δίκαιο και Πολιτική Επιστήμη στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Συνέχισε τις σπουδές του στον Καναδά, όπου και δίδαξε σε πανεπιστήμια του Οντάριο και του Κεμπέκ. Από το 1991 διδάσκει Πολιτική Κοινωνιολογία στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, έχει διατελέσει πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης και από το 2014 είναι κοσμήτορας της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών.

Είναι μέλος της συντακτικής επιτροπής της Ελληνικής Επιθεώρησης Πολιτικής Επιστήμης και μέλος της συντακτικής ομάδας του *Socialist Register*.

Τα τρέχοντα ερευνητικά του ενδιαφέροντα στρέφονται γύρω από ζητήματα θεωρίας των πολιτικών κομμάτων, ελληνικής πολιτικής, θεωριών του κράτους, ευρωπαϊκής αριστεράς, καθώς και προς μια σειρά ζητημάτων που προκύπτουν ως αποτέλεσμα των μετασχηματισμών που σημειώνονται στο πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης.

Αντώνης Μανιτάκης

Ομότιμος Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, κοσμήτορας επί τιμή της Σχολής Νομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου, πρώην Υπουργός Εσωτερικών, πρώην Υπουργός Διοικητικής Μεταρρύθμισης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης

Γεννήθηκε το 1944 και σπούδασε Νομικά στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Έλαβε μεταπτυχιακά (LLM) και διδακτορικό (PhD) από το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο Βρυξελλών (ULB) (1973).

Εργάστηκε ως εντεταλμένος ερευνητής στο Centre Interuniversitaire de Droit Public στις Βρυξέλλες (1971-1975), Υφηγητής και στη συνέχεια τακτικός Καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1980-2011).

Διετέλεσε κοσμήτορας της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών (1989-1991), διευθυντής του Τομέα Δημοσίου Δικαίου και Πολιτικής Επιστήμης (1989-1991 και 2007-2009), καθώς και διευθυντής του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Νομικής (2004-2011) του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Διετέλεσε Επισκέπτης Καθηγητής στα πανεπιστήμια Montpellier (1986-1987), Saint-Etienne (1988), Paris X (1989), Rome «La Sapienza» (1994), Nantes (2002), καθώς και visiting research fellow στο Princeton University (1998-1999). Δίδαξε στα θερινά σεμινάρια της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Montpellier σε θέματα Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου (2004-2010).

Έχει τιμηθεί με το Βραβείο Εξαιρετης Πανεπιστημιακής Διδασκαλίας του Ιδρύματος Τεχνολογικών Ερευνών στη μνήμη Ξανθόπουλου-Πνευματικού (2007) και με το Παράσημο του Τάγματος των Ταξιαρχών (2017) από τον Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Είναι επιβλέπων Καθηγητής δεκατεσσάρων δημοσιευμένων διδακτορικών διατριβών και διευθυντής από το 1982 εκδοτικής σειράς είκοσι μίας συνταγματικών μελετών στις Εκδόσεις Σάκκουλας Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Διετέλεσε αναπληρωτής πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης (1997-1999), καθώς και πρόεδρος και αντιπρόεδρος της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2010-2012).

Είναι επίτιμος πρόεδρος της Ένωσης Συνταγματολόγων «Αριστόβουλος Μάνεσης» (2017).

Τα κυριότερα έργα του, μονογραφίες και εγχειρίδια, στα ελληνικά είναι: *Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο* (2004), *Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας* (1994), *Τι είναι κράτος* (2007), *Τι είναι Σύνταγμα* (2007), *Τι είναι Πολίτευμα* (2009), *Το Σύνταγμα της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία* (2004), *Οι σχέσεις της Εκκλησίας με το κράτος-έθνος* (2000), *Συνταγματική οργάνωση του κράτους* (2009), *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου* (2008) κ.ά.

Αλέκος Μαρκίδης*

Πρώην βουλευτής, πρώην Γενικός Εισαγγελέας της Κυπριακής Δημοκρατίας

Γεννήθηκε στη Λευκωσία το 1943. Είναι αριστούχος απόφοιτος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1966). Αναγορεύθηκε Barrister-at-Law στην Αγγλία το 1970. Έλαβε άδεια ασκήσεως δικηγορικού επαγγέλματος στην Κύπρο το 1971. Άσκησε τη δικηγορία στην Κύπρο από τον Σεπτέμβριο του 1971 μέχρι το τέλος Ιανουαρίου 1995. Διετέλεσε Γενικός Εισαγγελέας της Κυπριακής Δημοκρατίας από τον Φεβρουάριο του 1995 μέχρι την 23^η Απριλίου 2003. Από τον Μάιο του 2003 μέχρι και σήμερα ασκεί και πάλι δικηγορία.

Το 1976 συμμετείχε στην ίδρυση του Δημοκρατικού Συναγερμού. Το 1977 εξελέγη Βοηθός Γενικός Γραμματέας του κόμματος και το 1979 εξελέγη Γενικός Γραμματέας του κόμματος. Επανεξελέγη επανειλημμένα στη θέση αυτή, την οποία κατείχε συνεχόμενα μέχρι το 1993. Το 1993 εξελέγη Αναπληρωτής Πρόεδρος του κόμματος, θέση που κατείχε μέχρι τον διορισμό του ως Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας.

Το 1985 εξελέγη μέλος της Βουλής των Αντιπροσώπων και επανεξελέγη το 1991. Από το 1985 έως το 1995 υπηρέτησε ως πρόεδρος της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Υγείας. Ήταν επίσης μέλος της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Οικονομικών και της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Παιδείας.

Διορίστηκε επιπρόσθετα ως πρώτος πρόεδρος της ad hoc επιτροπής για την αναζωογόνηση του τμήματος της Λευκωσίας που βρίσκεται κοντά στη γραμμή κατάπαυσης του πυρός.

Ως Γενικός Εισαγγελέας της Κυπριακής Δημοκρατίας ήταν ο νομικός σύμβουλος της Κυπριακής Δημοκρατίας, του Προέδρου της, του Υπουργικού Συμβουλίου και όλων των υπουργών, είχε υπό την ευθύνη του όλες τις ποινικές διώξεις στην Κύπρο και διαχειριζόταν εκ μέρους του κράτους αστικές υποθέσεις, είτε ως ενάγων είτε ως εναγόμενος. Πρόσθετα, υπεράσπιζε το κράτος σε όλες τις διοικητικές προσφυγές εναντίον αρχών της Δημοκρατίας. Είχε υπό την ευθύνη του την προσαρμογή του κυπριακού δικαίου στο κοινοτικό κεκτημένο, πράγμα απαραίτητο, προκειμένου η Κύπρος να γίνει δεκτή στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ως Γενικός Εισαγγελέας ήταν επίσης επικεφαλής της νομικής ομάδας της Κυπριακής Δημοκρατίας ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στη γνωστή υπόθεση Τιτίνας Λοιζίδου και στην Τέταρτη Διακρατική Προσφυγή της Κύπρου εναντίον της Τουρκίας, που και οι δύο είχαν καταλήξει σε νομικό θρίαμβο για την Κυπριακή Δημοκρατία. Πάντα υπό την ιδιότητα του Γενικού Εισαγγελέα παρακολουθούσε τις συνεδριάσεις του Εθνικού Συμβουλίου και ήταν μέλος της διαπραγματευτικής ομάδας σε σχέση με το κυπριακό πρόβλημα μέχρι την 23^η Απριλίου 2003.

Ήταν υποψήφιος στις προεδρικές εκλογές του Φεβρουαρίου 2003.

Έχει μαζί με τη σύζυγό του εκπονήσει μελέτη, που δημοσιεύθηκε στα πλαίσια μεγάλης έκδοσης του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης (*Enforcement of Intellectual Property Rights through Border Measures*). Περαιτέρω, συνέγραψε σύντομη μελέτη για το Συνταγματικό Δίκαιο της Κύπρου, που δημοσιεύθηκε στην έκδοση *Constitutional Law of Ten EU Member States*, οποία εκδόθηκε από τους Kluwer, με εκδότες τους Καθηγητές C. Kortman και W. Voermans.

Είναι τώρα συνέταιρος στον δικηγορικό οίκο «Μαρκίδης, Μαρκίδης & ΣΙΑ Δ.Ε.Π.Ε.». Από την επάνοδό του στο ιδιωτικό επάγγελμα χειρίζεται περίπλοκες δικαστικές υποθέσεις Ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου, παρέχει νομικές συμβουλές και ενεργεί ως διαιτητής σε αρκετές υποθέσεις. Πρόσθετα,

είναι ένας από τους εξεταστές του Νομικού Συμβουλίου, που είναι αρμόδιο για την έκδοση αδειών ασκήσεως του δικηγορικού επαγγέλματος. Στους ασκούμενους δικηγόρους τώρα διδάσκει Συνταγματικό Δίκαιο.

Διετέλεσε Επισκέπτης Καθηγητής του Πανεπιστημίου Λευκωσίας, όπου και δίδασκε Συνταγματικό Δίκαιο.

Είναι ένας από τους τέσσερις Κυπρίους που είναι μέλη του Μόνιμου Διαιτητικού Δικαστηρίου (Permanent Court of Arbitration), που εδρεύει στη Χάγη.

* Ο Αλέκος Μαρκίδης απεβίωσε στις 23 Απριλίου 2020.

Κωνσταντίνος Κόμπος

Αναπληρωτής Καθηγητής Δημοσίου Δικαίου και Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αντιπρόεδρος του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Κύπρου

Το 2006 διορίστηκε στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Κύπρου, του οποίου αποτελεί ιδρυτικό μέλος. Εκτελεί καθήκοντα αντιπρόεδρου του τμήματος. Διετέλεσε επίσης Λέκτορας Δημοσίου Δικαίου και Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο University of Hull (UK) (2003-2006).

Είναι κάτοχος πτυχίου Νομικής, μεταπτυχιακού τίτλου στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (University of Cambridge, UK, Corpus Christi College) και διδακτορικού τίτλου (PhD, University of Hull, UK - βαθμολογία Distinction). Έχει λάβει έξι υποτροφίες και βραβεία από διάφορους οργανισμούς.

Έχει συγγράψει πέντε βιβλία και έχει εξασφαλίσει συμβόλαια με εκδοτικούς οίκους για άλλα τέσσερα μέχρι το 2020. Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά με σύστημα blind review και σημαντικό αριθμό κεφαλαίων σε συλλογικούς τόμους. Έργα του δημοσιεύτηκαν σε έξι γλώσσες. Έχει συντονίσει τέσσερα ερευνητικά προγράμματα, ενώ έχει συμμετάσχει σε αριθμό ερευνητικών προγραμμάτων και έχει διατελέσει εθνικός εισηγητής (reporter) σε πλειάδα ερευνών και δημοσιεύσεων για το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Συνταγματικό Δίκαιο, το Δημόσιο Δίκαιο, το Εργατικό Δίκαιο, το

Δίκαιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Προστασίας whistleblowers, το Συγκριτικό Δίκαιο και το Δίκαιο Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Έχει εκπροσωπήσει την Κύπρο σε τρία fide congresses και σε τρία comparative law congresses, ενώ ορίστηκε το 2006 ως national co-reporter για το Ηνωμένο Βασίλειο στο Congress of the International Academy of Comparative Law για τη θεματική “European Constitutionalism”.

Από το 2014 είναι μέλος της ομάδας νομικών που συμβουλεύουν τον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας και τον Διαπραγματευτή της ελληνοκυπριακής κοινότητας στις συνομιλίες για την επίλυση του Κυπριακού. Σε αυτό το πλαίσιο διετέλεσε μέλος διάφορων ομάδων εργασίας και συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις που έγιναν στην Κύπρο και στις διασκέψεις της Γενεύης και του Κραν Μοντανά.

Επιπλέον, ορίστηκε από τον Πρόεδρο της Βουλής των Αντιπροσώπων (2015) ως ειδικός εμπειρογνώμονας σε σχέση με την εφαρμογή και την επίδραση της αρχής “Fratelli Costanzo” στο Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Είναι επίσης εκ των συντακτών της μελέτης για την εισαγωγή νομοθετικού πλαισίου για τη σύγκρουση συμφερόντων κατόπιν ανάθεσης της Βουλής των Αντιπροσώπων (2015). Το 2016 ορίστηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο να διεξάγει στατιστική ανάλυση της νομολογίας ως προς τις εφέσεις. Το 2014 ορίστηκε από τον Γενικό Εισαγγελέα ως Agent για την Κυπριακή Δημοκρατία ενώπιον της Ολομέλειας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Δ.Ε.Ε.) στην *Opinion 2/13, Accession of the EU to the ECHR*. Κλήθηκε επανειλημμένα ως εμπειρογνώμονας στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή Νομικών της Βουλής των Αντιπροσώπων κατά τη συζήτηση της νομοθετικής ρύθμισης της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής (2007-2009). Το 2017 κλήθηκε ως ειδικός εμπειρογνώμονας από τη EU Scoring Mission για τη Μεταρρύθμιση των Κυπριακών Δικαστηρίων. Την περίοδο 2013-2017 διορίστηκε πρόεδρος της Επιτροπής Αξιολόγησης του ΚΥ.Σ.Α.Τ.Σ. για τα πτυχία Νομικής και Κοινωνικών Επιστημών. Την περίοδο 2014-2015 διορίστηκε από το Συμβούλιο του Πανεπιστημίου Κύπρου πρόεδρος της Επιτροπής Διερεύνησης της Λειτουργίας του Ωκεανογραφικού Κέντρου.

Συμμετείχε ως εισηγητής σε σημαντικό αριθμό διεθνών συνεδρίων και έχει προσκληθεί ως ομιλητής σε πλειάδα πανεπιστημιακών ιδρυμάτων.

Χρήστος Λυριντζής

Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης-Συγκριτικής Πολιτικής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Από τον Ιούνιο του 2003 μέχρι τον Μάιο του 2005 εκτελούσε καθήκοντα διευθυντή και προέδρου του διοικητικού συμβουλίου του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (Ε.Κ.Κ.Ε.), ενώ κατά το 2010-2011 διετέλεσε senior research fellow στο Hellenic Observatory του LSE.

Έχει δημοσιεύσει εργασίες για τα πολιτικά κόμματα, την ελληνική πολιτική, την πολιτική επικοινωνία και τη συγκριτική πολιτική. Τα τρέχοντα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν θέματα συγκριτικής πολιτικής με έμφαση στη νοτιοανατολική Ευρώπη, καθώς και θέματα σύγχρονης πολιτικής θεωρίας.

Μερικές δημοσιεύσεις του είναι: «(Ανα)Θεωρήσεις του Πολιτικού. Συγκλίσεις και αποκλίσεις στην ανθρωπολογία και στην πολιτική επιστήμη» (με τον Ευθ. Παπαταξιάρχη) στο Κ. Ροζάκου και Ε. Γκαρά (επιμ.), *Ελληνικά Παράδοξα. Πατρωνεία, Κοινωνία πολιτών και βία* (2013), «Greek Politics in the era of economic Crisis: Reassessing Causes and Effects», *GreeSE Paper No 45*, Hellenic Observatory, LSE (Μάρτιος 2011), «The Changing party system: Stable democracy, contested modernization», *West European Politics*, 28, 2 (Μάρτιος 2005), *Σύγκριση και Ερμηνεία. Η πορεία και οι προοπτικές της πολιτικής ανάλυσης* (2001).

Πνελόπη Φουντεδάκη

Καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Γεννήθηκε στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 1959. Σπούδασε Πολιτικές Επιστήμες στην Πάντειο Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών και Νομικά στο Τμήμα Νομικής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Έλαβε διδακτορικό δίπλωμα το 1987 από την Πάντειο με θέμα «Ενδοκομματική Δημοκρατία και Σύνταγμα» (Καθηγητής Δημήτρης Θ. Τσάτσος).

Τον Μάιο του 1982 προσελήφθη ως επιστημονική συνεργάτις στην τότε τακτική έδρα της Εισαγωγής στο Δημόσιο και Συνταγματικό Δίκαιο στην Πάντειο (Καθηγητής Γεώργιος Δασκαλάκης). Έκτοτε έχει διδάξει στο Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης ως Λέκτορας, στο Γενικό Τμήμα Δικαίου ως Επίκουρη και Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, ενώ σήμερα υπηρετεί στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, όπου εξελέγη Καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου τον Φεβρουάριο του 2016.

Τα ερευνητικά ενδιαφέροντά της εστιάζονται κυρίως στο Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο, στο Δίκαιο της Ανώτατης Εκπαίδευσης, στο Κοινοβουλευτικό Δίκαιο και στο Δίκαιο των Πολιτικών Κομμάτων, στο καθεστώς έκτακτης ανάγκης, στο πολίτευμα της Τουρκίας, στις σχέσεις κράτους και Εκκλησίας, στη νομοθετική πολιτική.

Έχει συγγράψει περίπου σαράντα μελέτες και τέσσερα βιβλία.

Οργανωτική επιτροπή συνεδρίου

Βουλή των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας

Γεωργία Ανδρονίκου, Διευθύντρια Υπηρεσίας Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων

Ανθή Τοφαρή, Πρώτη Λειτουργός Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων

Σταυρούλα Γρηγορίου Θωμά, Ανώτερη Λειτουργός Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων

Αυγή Λίλλη, Λειτουργός Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων Α΄

Κωνσταντίνος Κιτρομήλης, Λειτουργός Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων

Μαριάννα Μωυσέως, γραμματειακό προσωπικό

Βουλή των Ελλήνων

Νίκη Μαρωνίτη, Γενική Γραμματέας του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία

Μιχάλης Σπουρδαλάκης, μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία

Βασιλική Τσακανίκα, Διευθύντρια Γραφείου Γενικού Γραμματέα της Βουλής των Ελλήνων

ΚΥΠΡΟΣ ΑΙΩΤΕΡΝΑ

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ
ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Υπηρεσία Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ